

ลักษณะคล้ายกันนี้ยังพบได้ในชุมชนประมงพื้นบ้านบางแห่งที่รัฐประกาศให้เขตทำมาหากินของชุมชนมาตั้งแต่เดิมเป็นเขตห้ามทำการประมง เพื่อตอบสนองธุรกิจการท่องเที่ยวโดยใช้ทะเลบริเวณนั้นเป็นแหล่งท่องเที่ยว

3. รัฐออก กฎหมายเวนคืนที่ดินชุมชน ไปทั้งหมดหมู่บ้านเพื่อนำไปใช้ก่อสร้าง โครงสร้างพื้นฐานสนับสนุนการพัฒนาอุตสาหกรรมหรือภาคธุรกิจ

4. รัฐมุ่งสนับสนุน การพัฒนาอุตสาหกรรม โดยดำเนินโครงการขนาดใหญ่หวังผลระดับ ภูมิภาค โดยไม่สนใจความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นในระดับชุมชน ที่เห็นได้ชัดเจนนั่นคือ โครงการวางท่อก๊าซผ่านชุมชน การสร้างโรงงานแยกก๊าซ การพัฒนานิคมอุตสาหกรรมเพื่อใช้ประโยชน์จากก๊าซโดยที่ชุมชนจะได้รับอันตรายโดยตรง ทั้งจากก๊าซระเบิด มลพิษที่จะเกิดขึ้นจากอุตสาหกรรมและการเบียดขับชุมชนให้ออกไปที่อยู่เพื่อจะใช้สถานที่ก่อสร้างโรงงานอุตสาหกรรมที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

5. ชุมชนถูกเบียดขับออกจากถิ่นที่อยู่โดย ขบวนการรับรองของกฎหมาย แม้ชุมชนนั้นจะตั้งมาเกือบสองร้อยปี เนื่องจากชาวบ้านไม่รู้กฎหมาย ไม่รู้ถึงความเสี่ยงของอำนาจรัฐที่แผ่มาครอบคลุมวิถีชีวิตของตนเอง ผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นซึ่งใกล้ชิดกับระบบทางราชการจึงได้เอกสารสิทธิในการครอบครองที่ดินของชุมชนทั้งหมด ชาวบ้านที่อยู่สืบต่อมาจากบรรพชนหลายชั่วคนกับกลายเป็นผู้ผิดกฎหมาย เพราะอยู่ในที่ของคนอื่น

กล่าวโดยสรุป การไม่รับรองสิทธิดังกล่าวของรัฐ ไม่เพียงทำให้ชุมชนเดือดร้อนในแง่ของแหล่งทำกิน และแหล่งที่อยู่อาศัยเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการทำลายสิ่งสำคัญที่รัฐไม่เคยนึกถึงคือวิญญานของชุมชนที่ผนึกชุมชนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ปรากฏให้เห็นชัดเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนเพราะเมื่อชุมชนไม่สามารถใช้อำนาจของตัวเองจัดการดูแลเรื่องทรัพยากรให้เป็นฐานในการเลี้ยงชีวิตของคนในชุมชนได้อย่างเพียงพอ ชุมชนก็กลอนแคลน ระบบความคิดความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณีที่สืบทอดต่อกันมาเริ่มถูกฝ่าฝืนหรือทำลายเพื่อการดิ้นรนให้มีชีวิตรอด กรณีของการไล่ที่หรือยึดที่ของชุมชนก็ยิ่งชัดเจนมาก เพราะเป็นการไล่คนออกมาจากวิญญานของชุมชน แตกกระจัดพลัดพรายไปอยู่ในที่คนไม่ได้ผูกพันกับวิญญานของบรรพชนและประวัติศาสตร์ของชุมชน

อย่างไรก็ตามจะพบโดยทั่วไปว่าชุมชนหมู่บ้านต่างๆ ของภาคใต้ในปัจจุบันก็ไม่ยอมให้ถูกเบียดขับได้ง่ายๆ แต่พยายามตอบโต้ รักษาและสร้างพื้นที่ที่สามารถแสดงตัวตนของตัวเองได้จนสามารถยันกับพลังการเบียดขับได้มากขึ้น เช่น ใช้วิธีดื้อแพ่งกับรัฐโดยไม่ยอมออกไปจากถิ่นที่อยู่ตามมาตรการของรัฐ การขัดขวางโครงการพัฒนาของรัฐที่สร้างความเดือดร้อนให้กับชุมชน การเรียกร้องให้รัฐเลิกทำการประมงที่ทำลายทะเล เป็นต้น โดยทุกกรณีชุมชนสามารถแสดงเหตุผลตอบโต้กับรัฐได้โดยตลอด และไม่เพียงแสดงอยู่เฉพาะในชุมชนของตนเท่านั้นแต่ขยายพื้นที่ไปภายนอกด้วย เช่น สถานที่ประชุมของทางราชการ สถานศึกษา รายการวิทยุโทรทัศน์ รวมทั้งการประชุมประท้วงต่อรอง แต่กระแสดังกล่าวของการพัฒนาแบบใหม่จากพลังของภาคธุรกิจและพลังอำนาจของรัฐนั้นก็ไม่ได้ลดลง กลับเพิ่มมากขึ้นด้วยวิธีการที่ซับซ้อนมากขึ้น โดยอาศัยความได้เปรียบในแง่ทุนและเครื่องมือสื่อสาร พยายามล้อมกรอบชุมชนหมู่บ้านด้านข้อมูลข่าวสาร สร้างกระแสให้คนส่วนใหญ่เข้าใจการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชุมชนหมู่บ้านผิดพลาดคลาดเคลื่อนจากความเดือดร้อนที่เป็นจริง

สิ่งที่น่าสนใจสำหรับกระบวนการตอบโต้ของชุมชนนอกจากที่กล่าวมาแล้ว คือ

ประการแรก แต่เดิมชุมชนจะเน้นสื่อกับสังคมวงกว้างในเรื่องผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ แต่ปัจจุบันได้หันมาสื่อในเรื่องอัตลักษณ์ชุมชนมากขึ้นเพื่อให้สังคมได้เข้าใจถึงความสำคัญของอัตลักษณ์ชุมชน เช่น ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีและให้สังคมเข้าใจถึงการอยู่ร่วมกันของสังคมใหญ่ที่มีความหลากหลายในอัตลักษณ์ชุมชนมากขึ้น

ประการที่สอง ระบบอำนาจของชุมชนที่มีความยืดหยุ่นยอมรับระบบอำนาจอื่นให้อยู่ร่วมกับในชุมชนได้ ดังจะเห็นได้ชัดเจน ว่าชุมชนไม่ได้รังเกียจอำนาจของรัฐ รัฐจะมาควบคุมชุมชนในเรื่องทรัพยากรอย่างไรก็ได้ ชุมชนยินดีปฏิบัติตาม เพียงแต่รัฐต้องยอมรับในเรื่องสิทธิชุมชนด้วยซึ่งสามารถเห็นได้ทั้งกรณีชุมชนประมงพื้นบ้านและชุมชนในป่า ที่ยอมรับให้รัฐเข้ามาควบคุมป่าและทะเลได้ เพียงแต่รัฐต้องไม่ให้ประมงพาณิชย์เข้ามาบุกรุกสิทธิชุมชนประมงพื้นบ้าน และให้ชุมชนอยู่กับป่า ดูแลรักษาป่า ใช้ประโยชน์จากป่าได้เช่นเดิม

ในทางกลับกัน อำนาจจากรัฐ กลับไม่มีความยืดหยุ่นเพราะคิดแต่จะใช้อำนาจในแบบของตนเพียงฝ่ายเดียว ไม่ยอมรับอำนาจของชุมชน

สรุปก็คือ....

เช่นเดียวกับโครงการอื่น ๆ ในเครือข่ายโครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ โครงการสิทธิชุมชนภาคใต้ ซึ่งมีกรณีศึกษาที่กำลังแหลมคมเข้มข้นที่สุด คือ กรณีการสร้างท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย ได้เสนอแนวนโยบายแก้ปัญหาสิทธิชุมชนภาคใต้ ด้วยการเสนอให้รัฐบาล ให้ สิทธิแก่ชุมชนภาคใต้ในการกำหนดเจตจำนงตนเอง โดยได้ชี้ให้เห็นเป็นประเด็นความคิดที่ชัดเจนว่า

“ปัญหาเกี่ยวกับกลุ่มคนที่มีอำนาจเหยียบย่ำผู้อ่อนแอกว่า ประหนึ่งคนเหล่านี้มีสถานะและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ต่ำต่อกว่ากลุ่มตน ได้ถูกเหยียบย่ำมาพูดอย่างจริงจังในองค์กรการ สหประชาชาติ ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ด้วยมโนทัศน์เรื่อง “สิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเอง (self-determination) โดยในระบะนั้นได้ให้ความสำคัญต่อประเทศอาณานิคมที่ควรจะได้รับอิสระในการปกครองตนเอง ต่อมาในระยะหลังๆ ปรากฏการณ์การเหยียบย่ำความเป็นมนุษย์ การกีดกันคนที่อ่อนแอกว่าออกไปจากการมีส่วนร่วมในการแบ่งปันทรัพยากรของประเทศอย่างเท่าเทียมกัน ได้กลายเป็นปรากฏการณ์ภายในแต่ละประเทศชัดเจนมากขึ้น และรุนแรงขึ้นเป็นลำดับ ดังจะเห็นจากปรากฏการณ์การเช่นฆ่า การถูกผลักดันออกไปเป็นคนชายขอบสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ ศาสนา คนพื้นเมือง คนยากจน เป็นต้น

มโนทัศน์เรื่อง “สิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเอง” จึงได้รับการขยายขอบเขตมาถึงสิทธิที่คนกลุ่มต่างๆในแต่ละประเทศจะสามารถกำหนดชะตากรรมของตนเองได้ ดังสาระในคำประกาศเรื่อง “สิทธิของประชาชนท้องถิ่น” ว่า

“คนในท้องถิ่นมีสิทธิที่จะกำหนดเจตจำนงตนเอง โดยมีสิทธิอย่างอิสระในการกำหนดสถานะทางการเมือง และการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของพวกเขา

คนในท้องถิ่นมีสิทธิที่จะดำเนินการอย่างเต็มที่จากความแตกต่างกันทั้งทาง
การเมือง เศรษฐกิจ และลักษณะทางสังคมวัฒนธรรม
และเขาสามารถจะใช้ระบบระเบียบกฎเกณฑ์ของพวกเขา ในการรักษาสิทธิการมี
ส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในชีวิตทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของรัฐ
คนในท้องถิ่นมีสิทธิอย่างอิสระในการปกครองตนเองในเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับ
กิจการทั้งของท้องถิ่นและของภายในประเทศ ซึ่งรวมถึงวัฒนธรรม ศาสนา
การศึกษา ข่าวสารข้อมูล สื่อ สุขภาพ ที่อยู่อาศัย การจ้างงาน สวัสดิการสังคม
กิจกรรมทางเศรษฐกิจ การจัดการที่ดินและทรัพยากรอื่น ๆ สิ่งแวดล้อม”¹

ใน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ก็ได้บัญญัติหลักการเดียวกันนี้ไว้ใน
หลายมาตรา โดยเฉพาะใน มาตราที่ 46 ที่บัญญัติให้ชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิที่จะรักษาทรัพยากร ธรรมชาติ
และวัฒนธรรมของท้องถิ่นไว้เพื่อประโยชน์ของท้องถิ่นเอง

ข้อถกเถียงถึงปัญหา สิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเอง ในองค์การสหประชาชาติ เท่ากับเป็นการ
ยอมรับว่าการพัฒนาในโลกนี้มีอิทธิพลเชื่อมโยงติดต่อกันเป็นพืดเดียวกันนั้นก่อให้เกิดการเหยียบย่ำความ
เป็นมนุษย์ขึ้นโดยทั่วไป การกำหนดหลักการ มาตรา 46 ไว้ในรัฐธรรมนูญของไทย ก็เท่ากับเป็นการ
ยอมรับอย่างชัดเจนว่าประเทศไทยก็มีปัญหาดังกล่าวข้างต้นด้วย

ข้อถกเถียงทั้งนี้ เห็นความสำคัญและถึงเวลาที่จะต้องแก้ปัญหาอย่างจริงจัง เพื่อผ่อนคลาย
ความตึงเครียด และหลีกเลี่ยง “ความรุนแรง” ด้วยหลักการ “สิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเอง (self-
determination)”

ผลการวิจัยโครงการสิทธิชุมชนภาคใต้ ได้เสนอให้เห็นชัดเจนว่า แต่เดิมชุมชนหมู่บ้านในท้องถิ่นมี
สิทธิในการกำหนดตัวเองอย่างมาก โดยมีสิทธิในเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นรากฐานสำคัญ ที่
จะเชื่อมโยงไปสู่สิทธิอื่นๆ โดยเฉพาะสิทธิในเรื่องการรักษาวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ของ
ท้องถิ่น ตามที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ ชุมชนหมู่บ้านแต่เดิมจึงมีอิสระมาก และไม่อ่อนแอเช่นทุกวันนี้

และจะเห็นได้ชัดเจนเช่นกันว่า การทำลายสิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเองของชุมชน ซึ่งนำมา
สู่ปัญหาต่างๆ มากมายในปัจจุบันนั้น เกิดจากการกระทำของรัฐด้วยสิ่งที่เรียกว่าการพัฒนา สิทธิที่เคยเป็น
ของชุมชน ได้ถูกทำให้ไขว่เขวและถูกดึงไปเป็น สิทธิของรัฐ และ สิทธิของเอกชน ซึ่งปรากฏชัดแล้วว่าผู้
ได้เปรียบในสังคมเท่านั้นที่มีสิทธิในส่วนนี้อย่างจริงจัง

โครงการที่ 7 : สิทธิชุมชนวิถีเอเชีย : การศึกษาเปรียบเทียบ

ผู้รับผิดชอบโครงการ : ดร.ชลธิรา สัตยาวัฒนา และคณะ

1

Andre Frankovits. Toward a Mechanism for the realization of the right to self-determination. p. 6.

โครงการวิจัยนี้ประกอบทีมวิจัยโดยเน้นความหลากหลายทางความคิด ฐานคิดเชิงทฤษฎี ประสบการณ์วิจัยสนาม และความแตกต่างทางเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ของคณะนักวิจัยด้วยกันเอง เพื่อที่จะสำรวจตรวจสอบความคิดเรื่อง “สิทธิ” “สิทธิมนุษยชน” และ “สิทธิชุมชน” จากมุมมองของคนต่างกลุ่มต่างชาติให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

นักวิจัยในโครงการ ประกอบด้วย นักวิจัยหลัก เป็นนักมานุษยวิทยาชาวไทยภาคกลาง คือ ดร.ชลธิรา สัตยาวัฒนา นักประวัติศาสตร์ชาวไทยภาคเหนือ ดร.รัตนพร เศรษฐกุล นักวัฒนธรรมชาวเยอรมัน คือ Mr.Oliver and Mrs.Jana Raendchen และนักมานุษยวิทยาชาวญี่ปุ่น คือ Dr.Yoko Hayami

นอกจากนี้ ระหว่างดำเนินการวิจัย ยังได้ขยายวงของผู้ร่วมวิจัยเพิ่มเข้ามาอีกสองคนสองชนชาติ คือ นายสุนทร ศรีปานเงิน นักเคลื่อนไหวกอบกู้ชาติมอญ ซึ่งมีเชื้อสายมอญโดยกำเนิด และ Mr.Matthew McDaniel ผู้ก่อตั้งมูลนิธิอาข่า (Akha Foundation) ชาวอเมริกันที่อยู่กินกับชาวอาข่าบนดอยสูงในจังหวัดเชียงราย

ผลงานวิจัยของโครงการสิทธิชุมชนวิถีเอเชียในเชิงเปรียบเทียบนี้ สะท้อนให้เห็นภาพของชุมชนพหุชาติพันธุ์ในอุ้งอารยธรรมไท-ยูนนาน ที่ได้สังสมาร่วมทางวัฒนธรรมขึ้นมาสายหนึ่ง คือ รากร่วมวัฒนธรรมไปเวย่ หรือ รากร่วมเชื้อสายของชนร้อยละ ๘๐ ทางตอนใต้และตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศไทย ที่ได้สังสมารยธรรมอันมีเอกลักษณ์บนความหลากหลายร่วมกันมายาวนานเกินกว่าสองพันปี บนอัตลักษณ์ที่หลากหลายของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ฐานคิดเชิงปรัชญาที่สะท้อนออกทางระบบความเชื่อที่มีอยู่ตรงกัน คือ ความเชื่อในเรื่องผีสามเทวดา นางฟ้า เจ้าป่าเจ้าเขา นางไม้และรุกขเทวดา นำไปสู่ “จักรวาลทัศน์” อันกว้างใหญ่ไพศาลของชุมชนพหุชาติพันธุ์ในปริภูมิไท-ยูนนาน ที่มีอยู่ร่วมกันและตรงกัน คือ ความนอบน้อมคารวะต่อ “ธรรมชาติ” ป่าเขาลำเนาไพร ในฐานะเป็นทั้ง “ผู้สร้าง” และ “ผู้ให้” ธรรมชาติหรือเจ้าป่าเจ้าเขาจึงทรง “ความศักดิ์สิทธิ์” ที่ผู้ใดจะล่วงละเมิดมิได้ ธรรมชาติจึงเป็น “ผู้ทรงสิทธิ์” และเป็น “ผู้มอบสิทธิ์” ให้ผู้มาอยู่ก่อน ได้ใช้สิทธิจากธรรมชาติอย่างระมัดระวัง สร้างสรรค์ นอบน้อมคารวะ

ความคิดเรื่อง “สิทธิ” ของชุมชนพหุชาติพันธุ์ไปเวย่ ได้พัฒนามาเป็นลำดับขั้น และแตกแขนงเป็น “ฮีดบ้าน คองเมือง” (Customary Law) ของชุมชนพหุชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และต่อมาเมื่อศาสนาฮินดู และศาสนาพุทธ เข้ามามีอิทธิพลในอาณาบริเวณนี้ “ฮีดบ้าน คองเมือง” ก็ได้พัฒนาไปในเชิงผสมผสาน ไม่แตกหักกับจักรวาลทัศน์ดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมไปเวย่ นับมาซึ่งการผสมผสานกลมกลืนทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม เกิดเป็นอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมที่ผสมผสานอย่างใหม่ โดยยังคงสามารถรักษาอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมได้อย่างไม่ขาดตอน

ความต่อเนื่องของภาวะที่ชุมชนพหุชาติพันธุ์สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข สันติ บนพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจชุมชนแบบพอเพียงและพึ่งตนเอง สร้างความสืบเนื่องให้กับจักรวาลทัศน์ที่นอบน้อมต่อธรรมชาติมาจนถึงทุกวันนี้

แต่เนื่องจากพัฒนาการของสังคมทุนนิยม ซึ่งใช้ประโยชน์จาก “ธรรมชาติ” อย่างละโมภและหิวกระหาย ประกอบกับผลกระทบจากระบบโลกาภิวัตน์ นำเข้ามาซึ่งระบบทุนนิยมเสรีข้ามชาติ ที่สร้างเครือข่ายผลประโยชน์ร่วมกับนายทุนท้องถิ่น นายทุนชาติ รัฐบาล นักการเมือง และพรรคการเมือง จึงทำให้ระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชุมชนพหุชาติพันธุ์ท้องถิ่นดั้งเดิมเปลี่ยนแปลงไป จากการเป็นผู้ใช้ประโยชน์

โยชนจากธรรมชาติอย่างสมถะและวิถีชีวิตที่สมดุล กลายเป็นผู้ตกเป็นฝ่ายถูกกระทำ ขับไล่ ไล่ร้าย ป้ายสี เบียดขับ ออกจากวิถีชีวิตเอเชียแบบพึ่งพาธรรมชาติ เข้าสู่เมืองใหญ่ กลายเป็นผู้ร้าย คนเร่ร่อน คนขายขอบ ของสังคมเมือง

อำนาจรัฐ และ กลไกรัฐ ไม่อาจเป็นทางออกหรือเป็นที่พึ่งพาที่ไว้วางใจได้ของชุมชนพหุชาติพันธุ์ท้องถิ่นดั้งเดิมของเอเชียได้อีกต่อไป

สังคมเอเชียถึงจุดวิกฤตที่จะต้องมีการจัดระเบียบสังคมใหม่ ที่ด้านหนึ่งไม่อาจปฏิเสธ “ระบบโลกใหม่” ได้ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็อยู่ในกระบวนการดิ้นรนต่อสู้เพื่อพิทักษ์ “สิทธิของผู้มาอยู่ก่อน” อย่างเอาการเอางาน และบางแห่งก็ต้องถึงกับเอาชีวิตเป็นเดิมพัน โดยที่บางรัฐประชาชาติได้เอื้อโอกาสให้สร้าง “เขตปกครองตนเอง” (Self Autonomous Region) ชนชาติต่าง ๆ ขึ้น และกำลังอยู่ในกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ใหม่และแสวงหาจุดลงตัวที่จะผสมผสานจารีตประเพณีดั้งเดิมเกี่ยวกับ “สิทธิชุมชน” กับระเบียบสังคมใหม่ ในระบบสังคมนิยมที่มีความเข้าใจและยอมรับใน “กรรมสิทธิ์ร่วม” หรือ “กรรมสิทธิ์ร่วมหมู่” เป็นพื้นฐาน กระบวนการสืบสานและพัฒนาอัตลักษณ์บนฐานคิดสิทธิชุมชน ดูเหมือนจะมีความเป็นไปได้มากกว่าชุมชนพหุชาติพันธุ์ท้องถิ่นดั้งเดิม ที่อยู่ภายใต้การล้อมกรอบของโครงสร้างอำนาจรัฐที่เกาะกลุ่มและกีดกร้อมโดยนักการเมืองและพรรคการเมืองที่กุมอำนาจรัฐ โดยปราศจากความเข้าใจต่อฐานคิดสิทธิชุมชนดั้งเดิมของวิถีเอเชีย โดยเฉพาะชุมชนที่ถูกล้อมกรอบด้วยผลประโยชน์ที่มีลักษณะเป็นโลกาภิวัตน์ทุนนิยมเสรีข้ามชาติด้วยแล้ว ดูเหมือนว่าอยู่ในสภาพที่ไร้ทางออก นอกจากสุดท้ายเพื่อศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ เพื่อสิทธิทางเศรษฐกิจที่จะมีชีวิตรอดและพัฒนาตนเองต่อไปได้

ทางเลือกที่ปราศจาก “ความรุนแรง” ในเชิงโครงสร้าง ดูเหมือนจะเหลือน้อยเต็มที

ผลการวิจัยสิทธิชุมชนวิถีเอเชียเปรียบเทียบ ได้ชี้แนะทางออกเชิงนโยบายอย่างสร้างสรรค์ คือการหวนกลับไปหาอดีต ใช้ฐานคิดสิทธิชุมชนของวัฒนธรรมเอเชียดั้งเดิมอย่างรู้คุณค่าและเต็มความหมาย โดยสร้างกระบวนการเรียนรู้ รับรู้ร่วมกันทั้งสังคม และคืน “สิทธิ” นั้นให้กับชุมชน เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมของเอเชียสามารถพัฒนาวิถีชีวิตเอเชียต่อไปได้อย่างเสมอภาค สร้างสรรค์ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ในระเบียบโลกใหม่ที่อารยะกว่าเดิม

ข้อสรุปจากโครงการวิจัยสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ 7 โครงการ

ปัญหาความขัดแย้งที่สำคัญของสังคมไทยที่เป็นมาและเป็นอยู่ในปัจจุบัน คือปัญหาช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบท ระหว่างคนจนกับคนรวย รากฐานสำคัญของปัญหาก็คือ ชุมชนไม่มีสิทธิที่จะกำหนดชะตากรรมของตนเอง

หากรัฐบาลต้องการแก้ปัญหาอย่างจริงจัง วิธีการเดียวที่จะสามารถแก้ปัญหาได้โดยรากฐานคือการคืนสิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเองให้แก่ชุมชนท้องถิ่น

ขณะเดียวกันนั้น ภาคประชาชน ชุมชนท้องถิ่น และประชาสังคม ที่เคลื่อนไหวแก้ปัญหาในท้องถิ่น ที่ประทุกลายเป็นปัญหาความขัดแย้งระดับชาติระหว่างรัฐบาลกับประชาชน ก็ต้องมุ่งไปสู่การผลักดันให้เกิด “สิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเอง” ของชุมชนท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรม โดยมีการกำหนดขั้นตอนและจังหวะก้าวที่เหมาะสมกับสภาพการณ์ที่แท้จริงของแต่ละชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ

จากผลการวิจัย ชี้ชัดว่า “สิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเอง” โดยพื้นฐานของชุมชนท้องถิ่น แท้ที่จริงก็คือ สิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งขัดแย้งกับแนวทางนโยบายของรัฐบาล โดยเฉพาะที่เป็นโครงการขนาดใหญ่ของรัฐ ความขัดแย้งก็ขยายตัวรุนแรงและกว้างขวาง ระหว่างรัฐบาล ซึ่งมีนายทุนทั้งต่างชาติและในชาติสนับสนุน กับ ประชาชนและชุมชนท้องถิ่น ในเรื่องการแย่งชิงฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นที่ดิน ป่า เขา น้ำ ทะเล ทรัพยากรประมง และทรัพยากรอื่นๆ โดยที่ความขัดแย้งนี้ไม่มีที่ท่าว่าจะยุติได้ และยังคงบานปลายขยายตัวไปเรื่อยๆ โดยที่รัฐบาลยังไม่นโยบายระดับชาติที่สอดคล้องกับกติกาสากลระหว่างประเทศเพื่อที่จะแก้ปัญหาในระดับมหภาค ดังกล่าว เหตุเพราะรัฐบาลมองปัญหานี้ผิดมาแต่ต้น คือยังเชื่อมั่นใน สิทธิการกำหนดนโยบายการพัฒนาของรัฐ แต่เพียงฝ่ายเดียว (Top Down Policy and Decision-making) โดยเชื่อว่าจะชี้แจงให้ประชาชนเข้าใจและยอมรับได้ หรือนำวิธีการบางอย่างมาใช้เพื่อปิดเบี่ยงประเด็นปัญหา เช่น การทำประชาพิจารณ์แบบลูปหน้าปะจมูก ทั้งที่แท้จริงแล้วปัญหาอยู่ที่การไม่ยอมรับสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนโดยชุมชนนั่นเอง

ปัญหาที่จะเกิดขึ้นต่อไปตามความคาดการณ์ของคณะวิจัย ก็คือ หากรัฐบาลยังไม่ยอมรับรอง “สิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเองของชุมชนท้องถิ่น” โดยเฉพาะ “ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม” และ “ชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิม” ด้วยแล้ว ในด้านหนึ่ง รัฐบาลจะแก้ไขปัญหาอะไรไม่ได้เลย นโยบายยาหอมของรัฐประเภทให้กองทุนหมู่บ้านๆละล้าน พักชำระหนี้เกษตรกร จะไม่มีประโยชน์อย่างยั่งยืน เพราะไม่ใช่ต้นตอของการแก้ปัญหา แต่เป็นเพียงการซื้อเวลาประวิงเวลาของการ “ไม่ยอมทวนกลับ” มาฟังเสียงของประชาชน

ในอีกด้านหนึ่ง การรุกขึ้นมาประท้วง คัดค้าน ต่อสู้ ของประชาชน จะรุนแรงยิ่งขึ้นเป็นลำดับ เพราะรากฐานปัญหายังคงอยู่ และการถูกรุกรานจากภาคธุรกิจอุตสาหกรรมโดยมีรัฐเป็นฝ่ายสนับสนุนก็ยังมีอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่วิกฤตเศรษฐกิจยังคงดำรงอยู่และยังไม่ส่อเค้าว่าจะกระเดื่องขึ้นได้จริง ความทุกข์ยากแร้นแค้นเดือดร้อนทางเศรษฐกิจของภาคประชาชนและกลุ่มทุนต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่และกำลังขยายตัวอย่างไม่หยุดยั้ง ไม่อาจเสนอทางเลือกให้รัฐบาลซื้อเวลาได้อีกต่อไป

ทางเลือกของ “รัฐบาลของประชาชน” ที่แท้จริง ที่กล้าคิดใหม่ ทำใหม่ จึงไม่มีทางอื่นใดนอกจาก “คืนสิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเอง” ให้แก่ชุมชนท้องถิ่น โดยเริ่มจาก “สิทธิในการจัดการเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ” อันเป็นฐานชีวิตของพวกเขา

ทั้งนี้ ข้อเสนอที่เป็นแนวทางเดียวกันทั้งหมด บนฐานคิดและกระบวนการทัศน์ “สิทธิชุมชน” ของโครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ หากใช่เป็นสิ่งแปลกใหม่ หรือแปลกแยกกับสังคมแต่อย่างใดไม่กล่าวให้ถึงที่สุด ก็เป็นไปตามแนวทางที่สอดคล้องกับการเคลื่อนไหวสังคมในทางสากล เพื่อปลดปล่อยประชาชนและชุมชนท้องถิ่นให้เสรีจากการครอบงำของรัฐ ทุน และโลกาภิวัตน์ และร่วมกันสร้างวัฒนธรรมสิทธิมนุษยชน ในยุค “สิทธิมนุษยชนไร้พรมแดน” กล่าวคือ ถึงเวลาที่รัฐไทยจะต้องปฏิบัติตามกติการะหว่างประเทศขององค์การสหประชาชาติ ว่าด้วย “สิทธิพลเมือง

สิทธิทางการเมือง สิทธิทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ซึ่งรัฐบาลไทยได้ให้สัตยาบันไว้แล้ว
กับองค์การสหประชาชาติ

บทที่ 2

แนวคิดสิทธิชุมชนบนฐานคิดนิติปรัชญา : สังเคราะห์จากโครงการสิทธิชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมของล้านนา

หัวหน้าโครงการ : อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว
คณะวิจัย : ไพสิฐ พาณิชยกุล, สมบัติ บุญคำเอียง, ชลธิรา สัตยาวัฒนา,
ลมูล จันทน์หอม, บุญชู ณ ป้อมเพชร,

บทความวิจัยเชิงสังเคราะห์นี้ เป็นความพยายามของคณะวิจัยโครงการสิทธิชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมของล้านนา ในอันที่จะอธิบายการก่อเกิดของชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมและชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมของล้านนาอย่างเป็นระบบ นอกเหนือจากการให้ข้อมูลเชิงชาติพันธุ์วรรณา (Ethnography) อันเป็นผลจากการวิจัยสนาม อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่าบทสังเคราะห์นี้ได้มาจากข้อเท็จจริงของพื้นที่ ทว่ากร่างเขียนด้วยสีสันและภาษาเชิงทฤษฎี บนฐานคิดทางนิติปรัชญาเป็นหลัก แต่ก็ได้ผสมผสานฐานคิดทฤษฎีอื่นในเชิงเป็นวาทกรรมสิทธิชุมชนเข้าไว้ด้วยกัน เพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าร่วมกัน ผู้กร่างบทสังเคราะห์นี้ คือ อาจารย์ไพสิฐ พาณิชยกุล¹ หนึ่งในนักวิจัยหลักของโครงการฯ

ปัจจุบัน แนวความคิดเรื่อง “สิทธิชุมชน” มีความสำคัญทั้งในทางวิชาการและการกำหนดยุทธศาสตร์หรือแนวนโยบายพัฒนาประเทศ ทั้งในลักษณะการเสริมสร้างความเข้มแข็ง และการพิทักษ์ปกป้องระบบความรู้/ภูมิปัญญาของท้องถิ่น ยิ่งกว่านั้น ยังเกี่ยวพันกับการรักษาไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพ ความมั่นคงทางด้านอาหารของท้องถิ่น รวมทั้งกฎหมายสิทธิบัตรพันธุ์พืชด้วย แต่แนวความคิดเรื่องดังกล่าว ก็ยังไม่สามารถอธิบายได้อย่างชัดเจนและเป็นระบบเท่าที่ควร ผู้คนในสังคมโดยเฉพาะกลุ่มนักอนุรักษ์ที่เป็นคนชั้นกลางในเมือง ยังไม่เข้าใจและไม่เห็นด้วยกับ การใช้หลักแนวความคิดสิทธิชุมชนไปปฏิบัติ ยกตัวอย่างเช่น กรณีการนำเสนอพระราชบัญญัติป่าชุมชน ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นหลักกฎหมายที่ตั้งอยู่บนหลักการพื้นฐานในเรื่องของสิทธิชุมชน ก็ถูกคัดค้านและตีความว่า กฎหมายฉบับนี้เป็นกฎหมายที่เปิดโอกาสให้ใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเสรี เป็นต้น

จากข้อเท็จจริงของปัญหาความไม่เข้าใจในเรื่อง “สิทธิชุมชน” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “สิทธิชุมชนท้องถิ่น” ตามที่กล่าวมาเบื้องต้น ชี้ให้เห็นว่า โดยความเป็นจริงแล้วสังคมไทยยังไม่มี/ขาดการทำความเข้าใจต่อชุมชนท้องถิ่น หรืออาจจะกล่าวได้ในอีกแง่หนึ่งว่า องค์ความรู้เกี่ยวกับชุมชนท้องถิ่นในวงวิชาการไทยยังอ่อนแอ ไม่สามารถชี้หรืออธิบาย/สร้างความเข้าใจในข้อเท็จจริงของชุมชนท้องถิ่นให้แก่สาธารณชนได้ แต่ทั้งนี้เรื่องราวของชุมชนท้องถิ่นก็อาจจะมีข้อจำกัดในตัวเอง เช่น กรณีชุมชนล้านนา และสิทธิชุมชนท้องถิ่นล้านนา แม้ว่าอาณาจักรล้านนาเคยมีความเป็นปึกแผ่น และก่อตั้งมานานมากกว่า ๗๐๐ ปี แต่การทำความเข้าใจและอธิบายสิ่งที่เรียกว่า “ชุมชน” และ “สิทธิชุมชน” ของชุมชนท้องถิ่น ที่ตั้งอยู่ในเขตหัวเมืองล้านนาใน

¹ ไพสิฐ พาณิชยกุล อาจารย์ประจำสาขาวิชานิติศาสตร์ ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

อดีต หรือภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยในปัจจุบัน กลับไม่ใช่สิ่งที่ทำได้ง่ายนัก เพราะหากเทียบเคียงความหมายของคำว่า “สิทธิ” กับภาษาท้องถิ่น ทั้งภาษาไทย-ยวน หรือ คนเมือง ภาษาไทลื้อ ภาษาปกาเกอญอ (กะเหรี่ยง) และภาษาลัวะ (ละว้า) แล้ว กลับยากเป็นอย่างยิ่งที่จะหาคำที่มีนัยยะสำคัญ หรือมีความหมายใกล้เคียงกันได้ แต่ทั้งนี้ก็ได้หมายความว่า ความคิดหรือระบบคิดเกี่ยวกับ “สิทธิ” ไม่มีอยู่ในระบบความสัมพันธ์ของคนล้านนา ตรงกันข้าม หากพิจารณาความหมายของคำว่า “สิทธิ” ในฐานะ ระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคม ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานระบบศีลธรรม และความเป็นธรรม จะพบว่า กฎจารีต ประเพณี และวิถีปฏิบัติ หรือแบบแผนการดำเนินชีวิต รวมทั้งกฎข้อห้ามบางประการ หรือชาวไทย-ยวน เรียกว่า “ชิต” (ซึ่งเป็นเสมือนข้อห้ามในเรื่องต่าง ๆ ในวิถีชีวิตประจำวัน) ก็อาจจะสะท้อนถึงความหมายของคำว่า “สิทธิ” และ “สิทธิชุมชน” ได้ โดยเฉพาะกฎจารีต ประเพณี พิธีกรรม และสิ่งที่เรียกว่า “ชิต” ซึ่งเกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งดินน้ำป่า และสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น สิ่งเรียกว่า ผีป่า อารักษ์ เทวดา นางไม้ ฯลฯ กฎจารีต

ข้อห้ามและความเชื่อเหล่านี้ หากพิจารณาอย่างผิวเผินก็จะเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ แต่หากพิจารณาลึกลงไปแล้วก็จะเป็นเรื่องของระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ยิ่งกว่านั้น กฎจารีตและข้อห้ามเหล่านี้ ไม่เพียงเป็นเสมือน “แผนที่” ในการประพฤติปฏิบัติในวิถีชีวิตประจำวันของกลุ่มคนท้องถิ่นล้านนาแล้ว หากยังเป็นระเบียบ หรือแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนเหล่านั้นด้วย ยกตัวอย่างเช่นสิ่งที่เรียกว่า “ของหน้าหมู” ซึ่งเป็นระบบการจัดการทรัพยากร ที่เป็นลักษณะเฉพาะทางสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มคนในชุมชนท้องถิ่นล้านนา ของหน้าหมูมีหลากหลายรูปแบบ ขึ้นอยู่ข้อตกลงร่วมของแต่ละชุมชน บางอย่างอาจเป็น “ของหน้าหมู” ที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ เช่น พื้นที่ป่า ผืนดิน แม่น้ำ ฯลฯ บางอย่างอาจจะเป็นสิ่งที่ชาวบ้านร่วมกันสร้างขึ้น หรือร่วมทำบุญบริจาค เช่น เหมืองฝาย วัด เครื่องครัวประจำหมู่บ้าน เป็นต้น ประเด็นสำคัญคือว่า สิ่งที่เรียกว่า “ของหน้าหมู” ที่กล่าวมาเบื้องต้นนี้ ชาวบ้านหรือสมาชิกของหมู่บ้านมีสิทธิที่จะขอใช้ประโยชน์ได้ แต่ต้องมีความรับผิดชอบ หมายความว่า หากผู้ใช้ใช้ของหน้าหมูอย่างไม่คิดถึงผลกระทบต่อผู้อื่น หรือนำไปใช้จนเสียหายแล้วไม่ซ่อมแซม อาจจะถูปรับไหม ตัดสิทธิในการใช้ครั้ง ๆ ไป หรือใช้แล้วก่อให้เกิดความเสียหาย ผู้ใช้ต้องซ่อมแซมให้อยู่ในสภาพเดิม หรือหาคืนให้มีอยู่ในจำนวนเท่าเดิม ประเด็นสำคัญ สิ่งที่เรียกว่า “ของหน้าหมู” ชาวบ้านไม่สามารถแสดงความเป็นเจ้าของ/ครอบครองเป็นทรัพย์สินของตน

เพื่อที่จะอธิบายและทำความเข้าใจถึง สิทธิชุมชนท้องถิ่นล้านนาอย่างรอบด้าน โครงการวิจัยนี้จึงแบ่งเนื้อหาเป็น ๔ ส่วนสำคัญ คือ

ส่วนที่หนึ่ง สิทธิชุมชนจากกฎหมายและจารีตล้านนา ในส่วนนี้ได้พยายามสืบค้นเอกสารคัมภีร์โบราณและตำนานต่าง ๆ ในชุมชนล้านนา ได้พบว่าเอกสารคัมภีร์โบราณหลายเล่ม ได้กล่าวถึงเรื่อง “กฎจารีตและข้อห้าม” ที่สะท้อนถึงเรื่อง “สิทธิ” เอาไว้อย่างชัดเจน เช่น กฎหมายมังรายศาสตร์ ที่กล่าวถึงข้อห้ามและการปรับไหม รวมทั้งบทลงโทษผู้ทำลาย “ของหน้าหมู” เช่น ห้ามบุกรุกแผ้วถางพื้นที่ป่าพิธีกรรม ป่าช้า การทำลายเหมืองฝาย และแม่น้ำ เป็นต้น

ส่วนที่สอง สิทธิชุมชนลัวะ ในฐานะชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมของล้านนา คือความพยายามที่จะให้ “ความเป็นจริง” อีกด้านหนึ่งแก่สังคมไทยและชุมชนวิชาการ เกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ “ละว้า” ที่ดูเหมือนจะมีการ

กล่าวขวัญถึงทั้งในวงวิชาการและในวงการสื่อมากที่สุดกลุ่มหนึ่ง แต่ดูเหมือนว่าสังคมไทยปัจจุบันยังมีความรับรู้และความเข้าใจที่ล้าหลังต่อกลุ่มชาติพันธุ์นี้

งานวิจัยนี้ เป็นการเสนอภาพ “ละว้า” ในแดนไทย และอุษาคเนย์ ในบริบทที่ไร้พรมแดนรัฐประชาชาติ ในมิติประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์และวัฒนธรรมที่ยาวนานเกินกว่าสองพันปี ด้วยมุมมองทางมานุษยวิทยา และด้วยกระบวนทัศน์ (Paradigm of thought) ชุดใหม่

กระบวนทัศน์ชุดนี้ ไม่ปฏิเสธภูมิรัฐของบรมครูในสำนักประวัติศาสตร์จารีต ทว่าคัดค้านวิธีคิดและองค์ความรู้ของสำนักประวัติศาสตร์ที่มีแนวคิดชาตินิยมครอบงำ

กระบวนทัศน์ชุดนี้ ไม่ปฏิเสธความรู้ที่ได้จากการเดินทางแสวงหาของสำนักคิดใด ๆ ทว่าติติงท่าทีที่หวือหวาและด่วนสรุป และเสนอให้มีการทบทวน เชื่อมโยง ความรู้ที่กระจัดกระจายเข้าด้วยกันเป็น “องค์ความรู้ใหม่” เพื่อมองให้เห็นภาพรวม และจำแนกมิติเชิงซ้อน เพื่อให้เห็นความซับซ้อนของกระบวนการสังสมทางวัฒนธรรมและการผสมผสานทางชาติพันธุ์ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

กระบวนทัศน์ชุดนี้ ปฏิเสธการศึกษาเรื่องใด ๆ ในเชิงวัฒนธรรมเดียว ดังที่ปรากฏเป็นผลการศึกษาของหลายสำนัก ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง ไท หรือเรื่อง ไทย ๆ ขณะเดียวกันก็ไม่เห็นด้วยกับการเสนอภาพการผสมผสานทางชาติพันธุ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่มีลักษณะสุดโต่ง ของสำนักมานุษยวิทยาและโบราณคดีบางสำนัก ที่ได้รับอิทธิพลจากผลการศึกษาและทฤษฎีมานุษยวิทยาของชาวตะวันตก แต่ละเลยที่จะทำความเข้าใจกับผลึกทางภูมิปัญญาและมองข้ามการหยั่งรู้ของนักคิดชาวไทยและเอเชีย

กระบวนทัศน์ชุดนี้ มีฐานคิดยืนยันการดำรงอยู่ของชุมชนพื้นเมือง โดยเฉพาะชุมชนที่พูดภาษาตระกูลมอญ-ขแมร์ ในแผ่นดินสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในล้านนา ในฐานะ “ผู้มาถึงก่อน” และ “ผู้บุกเบิกสร้างสรรค์” อารยธรรม สมัยก่อนสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ ดังนั้น จึงเสนอต่อเวทีสาธารณะให้ตระหนักถึงความเป็นจริงที่ว่า สังคมประเทศไทย เป็นสังคมพหุชาติพันธุ์ (Multi-nationalities) ที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม (Multi-cultures)

กระบวนทัศน์ชุดนี้ น้อมคารวะการบุกเบิกสร้างสรรค์อารยธรรมของชาว ละว้าหรือละว้า “ชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิม” ในประเทศไทย และยอมรับการดำรงอยู่ของ “สิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม” เพราะเหตุนี้จึงคาดหวังและเรียกร้องให้รัฐบาลไทย รวมทั้งกลไกรัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ผู้บริหารที่มีอำนาจการตัดสินใจระดับนโยบาย ยุติการละเมิด “สิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม” โดยปฏิบัติตน กำหนดนโยบายรัฐ และออกกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ให้สอดคล้องต้องตามบทบัญญัติใน มาตรา ๔๖ ของ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับพุทธศักราช ๒๕๕๐

ส่วนที่สาม “สิทธิชุมชนท้องถิ่นล้านนา : กรณีศึกษาชาวไท-ยวน ลื้อ และปกากะญอ” เนื้อหาในส่วนนี้จะพยายามทำความเข้าใจถึง วิธีคิด/ระบบความคิดในการจัดการทรัพยากรของชาวบ้านจาก ๓ หมู่บ้านที่มีความแตกต่างทางชาติพันธุ์ จารีตประเพณี และวิถีปฏิบัติ แต่อาศัยอยู่ร่วมกันในชุมชนท้องถิ่นล้านนา กล่าวคือ

ชุมชนแรก เป็น ชุมชนชาวไท-ยวน ที่อาศัยอยู่ในเขตป่ามานานหลายร้อยปี และพึ่งพิงความอุดมสมบูรณ์ของป่าโดยเก็บใบชาป่าหรือ “ใบเหมี้ยง” ขายให้แก่ชาวไท-ยวนพื้นราบเพื่อยังชีพ การดำรงชีวิตอยู่ในป่าของชาวป่าเหมี้ยงไม่เพียงเป็นเรื่องของระบบเศรษฐกิจเท่านั้น หากพิจารณาในแง่มุมมองทาง

ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า จะพบว่า ชาวป่าเหมี้ยงมีความผูกพันกับป่า ที่หลากหลายระดับ และมีมิติ ทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรม

ชุมชนที่ ๒ เป็น ชุมชนชาวกะเหรี่ยงหรือปกาเกอะญอ ชาวบ้านกลุ่มนี้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตป่ามานานหลายชั่วอายุ คน แต่เดิมมีแบบแผนการดำเนินชีวิตเป็นแบบกึ่งเร่ร่อนเคลื่อนย้าย ในช่วงต่อมาแทบทุกครอบครัวได้พยายามบุกเบิกพื้นที่ราบริมฝั่งแม่น้ำ และหุบเขาเป็นพื้นที่นา พร้อมกับพัฒนาเทคโนโลยีและระบบการควบคุมจัดการน้ำในรูปแบบที่เรียกว่า “เหมืองฝาย” ขณะเดียวกันก็พยายามตั้งถิ่นฐานที่อยู่อย่างถาวร ส่วน

ชุมชนที่ ๓ เป็น ชุมชนชาวไทยลื้อ ซึ่งตั้งถิ่นฐานที่อยู่ทำกินท่ามกลางชาวไทย-ยวน และตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยภายจากที่กลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ลงหลักปักฐานเรียบร้อยแล้ว เนื่องจากถูกนิยามความหมายในฐานะ “คนอื่น” ชาวไทยลื้อจึงต้องเผชิญกับการละเมิดสิทธิ ทางวัฒนธรรม และแรงกดดันในการดำรงชีวิตแทบทุกทิศทาง ทั้งเรื่องสิทธิการตั้งถิ่นฐานที่อยู่ทำกิน และสิทธิในความเป็นคนไทยลื้อ ในสถานการณ์ดังกล่าว ชาวบ้านจึงต้องพยายามต่อสู้เพื่อรักษาสิทธิในการมีชีวิตอยู่อย่างมั่นใจต่อคุณค่าและศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์ของตน

ส่วนที่สี่ สิทธิชุมชน : ปัญหาและการพัฒนาทางความคิด ในส่วนนี้จะเป็นการประมวลและสังเคราะห์ความคิดจากฐานข้อมูลที่หลากหลายลักษณะ ทั้งจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง เอกสารโบราณ และข้อมูลเฉพาะพื้นที่ โดยมองว่า การถกเถียงในเรื่อง “สิทธิชุมชน” น่าจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง ๓ ประการสำคัญคือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพลังในการขับเคลื่อนสังคม การเปลี่ยนแปลงระบบกลไกของภาครัฐและความสัมพันธ์ระหว่างประชาชน และสุดท้ายคือ การเปลี่ยนแปลงของพลังในการอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม

บทสังเคราะห์ในส่วนนี้พยายามชี้ให้เห็นถึง สิ่งที่เรียกว่า “สิทธิชุมชน” เป็นกระบวนการและความจำเป็นทางด้านนิติศาสตร์ในยุคโลกาภิวัตน์ ที่จะต้องร่วมกันผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลง เพื่อให้เป็นทางเลือกหนึ่งในการแก้ไขปัญหาของสังคมต่อไป

งานเขียนทั้ง ๓ ส่วนของเรื่อง “สิทธิชุมชนท้องถิ่นล้านนา : กรณีศึกษาชุมชนลัวะ ลื้อ ยวน ปกาเกอะญอ” ได้นำเสนอประเด็นที่สำคัญ คือ สิ่งที่เรียกว่า “สิทธิชุมชน” นั้น ไม่สามารถมอง หรือพิจารณาอย่างแยกส่วนระหว่างชีวิตกับสรรพสิ่ง ทั้งความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับธรรมชาติ สิทธิชุมชนเป็นเรื่องของวิถีชีวิตและวัฒนธรรม การอธิบายและทำความเข้าใจเรื่อง สิทธิชุมชนต้องมองทะลุลงไปถึงความอยู่รอดและรากฐานของชีวิต

และสิ่งที่สำคัญที่สุด การเข้าใจเรื่องสิทธิชุมชนนั้นต้องเอา “ตัวตน” และ “อัตตา” ที่หล่อหลอมชีวิตและจิตวิญญาณของเราออกไป พร้อมกับให้ความเคารพ ความอ่อนน้อมถ่อมตน ความเปิดกว้างที่จะรับรู้ รับฟัง “เสียง” จากชีวิตอื่นด้วยจิตใจอันสงบ เมื่อนั้นเราก็จะเข้าใจแก่นแท้ของเรื่อง “สิทธิชุมชน” “สิทธิชุมชนท้องถิ่น” และ “สิทธิชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมของล้านนา” ได้

การพัฒนาฐานคิดเชิงทฤษฎีของโครงการวิจัยสิทธิชุมชนล้านนา เกิดขึ้นจากการสังเคราะห์และประมวลความคิดจากฐานข้อมูลที่หลากหลาย มากมายหลายชุด ทั้งที่เป็นเหตุการณ์ในปัจจุบันและจากเอกสารโบราณ ทั้งที่เป็นข้อมูลเฉพาะพื้นที่

วาทกรรมสำคัญประการหนึ่งในแวดวงวิชาการไทยในระบอบปัจจุบัน ได้แก่วาทกรรมเถียงในประเด็นเรื่อง “สิทธิชุมชน” ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นวาทกรรมที่มีพลังและอาจสมารถที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางโครงสร้างที่สำคัญของสังคมไทยอย่างน้อยๆ สามด้านด้วยกันคือ

ด้านที่หนึ่ง การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของพลังในการขับเคลื่อนทางสังคม

ด้านที่สอง การเปลี่ยนแปลงในระบบกลไกของภาครัฐและความสัมพันธ์ในระหว่างประชาชน

ด้านที่สาม การเปลี่ยนแปลงของพลังในการอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น เห็นได้จากปรากฏการณ์ในทางสังคมที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะปรากฏการณ์ที่เป็นความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยรัฐซึ่งไปกระทบต่อวิถีของประชาชนและชุมชน

การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างต่างๆ ดังที่กล่าวมาเป็นปรากฏการณ์ในทางสังคมที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะนับว่าเป็นโอกาสดีของสังคมไทยที่จะดำเนินการจัดเตรียมโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นทางด้านสังคม วัฒนธรรม ซึ่งจำเป็นที่จะต้องมีการปรับเปลี่ยนในแทบทุกๆ ด้าน อันเป็นผลกระทบจากระบบโลกาภิวัตน์

กล่าวเฉพาะในทางนิติปรัชญา ก็เป็นประเด็นหลักที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ถูกตั้งคำถามค่อนข้างมากและบ่อยครั้ง ทั้งที่เป็นคำถามตรงๆ และโดยทางอ้อม

เฉพาะคำถามในส่วนที่เกี่ยวกับ “สิทธิ” ซึ่งเป็นประเด็นที่ไม่เคยมีความชัดเจนและถูกตั้งคำถามมาเป็นเวลานาน น้อยคนนักที่จะสามารถหยิบขึ้นมาเป็นประเด็นที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันทั้งในฐานะส่วนตัวและในทางส่วนรวม

แต่ในทางกลับกันก็มีผู้พยายามแสวงหาผลประโยชน์จากความไม่รู้ดังกล่าวมากมาย จนแทบจะกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะเด่นของสังคมไทย อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากกลไกในการบังคับใช้กฎหมายที่ไร้ประสิทธิภาพ

โครงการวิจัยนี้ ได้พยายามชี้ให้เห็นถึงกระบวนการทั้งหมดในทางนิติศาสตร์ซึ่งอาจจะเป็นแนวทางอีกแนวทางหนึ่งที่เป็นทางเลือก เพื่อช่วยให้เห็นแนวทางในการหาทางออกอย่างสร้างสรรค์ด้วยหลักการแห่งนิติปรัชญา เพื่อให้สังคมไทยสามารถข้ามพ้นวิกฤติที่กำลังเผชิญอยู่

และแน่นอนเมื่อเป็นทางเลือก ก็ขึ้นอยู่กับว่าผู้เลือกจะช่วยกันผลักดันต่อกันอย่างไรที่จะให้ทางเลือkdังกล่าวเป็นทางออกของปัญหาได้ “สิทธิชุมชน” ได้อย่างแท้จริง

ตำแหน่งแห่งที่ของ “สิทธิ” ในสังคมไทย

ภายใต้ระบบความสัมพันธ์แบบรัฐสมัยใหม่ กฎหมายของรัฐเข้ามามีบทบาทค่อนข้างมากในการจัดความสัมพันธ์ โดยกฎหมายใช้ “สิทธิ” และ “หน้าที่” เป็นสิ่งที่ใช้ในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสิ่งต่าง ๆ

และในแง่นี้ถ้าหากจะพิจารณาถึงคำว่า “สิทธิ” ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันของสังคมไทยมีกระบวนการในการให้ความหมาย ผ่านการกระทำโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐและหรือหน่วยงานของรัฐ ซึ่งมักจะต่อยอดกระบวนการในการให้ความหมายเดียว ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อรัฐและกลุ่มคนเฉพาะกลุ่มเท่านั้น ดังนั้นเพื่อที่จะชี้ให้เห็นสภาพความเป็นอยู่จริงของคำว่า “สิทธิ” ในสังคมไทย จึงแบ่งการพิจารณาในส่วนนี้ออกเป็นประเด็นหลัก ๆ ดังต่อไปนี้

นัยยะของ “สิทธิ” กับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ในเชิงสิทธิ และหน้าที่ในทางกฎหมาย

และในทางกลับกัน การเปลี่ยนแปลงของสิทธิและหน้าที่ในทางกฎหมาย ก็สามารถที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในทางสังคมและวัฒนธรรมได้

ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ บนระหว่างสองเงื่อนไขที่อาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในสังคม สังคมไทยควรที่จะเลือกเงื่อนไขใด และการจะหยิบเงื่อนไขใดขึ้นมาใช้ในเชิงยุทธศาสตร์ ก็มีความจำเป็นที่จะต้องเข้าใจภาพของสังคมไทยที่เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและแนวโน้มในอนาคต

ภาพของสังคมไทยถูกอธิบายให้เห็นรูปแบบโครงสร้างสังคมที่หลากหลาย รูปแบบที่หลากหลายดังกล่าวเป็นประโยชน์อย่างมากที่จะช่วยให้เข้าใจความเป็นชุมชน ฯลฯ งานศึกษาต่างๆ เหล่านี้ทำให้เห็นสภาพของสังคมไทยในเชิงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ บนโครงสร้างของสังคมที่หลากหลาย² ดังนั้นเพื่อชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ที่ผ่านมา จึงอาศัยวิธีการศึกษาโดยมองผ่านกระบวนการการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และเทคโนโลยีเป็นหลักดังต่อไปนี้

1. ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมในสังคมไทยสมัยโบราณ³

การเกิดขึ้นของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมที่เป็นรากฐานของสังคมไทยโบราณ มีข้อสันนิษฐานที่หลากหลาย แต่ถ้าพิจารณาจากหลักฐานในทางโบราณคดีที่ขุดพบ บันทึกโบราณในรูปแบบต่างๆ ตลอดจนความสืบเนื่องของประเพณี วัฒนธรรม ความคิด ความเชื่อ ที่สืบทอดมาได้แล้วนั้น ทำให้เห็นภาพของชุมชนโบราณในลักษณะที่เป็นชุมชนที่พึ่งตนเองเป็นหลัก การพึ่งตนเองของชุมชนอิงอยู่กับฐานทรัพยากรที่ชุมชนตั้งอยู่ ซึ่งอาจจะแบ่งออกเป็นลักษณะเฉพาะดังต่อไปนี้คือ

ชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำและรวมถึงที่ราบลุ่มตามแอ่งต่างๆ เช่น ชุมชนตามลุ่มน้ำสายสำคัญๆ ชุมชนในพื้นที่ราบที่ใกล้เคียงกับแม่น้ำ ชุมชนที่ตั้งอยู่ตามป่าชายเลนและทะเลตมปากแม่น้ำ เป็นต้น

ชุมชนที่ตั้งอยู่บนที่สูง เช่น ในหุบเขา ในเขตป่าที่มีของป่า สมุนไพรบ่อเกลือ แหล่งแร่ เป็นต้น ชุมชนในสภาพแบบนี้ ได้พัฒนาวิถีชีวิตและธรรมเนียมปฏิบัติในชุมชนอันมีผลเป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของชุมชนในมิติต่าง ๆ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติในกรณีที่มีอยู่จำกัด และเป็นไปเพื่อความอยู่รอดของชุมชน

เพื่อให้ธรรมเนียมปฏิบัติดังกล่าวได้รับการเคารพและปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ในชุมชนจึงได้สร้างกลไกในทางสังคมที่สลับซับซ้อนที่จะจัดการให้ความเป็นชุมชนสามารถที่จะสืบเนื่องต่อไปได้อีก เช่น การนับถือผีบรรพบุรุษ การมีพิธีกรรมที่ผูกติดกับทุกๆ สิ่งในการดำรงชีวิตซึ่งรวมถึงในทางด้านการผลิตเพื่อยังชีพที่เชื่อมโยงความเชื่อต่างๆ เข้ากับการใช้สอยทรัพยากรต่าง ๆ ด้วย

ในวิถีของชุมชนลักษณะนี้ ประเด็นที่สะท้อนออกมาให้เห็นก็คือ ความเป็นชุมชนเกิดขึ้นและผูกพันกันในฐานะของความเป็นเครือญาติ ชาติพันธุ์เดียวกัน และยังมีผลไกลไปถึง สำนัก ความเชื่อ อุดมการณ์ ที่

ถูกหล่อหลอม ทำให้เกิดระเบียบและรูปแบบในทางสังคมในลักษณะที่เป็นการจัดองค์กรในทางการเมืองการปกครองซึ่งมีความสลับซับซ้อนมากกว่าองค์กรในทางเครือญาติ หรือกลุ่มชาติพันธุ์

แต่อย่างไรก็ตาม แม้ชุมชนจะสามารถที่จะพัฒนาความเป็นชุมชนและสามารถที่จะขยายและสืบทอดความเป็นชุมชนให้สามารถที่จะเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ นานานับประการ ในขณะเดียวกัน ในหลาย ๆ ชุมชน เมื่อชุมชนใดสามารถจัดองค์กรและจัดการกิจการภายในองค์กรให้มีความเข้มแข็งเพื่อความอยู่รอดของชุมชนเพื่อปกป้องทรัพยากรที่เป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ หรือด้วยความจำเป็นที่เป็นเงื่อนไขข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์ทางกายภาพ จึงเกิดความจำเป็นที่ทำให้จะต้องเกิดการรวมตัวเป็นองค์กรทางสังคมและการเมืองที่ใหญ่ขึ้น อันเป็นรากฐานในการก่อเกิด “รัฐ” รูปแบบและโครงสร้างต่าง ๆ ซึ่งได้พัฒนามาสู่รูปแบบที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

การเกิดขึ้นของชุมชนและการพัฒนาการของชุมชนดังที่กล่าวมาเป็นพัฒนาการที่สืบเนื่องยาวนาน แต่ภายในชุมชนหมู่บ้านก็มีการปรับตัวให้อยู่รอดในรูปแบบวิธีการต่าง ๆ นานา มรดกตกทอดในส่วนที่เกี่ยวกับ “การจัดการในทางสังคม” ที่เกิดขึ้นท่ามกลางบริบทของสังคมแบบเอเชียและการพัฒนาการของการต่อสู้ การปรับตัว ของชุมชนหมู่บ้านบนเงื่อนไขต่าง ๆ ซึ่งเป็นไปเพื่อการยังชีพและพึ่งตนเองทำให้เห็นระบบในการจัดการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนที่มีลักษณะเด่นก็คือ

(ก) ความเป็นปัจเจกไม่ได้เป็นตัวตั้งของโลกทัศน์ในการจัดความสัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ ในชุมชน

ดังนั้นในรูปแบบและวิธีการในการจัดการจึงทำให้ไม่มีระบบกรรมสิทธิ์เด็ดขาดในปัจจัยการผลิตที่สำคัญ เช่น ที่ดิน ที่ป่า หรือในแหล่งอาหารที่เกิดขึ้นหรือมีอยู่ในที่ต่าง ๆ

(ข) มีระบบในการจัดการโครงสร้างพื้นฐานที่สำคัญของชุมชนร่วมกัน อาทิเช่น การจัดการน้ำในรูปแบบระบบชลประทาน การป้องกันชุมชนหมู่บ้านจากภัยในรูปแบบต่าง ๆ การร่วมกันในการหาอาหารร่วมกัน เช่น การล่าสัตว์ การหาของป่า หรือการช่วยกันในการเพาะปลูก การเก็บเกี่ยวการผลิต ซึ่งน่าจะเป็นรากฐานที่สำคัญประการหนึ่งของ “ระบบกรรมสิทธิ์รวม” ซึ่งมีชื่อเรียกที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละพื้นที่ในแต่ละวัฒนธรรม เช่น ในภาคเหนือซึ่งเรียกระบบในการจัดการของส่วนรวมว่าเป็น “ของหน้าหมู่บ้าน” ในทางภาคใต้ซึ่งเรียกสิ่งที่ใช้ร่วมกันในชุมชน เช่น ทางเดินสาธารณะในชุมชนว่า “ทางพลี” หรือเป็นสิ่งที่ยอมรับกันว่าไม่มีใครเป็นเจ้าของ ผู้หนึ่งผู้ใดสามารถที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์ได้เช่น ใน “ป่าบุ่งป่าทาม” ของภาคอีสาน การเข้าไปวางเครื่องมือจับปลาในที่นาของผู้อื่นโดยต้องไม่ทำอันตรายต้นข้าว เป็นต้น

ระบบการจัดการภายในชุมชนที่เป็นเนื้อเดียวของความเป็นชุมชนในทุกๆ ด้านเช่นนี้กลายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติ เป็นจารีตประเพณี เป็นวัฒนธรรม ที่สั่งสม สืบทอด และมีผลบังคับที่เกิดจากภายในหน่วยของชุมชนในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่สมาชิกแต่ละคน สถาบันครอบครัว ไปจนกระทั่งถึงระดับชุมชน

ดังนั้น ถ้าพิจารณาในแง่พัฒนาการของชุมชนหมู่บ้านในเชิงข้อเท็จจริงแล้วจะเห็นได้ว่า ความเข้าใจในเรื่อง “สิทธิ” จึงเป็นไปในลักษณะที่เป็นความสัมพันธ์กันในเชิงของการพึ่งพาซึ่งกันและกัน โดยไม่ได้มีคำเรียกกันว่า “สิทธิ” เหมือนกับคำที่ใช้กันในทางกฎหมายและในทางการเมืองการปกครองในปัจจุบัน

ความเป็นชุมชนในลักษณะหมู่บ้านดังกล่าวนี้เป็นลักษณะโดยทั่วไปของสังคมไทย โดยมีชุมชนที่กระจายตั้งอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ มากมาย และชุมชนเหล่านี้ก็มีการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลาและ

ในขณะเดียวกันก็สามารถที่จะสืบทอดและคงสภาพของความเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมเอาไว้ได้ ผ่านทาง ประเพณี พิธีกรรม ที่ยังคงปฏิบัติสืบทอดกันมา การสืบทอดดังกล่าวในหลายๆ ชุมชนก็ยังคงสืบเนื่องมา จนกระทั่งปัจจุบัน แต่ในขณะเดียวกันหลายชุมชนก็ล่มสลายตายจากไป หรือไม่ก็แปรสภาพชุมชนไปสู่ ลักษณะชุมชนแบบอื่น ๆ เช่นความเป็น “เมือง” หรือการทำให้กลายเป็นชุมชนที่มี “ความทันสมัย” เป็นต้น

2. ชุมชนที่เปลี่ยนไปสู่ความเป็นชุมชนเมือง

การเปลี่ยนสภาพชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม (หมู่บ้าน) ไปสู่ความเป็นชุมชนเมือง ในการศึกษานี้จะแบบ ออกเป็นสองระยะ กล่าวคือ

2.1 การเปลี่ยนแปลงชุมชนหมู่บ้านไปสู่ความเป็นชุมชนเมืองในระยะก่อนการเกิดรัฐชาติ และ

2.2. การเปลี่ยนแปลงชุมชนหมู่บ้านไปสู่ความเป็นชุมชนเมืองในระยะหลังการเกิดรัฐชาติ

ความเป็น “เมือง” มีความหมายได้หลายอย่าง ซึ่งมีใช้ประเด็นที่จะถูกเถียงกันในที่นี้ แต่ความเป็น เมืองที่เป็นประเด็นการพิจารณาในโครงการวิจัยนี้ มีสองประการที่สำคัญก็คือ

ประการที่หนึ่ง ความเป็นเมืองในฐานะที่เป็น ระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคมที่มีวิถีการ ผลิตที่แตกต่างไปจากชุมชนหมู่บ้าน ไม่อาจที่จะพึ่งตนเองได้แบบชุมชนแบบยังชีพ ดังนั้น ความเป็นเมือง จึงต้องมีการพึ่งพิงกันกับชุมชนอื่น ๆ ที่ตนเองสามารถที่จะพึ่งพิงได้ ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ ลักษณะการ พึ่งพิงจะเป็นการพึ่งพิงที่มีปฏิสัมพันธ์กันแบบใด

ประการที่สอง สืบเนื่องจากลักษณะในทางข้อเท็จจริงในประการที่หนึ่ง ความเป็นเมืองคือการ จัดสรรความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจเสียใหม่ที่แตกต่างกันจากระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนหมู่บ้าน แบบเดิม ด้วยเหตุดังนั้น ในการพิจารณาถึงความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนเมืองก็จะโดยตั้งอยู่บนสอง ประเด็นดังกล่าวข้างต้น

การเปลี่ยนแปลงชุมชนหมู่บ้านไปสู่ความเป็นชุมชนเมืองในระยะก่อนการเกิดรัฐชาติ

พัฒนาการทางการเมืองก่อนการเกิดรัฐชาติ เป็นพัฒนาการของรัฐในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่การเกิดขึ้นของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น ก็เป็นการจัดระบบการปกครอง ที่ชุมชนเมืองในฐานะเป็น ศูนย์รวมของอำนาจในแทบทุก ๆ ด้านของผู้ปกครอง จะกำหนดให้ชุมชนหมู่บ้านจะต้องทำอะไรบ้างต่อ ความเป็นเมือง ดังนั้นเมื่อพัฒนาการของสังคมได้เกิดการขยายตัวของประชากร เกิดการกวาดต้อน ผู้คนให้มาเป็นแรงงาน มีการขยายตัวของผลผลิตที่เพิ่มขึ้น จึงทำให้ชุมชนเกิดการขยายตัว อำนาจของ ผู้คนในชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงตามความมั่งคั่ง ทำให้เกิดความแตกต่างในทางเศรษฐกิจ ทำให้ ความสามารถในการครอบครองดูแลและการเข้าถึงทรัพย์สินมีความแตกต่างกัน อันเป็นเหตุให้เกิดฐานะ ของกลุ่มคนในชุมชนที่มีศักยภาพในทางด้านเศรษฐกิจที่แตกต่างเหลื่อมล้ำกัน ซึ่งส่งผลให้ความสัมพันธ์ใน อำนาจทางการเมืองและในเชิงกฎเกณฑ์ทางโครงสร้าง เกิดการเปลี่ยนแปลงด้วย

ดังนั้น เมื่อสภาพทางการเมืองการปกครองเกิดการเปลี่ยนแปลงไปไม่ว่าจะเกิดจากเหตุผลภายใน หรือเงื่อนไขจากภายนอก ย่อมทำให้เกิดผลกระทบต่อโครงสร้างของสังคมและนำไปสู่การเกิดโครงสร้างใหม่ ที่กำหนดความสัมพันธ์อยู่สองลักษณะด้วยกันคือ โครงสร้างชุมชนท้องถิ่นแบบเดิม (ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลง เมื่อรัฐเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์ด้วย) และโครงสร้างชุมชนเมืองที่แตกต่างไปจากเดิมและได้เปลี่ยนแปลงไปใน

หลาย ๆ ลักษณะและหลายรูปแบบ ภายใต้โครงสร้างความสัมพันธ์ทั้งสองลักษณะดังกล่าวทำให้นัยยะของสิทธิมีความหมายใหม่ซึ่งแตกต่างไปจากนัยยะของสิทธิในความหมายเดิมด้วย

แต่อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ต่อชุมชนก็ยังมีลักษณะที่ค่อยเป็นค่อยไป ความเป็นรัฐในความหมายปัจจุบันยังไม่เกิดขึ้น ความเป็นชุมชนขนาดใหญ่อาจจะมีลักษณะเป็นเพียงแค่อยอมบ้านที่ยังไม่มีการจัดองค์กรที่สลับซับซ้อนมากนัก

การเปลี่ยนแปลงชุมชนหมู่บ้านไปสู่ความเป็นชุมชนเมืองในระยะหลังการเกิดรัฐชาติ

การเกิดขึ้นของรัฐชาติแม้จะเป็นพัฒนาการทางสังคมซึ่งเกิดขึ้นมาไม่นานมากนักเมื่อเปรียบเทียบกับประวัติศาสตร์สังคมมนุษย์ แต่นับจากการเกิดขึ้นของรัฐชาติ รัฐชาติทั้งในฐานะที่เป็นผู้สร้างหน่วยใหม่ของประเทศ และรัฐชาติในฐานะที่เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนในระดับต่าง ๆ

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นมาโดยอย่างต่อเนื่องและเป็นไปอย่างมีพลวัต ในลักษณะที่ความเป็นเมือง มีสถานภาพและมีโครงสร้างที่อยู่เหนือชุมชนท้องถิ่นแบบดั้งเดิม (และควรที่จะชี้ให้เห็นด้วยว่าภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐชาติกับชุมชนดั้งเดิมเช่นนี้ ย่อมขึ้นอยู่กับว่าอำนาจรัฐที่อยู่ในเมืองสามารถที่จะแผ่ขยายเข้าไปมีอิทธิพลได้มากน้อยเพียงใด ถ้าหากสามารถแผ่เข้าไปมีอิทธิพลได้มาก ความสัมพันธ์ในชุมชนดั้งเดิมก็เกิดการปรับตัวเปลี่ยนแปลงไปมากด้วยเช่นเดียวกัน)

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องเช่นนี้ ในบางพื้นที่เกิดการเปลี่ยนแปลงไปอย่างฉับพลันทันใด ในบางพื้นที่เปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป ในบางพื้นที่ยังสามารถที่จะรักษาความเป็นชุมชนดั้งเดิมเอาไว้ และพยายามที่จะปรับตัว

แต่ในหลาย ๆ ชุมชนเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากขึ้นในชุมชน ความเป็นชุมชนก็ได้ล่มสลายไป ซึ่งมีให้เห็นมากมายในปัจจุบันของสังคมไทย

ภายใต้ความเป็นรัฐชาติ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างเมืองซึ่งเป็นศูนย์กลางและเป็นที่ตั้งของอำนาจในการเมืองกับชุมชนอื่น ๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชน ไปสู่ความเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่กว่าหรือเกิดการขยายตัวไปสู่ความเป็นชุมชนเมืองซึ่งมีวิถีการผลิตและวิถีชีวิตที่แตกต่างไปจากวิถีชีวิตแบบเดิม

ดังนั้นจึงทำให้เห็นได้ว่า เมื่อเกิดรัฐชาติขึ้น ความสัมพันธ์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคมเดิมได้รับผลกระทบความสัมพันธ์ใด ๆ ที่จะส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของรัฐก็จะถูกห้ามถูกทำลายลงทั้ง ๆ ที่เป็นสิ่งที่เคยประพฤติ ปฏิบัติทำได้มาแต่เดิม การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายใต้ความเป็นรัฐชาติดังกล่าวทำให้เห็นได้ว่าเป็นผลที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ใกล้ชิดกับรูปแบบและระบอบการปกครองในแต่ละช่วง โดยอุดมการณ์ทางการเมืองและรูปแบบการปกครองมีผลอย่างยิ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงซึ่งตั้งอยู่บนความสัมพันธ์แบบใหม่ ๆ และมีความสลับซับซ้อน

จะเห็นได้ว่า การเปลี่ยนไปสู่ความเป็นเมืองโดยเฉพาะภายใต้ความเป็นรัฐชาติเป็นช่วงระยะเวลาที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนดั้งเดิมไปสู่ชุมชนที่มีขนาดใหญ่ขึ้น และเปลี่ยนไปสู่การเป็นชุมชนเมืองในที่สุด อาจจะกล่าวได้ว่ารัฐชาติเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ภายใต้อำนาจ

ของรัฐบาลซึ่งเป็นพลังที่ได้เปรียบและสามารถที่จะผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างน้อย ๆ เท่าที่ผ่าน
มา

3. การเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย ⁴

การเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย มีทั้งปัจจัยที่เป็นเงื่อนไขภายในรัฐเองโดยเฉพาะผู้นำของรัฐและกลุ่มชนนำที่มีบทบาทในสังคม เป็นผู้ที่ทำให้โลกทัศน์ในการมองความเป็นอยู่และทิศทางที่จะเกิดขึ้นว่าควรจะต้องมีทิศทางไปในทางใด

นอกจากนี้ยังมีเงื่อนไขจากอิทธิพลภายนอกอีกส่วนหนึ่ง ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในรัฐให้สอดคล้องกับกระแสของการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย ประเด็นสำคัญของการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยน่าจะอยู่ตรงที่การทำให้เกิดการเปลี่ยนโลกทัศน์จากความสัมพันธ์แบบเดิมไปสู่การจัดความสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ ในสังคมเป็นแบบใหม่ และที่ผ่านๆ มากระแสการเปลี่ยนแปลงที่เน้นไปตามกระแสการพัฒนาประเทศตามทิศทางแบบตะวันตกอย่างไม่มีทางที่อาจจะหลีกเลี่ยงได้ พร้อม ๆ กับความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ประกอบกับผู้นำและชนชั้นนำของประเทศที่มีอิทธิพลต่อการใช้อำนาจอรัฐ รวมถึงความสำเร็จของชาติที่รวมศูนย์และมืองค์กรของระบบราชการที่เข้มแข็ง จึงทำให้ความคิดแบบการทำให้ทันสมัยสามารถที่จะแพร่ขยายออกไปอย่างรวดเร็วแต่ไม่รู้เท่าทัน การทำให้ทันสมัยที่ปรากฏขึ้นในสังคมไทย ที่น่าสนใจได้แก่ การทำให้ชุมชนต่าง ๆ ไปสู่ระบบการจัดการแบบราชการ กับ การยึดแนวทางในการพัฒนาประเทศโดยการใช้วิธีการผลิตแบบอุตสาหกรรม

4. การเปลี่ยนไปสู่ระเบียบบริหารแบบราชการ ⁵

การเปลี่ยนโครงสร้างของสังคมแบบเดิมไปสู่สังคมที่ใช้ระเบียบบริหารแบบราชการค่อย ๆ เกิดขึ้นมาพร้อม ๆ กับการที่รัฐชาติสามารถที่จะตั้งตัวได้เข้มแข็ง การเปลี่ยนโครงสร้างสังคมไปสู่ระเบียบบริหารแบบราชการที่เกิดขึ้นกับชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมที่มีการวางระเบียบของทางราชการไปถึงระดับชุมชนครัวเรือนมากที่สุด และเป็นการถาวรเมื่อเปรียบเทียบกับอดีตที่ผ่านมา ๆ มาน่าจะเริ่มต้นตั้งแต่ยุคของการปรับปรุงการปกครองระบบเทศาภิบาล ซึ่งมีความคิดที่จะมีผู้นำในระดับชุมชนที่คอยรับคำสั่ง รายงานความเป็นไปของหมู่บ้าน พร้อม ๆ กับทำหน้าที่ในการแจ้งข่าวสาร กฎหมาย ระเบียบคำสั่งของทางราชการให้ราษฎรในพื้นที่ทราบ โดยมีการจัดตั้งเป็นเขตการปกครองในระดับหมู่บ้าน ตำบล ให้ขึ้นกับอำเภอ

ยังมีความพยายามในการตั้งเขตการปกครองท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ สุขาภิบาล เทศบาล และเมื่อระบบมณฑลเทศาภิบาลถูกยกเลิกไป ระบบราชการบริหารราชการแผ่นดินแบบทันสมัยซึ่งมีการแบ่งส่วนราชการออกกระทรวง กรม จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ก็เข้ามาครอบคลุมแทนจนเต็มพื้นที่ อีกทั้งยังมีตัวแทนของรัฐและข้าราชการเข้าไปดำเนินการต่างๆ อย่างมากมายและมีผลเป็นการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของประชาชนในชุมชนระดับต่าง ๆ

การเปลี่ยนไปสู่สังคมที่มีโครงสร้างตามระเบียบบริหารราชการยังคงดำรงอยู่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน แต่ก็ไม่ลงรอยกับการจัดโครงสร้างสังคมของชุมชนท้องถิ่นที่เป็นมาแต่เดิมทั้งหมด แต่มีประเด็นที่เป็นข้อสังเกตสำหรับความเป็นชุมชนที่ถูกระบบราชการแบบรวมศูนย์เข้าไปเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ก็คือ ในท่ามกลางปัญหาความขัดแย้งของอำนาจระหว่างหน่วยราชการ ทำให้ในบางพื้นที่อันเป็นที่ตั้งของชุมชนถูกกฎระเบียบของทางราชการเข้าไปจัดความสัมพันธ์ใหม่ในลักษณะที่แตกต่างไปจากวิถีชีวิตที่ควรจะเป็นไปอย่างสิ้นเชิง เช่น การตั้งเป็นนิคมพัฒนาตนเองในพื้นที่ต่าง ๆ ในบางพื้นที่ความเป็น

ชุมชนกลับถูกทำลายลงโดยระบบราชการ เช่น การประกาศเขตอุทยานทับที่ดินทำกินโดยกรมป่าไม้ การอพยพหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในเขตอนุรักษ์ การเวนคืนที่ดิน ฯลฯ

แต่ในขณะเดียวกัน ในชุมชนที่มีความเป็นเมืองใหญ่ ๆ ระบบบริหารแบบราชการกลับไม่ค่อยที่จะมีบทบาทที่สำคัญอีกต่อไป ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นบทบาทของภาคธุรกิจเอกชนและอิทธิพลท้องถิ่นเสียเป็นส่วนใหญ่

5. การเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรม⁶

การเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรมสำหรับกรณีประเทศไทยกล่าวโดยสรุปแล้ว เป็นเพราะบทบาทของภาครัฐเป็นตัวจักรสำคัญในการทำให้ระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไปจากฐานการผลิตทางด้านการเกษตรกรรม โดยหันไปใช้ฐานการผลิตในทางด้านอุตสาหกรรม ดังจะเห็นได้จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับต่าง ๆ ที่ผ่านๆ มา ทิศทางในการส่งเสริมการลงทุนซึ่งมุ่งเน้นการใช้แรงจูงใจในด้านต่าง ๆ ที่จะทำให้เกิดการลงทุนในทางด้านอุตสาหกรรม ทั้งนี้โดยจงใจที่จะทำให้ภาคการเกษตรและชนบท (ในฐานะแรงงานราคาถูกและเป็นส่วนเกิน) ผันตัวเองเข้าสู่โรงงาน การเปลี่ยนไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรมมิได้มีปรากฏให้เห็นเฉพาะแต่ในด้านต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วเท่านั้น ยังมีการเปลี่ยนแปลงในทางด้านโครงสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานเช่น แหล่งน้ำ ระบบพลังงานสำรอง ที่ให้ความสำคัญกับภาคอุตสาหกรรมเป็นลำดับต้น รวมถึงแม้กระทั่งการเลือกพื้นที่ที่จะให้เป็นแหล่งรองรับการตั้งเป็นโรงงานอุตสาหกรรม การจงใจที่ไม่มีการดำเนินการอย่างใด ๆ

6. การเปลี่ยนแปลงในเชิงอุดมการณ์ของสังคม

ในกรณีของการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ในวิถีการผลิตที่ตั้งอยู่บนฐานของการเกษตรพึ่งตนเองไปสู่ชุมชนที่อยู่ภายใต้ความเป็นเมือง ไปอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐบาล ระบบการผลิตบนฐานของอุตสาหกรรม ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้สามารถที่จะสะท้อนให้เห็นได้ว่าในเชิงอุดมการณ์เกิดการเปลี่ยนแปลงควบคู่ไปด้วย กล่าวคือ แต่เดิมอุดมการณ์ที่ผูกให้ชุมชนอยู่รวมกันด้วยสำนึกเรื่อง การนับถือผีเดียวกัน นับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เดียวกัน จึงเป็นพวกเดียวกัน และในระบบแบบนี้ก็มีอุดมการณ์ของระบบอุปถัมภ์⁷ เข้ามาช่วยเสริม

แต่หลังจากสองอุดมการณ์หลักดังกล่าวแล้ว ในท่ามกลางการไหลบ่าเข้ามาของอิทธิพลตะวันตกก็ทำให้อุดมการณ์ใหม่แทรกตัวเข้ามาพยายามจะแทนที่ แต่ก็สามารถแทนที่ได้เฉพาะในบางกลุ่มเท่านั้น ดังจะเห็นได้จากในกรณีเรื่องของการจัดความสัมพันธ์ในทางสังคมอุดมการณ์ที่พยายามเข้ามาแทนที่ ภายใต้แนวความคิดว่าด้วย "ความทันสมัย" (Modernization) หรือ "ความศิวิไลซ์" (Civilization) ภายใต้แนวความคิดนี้มีอุดมการณ์ต่าง ๆ ที่แฝงเข้ามาได้แก่ อุดมการณ์ความรู้ในทางด้านวิทยาศาสตร์ อุดมการณ์ความเป็นรัฐชาติ อุดมการณ์ทางการเมือง (ประชาธิปไตยและสังคมนิยม) ภายใต้การเข้ามาของอุดมการณ์ใหม่เหล่านี้ที่เข้ามาเปลี่ยนแปลงทางความคิดของผู้นำและกลุ่มชนชั้นนำของสังคมในแต่ละยุคแต่ละช่วงเวลาจึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมไปในทิศทางต่าง ๆ ดังที่กล่าวมา⁸

แต่การเปลี่ยนแปลงในแง่ของแนวความคิดและอุดมการณ์ซึ่งแม้จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ได้ก็ตาม แต่ก็ยังเป็นเพียงความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในเฉพาะที่เฉพาะกลุ่มเท่านั้นเช่น

ความสัมพันธ์ในเชิงพันธสัญญา (ตามกฎหมายของรัฐ) สามารถที่จะใช้กันได้ (เพราะได้รับการยอมรับ) เฉพาะในบางความสัมพันธ์ในบางพื้นที่เท่านั้น แต่ในหลาย ๆ ความสัมพันธ์ไม่ได้เป็นไปตามความสัมพันธ์ในเชิงสิทธิ (ตามกฎหมาย) แต่กลับเป็นไปบนความสัมพันธ์ที่ตั้งอยู่บนอุดมการณ์แบบเดิม กล่าวคือกลับไปใช้อุดมการณ์ระบบอุปถัมภ์ เป็นต้น ซึ่งในหลาย ๆ กรณีที่เกิดการเอาเปรียบกันโดยอาศัยความสัมพันธ์ในเชิงสิทธิ-หน้าที่ในทางกฎหมายไปผูกมัดในผู้ที่มีสถานะภาพในทางสังคมที่ด้อยกว่า (แต่ในทางกฎหมายได้รับการสมมุติให้เท่าเทียมกัน) ต้องปฏิบัติตามอย่างไม่อาจที่จะหลีกเลี่ยงได้เพราะคู่สัญญาที่มีสถานะภาพในทางสังคมที่สูงกว่า (แต่ควรที่จะเท่าเทียมกันในทางกฎหมาย) กลับไปใช้เครือข่ายของระบบอุปถัมภ์เสริมการบังคับให้เป็นไปตามสิทธิในสัญญาเช่นการไปดึงเอาผู้มีอิทธิพลในเครือข่ายระบบอุปถัมภ์เข้ามาปิดปาก หรือในบางครั้งผู้มีอิทธิพลกลับใช้ความสัมพันธ์ในเชิงสิทธิ-หน้าที่เข้ามาเสริมอำนาจในระบบอุปถัมภ์ก็มีให้เห็นอยู่หลาย ๆ กรณี

3. ในขณะเดียวกัน แม้โครงสร้างในทางสังคมในระดับชุมชนโดยเฉพาะในพื้นที่ชุมชนที่มีใช้เมืองใหญ่จะอยู่ภายใต้โครงสร้างระเบียบบริหารแบบราชการซึ่งมักจะมีกฎระเบียบต่าง ๆ ยึดโยงไว้มากมาย แต่โดยส่วนใหญ่แล้วโครงสร้างดังกล่าวกลับมิได้ไปเสริมสร้างให้ประชาชนได้รับการคุ้มครองสิทธิอย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม ในทางตรงกันข้ามกลับมอบหมายหน้าที่ซึ่งไปก่อให้เกิดภาระต่าง ๆ มากมาย ดังนั้น ภาระของสิทธิ ในทางกฎหมายซึ่งส่วนใหญ่แล้วมักจะถูกผูกขาดโดยรัฐจึงเป็นเสมือนมายาภาพที่ทำให้รัฐหรือกลไกของรัฐสามารถที่จะอ้างเพื่อให้ดำรงอยู่ได้ ดังนั้นในแง่ของความรับรู้ในทางด้านสิทธิจึงเป็นแต่เพียงความรู้ในทางด้านภาษาลายลักษณ์อักษรที่ปรากฏในบทบัญญัติเท่านั้น แต่ในปฏิบัติการจริงในทางสังคมแล้วเป็นสิ่งที่ยังไม่เกิดขึ้นมากนักและยังมีอุปสรรคสำหรับประชาชนอีกมากมายที่จะทำให้สิทธิตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมายเป็นจริง

4. ภายใต้อุดมการณ์ทางการเมืองการปกครองของสังคมไทยเท่าที่ผ่านมาที่มักจะตกย้ำในอุดมการณ์ความเป็นรัฐชาติ จึงทำให้ไม่สนใจและไม่ให้ความสำคัญกับการสร้างความสัมพันธ์ที่เป็นธรรมให้เกิดขึ้นในสังคม จึงทำให้ระบบการเมืองและระบบราชการในทุก ๆ ระดับหันไปตอบสนองต่อความเป็นเมืองต่อวิถีการผลิตที่ตั้งอยู่บนฐานของอุตสาหกรรมในลักษณะของการให้สิทธิพิเศษ แต่ในปัจจุบัน การเกิดกระบวนการในการปฏิรูปในทางการเมืองซึ่งผลักดันให้มีรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันและมีความพยายามในการสร้างความรับรู้ให้เกิดขึ้นร่วมกันว่าเป็นฉบับของประชาชนจึงเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงว่า อย่างน้อยที่สุดอุดมการณ์ทางการเมืองการปกครองมิได้ติดอยู่เฉพาะที่ความเป็นรัฐชาติอีกต่อไป แต่มีสำนึกร่วมใหม่ที่เกิดขึ้นคือ อุดมการณ์รัฐธรรมนูญนิยม และน่าที่จะเป็นอุดมการณ์ใหม่ที่สำคัญในการจัดความสัมพันธ์ที่เป็นธรรมให้เกิดขึ้นในสังคม

บทสังเคราะห์ว่าด้วยลักษณะสำคัญของ“สิทธิชุมชน”

บทประสพการณ์ของการต่อสู้ของชุมชน

แม้ “สิทธิชุมชน” จะเป็นประเด็นสาธารณะซึ่งดูเหมือนจะเป็นความหวังของหลาย ๆ ฝ่ายดังจะเห็นได้จากการเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นก่อนที่มีการจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันอันนำไปสู่การมีบทบัญญัติตาม

มาตรา 46⁹ (และรวมถึงมาตราอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง) ที่มักจะเรียกกันติดปากว่าเป็นบทบัญญัติที่ว่าด้วยการรับรองสิทธิของชุมชน

แต่นับจากมีรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน ประเด็นเรื่อง“สิทธิชุมชน” ซึ่งตามอุดมการณ์ของการปกครองแบบนิติรัฐที่ต้องเคารพต่อหลัก“ความเป็นกฎหมายสูงสุดของรัฐธรรมนูญ”กลับไม่ได้รับการนำพาเอาใจใส่ ทั้งที่เป็นองค์การของรัฐเองและทั้งผู้ที่มีอำนาจในการต่อรองที่เหนือกว่าและสามารถที่จะไปมีอิทธิพลเหนือกลไกทางการเมืองและระบบราชการให้ใช้อำนาจที่เอื้อประโยชน์แก่ตน

สำหรับปัญหาสำคัญในเรื่องการทำให้สิทธิตามที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญและรวมถึงสิทธิตามกฎหมายอื่น ๆ เป็นจริงขึ้นมามากกว่าเป็นเพียงรูปแบบที่แสดงไว้เป็นบทบัญญัติลายลักษณ์อักษรอยู่ตรงที่ความรับรู้และเข้าใจร่วมกันของทุกคนในสังคม ทั้งนี้เพราะ สิทธิซึ่งหมายถึงการจัดความสัมพันธ์ในทางสังคมระหว่างบุคคลต่าง ๆ จะต้องเป็นเรื่องของการให้การรับรู้และการยอมรับในบทบาทของผู้อื่นที่จะต้องตั้งอยู่บนฐานของความเป็นธรรม

ที่ผ่าน ๆ มาการให้ความหมายของคำว่า“สิทธิ”ในทางกฎหมายมักจะเป็นการให้ความหมายของคำว่า “สิทธิ”ไปในทางที่ถ่ายทอดความรู้ให้เกิดการยอมรับว่าอะไรจะเป็นสิทธิในทางกฎหมายหรือไม่มันขึ้นอยู่กับรัฐเท่านั้น กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ รัฐเป็นที่มาแห่งสิทธิ¹⁰

แม้คำว่า “สิทธิ”ตามระบบกฎหมายจะมีปัญหาดังที่กล่าวมาแล้วก็ตาม แต่ความสำคัญและความจำเป็นที่จะต้องใช้เทคนิคในทางกฎหมายในการบัญญัติคุ้มครองสิทธิเป็นเรื่องที่ไม่อาจที่จะหลีกเลี่ยงได้ แต่เพื่อต้องการที่จะตรวจสอบให้เห็นถึงสาเหตุที่คำว่า” สิทธิ”ตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมายไม่เกิดการบังคับได้จริงเป็นเพราะเหตุใด ทั้งนี้เพื่อเป็นแนวทางที่จะทำให้บทบัญญัติอันว่าด้วย “ สิทธิชุมชน” เป็นจริงในทางปฏิบัติ

การที่จะทำให้สิทธิในทางกฎหมายเป็นจริงในทางปฏิบัติประกอบด้วยเงื่อนไขในทางสังคมสองประการคือ

ประการแรก คือ อุดมการณ์แห่งสิทธิ

ประการที่สอง คือ กลไกในทางสังคมที่จะทำให้อุดมการณ์แห่งสิทธินั้น ๆ เป็นจริงขึ้นมา

ดังที่กล่าวมาบ้างแล้วในตอนต้นว่าการเปลี่ยนแปลงในทางสังคมที่รับเอาอุดมการณ์ทางการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตยเข้ามาจัดความสัมพันธ์ในสังคมและภายใต้อุดมการณ์ดังกล่าวสำหรับในประเทศที่ขบวนการในทางสังคมมีการริเริ่มบ่มเพาะอุดมการณ์ประชาธิปไตยก็ใช้คำว่า “สิทธิ” และคำว่า “เสรีภาพ” เป็นเครื่องมือและเป็นสัญลักษณ์ในการสร้างความเข้าใจร่วมและเรียกร้องต่อผู้ปกครองที่จะให้ความสัมพันธ์ในทางสังคมภายใต้การปกครองของผู้ปกครองดีขึ้น เป็นธรรมขึ้น มีหลักประกันมากขึ้น ดังนั้นคำว่า “สิทธิ” ก็ดี คำว่า “เสรีภาพ” ก็ดี จึงเป็นคำที่ต้องการสะท้อนให้เห็นถึงสังคมในเชิงอุดมคติเสียมากกว่าโดยไม่คำนึงถึงว่าจะทำให้เกิดขึ้นจริงได้หรือไม่ แต่ก็สามารถที่จะสะท้อนความเป็นจริงของสังคมที่อยากจะขจัดออกไปได้ ทั้งนี้ก็เพื่อต้องการที่จะทำให้เกิดอุดมการณ์ร่วมเพื่อทำให้มีกระแสเรียกร้องในทางสังคมที่จะทำให้รัฐเกิดการขยับปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องไปกับอุดมการณ์ในแต่ละเรื่อง ตัวอย่างเช่น บทบัญญัติของกฎหมายรัฐธรรมนูญของประเทศต่าง ๆ ในตะวันตกมักจะมีข้อความที่บัญญัติไว้ในลักษณะที่ว่า “ทุกคนเท่าเทียมกัน ภายใต้กฎหมาย” ซึ่งเป็นการวางหลักการในทางกฎหมาย (de juris) แต่ในความเป็นจริง (de facto) แล้วจะพบว่าทุกคนไม่มีใครเท่าเทียมกัน แต่เป็นความพยายามที่รัฐจะต้อง

ให้โอกาสแก่ทุก ๆ คน ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะมีบทบาทในทางกฎหมายที่จะมากำหนดในรายละเอียด แต่ก็เชื่อว่าจะสามารถที่จะใช้สิทธิและทำให้เกิดประโยชน์ได้ตามหลักการใหญ่ที่กำหนดไว้เสมอไปดังจะเห็นได้จากการมีประเด็นที่เป็นข้อพิพาทในทางด้านสิทธิให้เห็นกันอยู่เสมอ

แต่สำหรับสังคมไทยสภาพกลับตรงกันข้าม เมื่อชนชั้นนำไปปรับเอารูปแบบการปกครองที่เรียกว่าเป็นประชาธิปไตย ซึ่งเป็นอุดมการณ์ในการจัดความสัมพันธ์ในสังคมระบบหนึ่งโดยปรากฏผ่านทางบทบาทของ“กฎหมาย”แล้วพยายามที่จะสร้างอุดมการณ์ (ประชาธิปไตย) ขึ้นมารองรับในภายหลังจึงทำให้หลักการที่สำคัญ ๆ ซึ่งเป็นหัวใจของการปกครองแบบประชาธิปไตยไม่ได้รับการปลูกฝังไว้เป็นรากฐานของสังคม (จึงทำให้ความสัมพันธ์แบบเดิมยังคงสามารถที่จะสืบต่อได้เช่น ความสัมพันธ์ในอุดมการณ์ระบบอุปถัมภ์ผ่านทางอิทธิพลในระดับต่าง ๆ) ซึ่งเป็นสภาพในความเป็นจริง (de facto) ในขณะเดียวกันก็การในทางกฎหมาย (de juris) แม้จะมีการนำเอาหลักการที่สำคัญ ๆ ซึ่งเป็นหัวใจของการปกครองแบบประชาธิปไตยบัญญัติไว้ในกฎหมายแม้จะเป็นกฎหมายสูงสุดก็ตาม ก็ไม่สามารถที่จะเข้าไปแทนที่ความสัมพันธ์แบบเดิมได้และในขณะเดียวกัน ภายในระบบราชการเองที่เป็นกลไกของรัฐซึ่งตามหลักการปกครองแบบประชาธิปไตยแล้วจะต้องดำเนินการไปเพื่อประโยชน์สาธารณะและอยู่ภายใต้หลักกฎหมาย แต่การณกลับกลายเป็นว่าหลักการหัวใจของการปกครองแบบประชาธิปไตยซึ่งได้บัญญัติไว้เป็นกฎหมาย (แม้จะเป็นกฎหมายสูงสุด) แล้วก็ตาม แต่หลักการต่าง ๆ ดังกล่าวไม่สามารถที่จะเข้าไปมีอิทธิพลได้เหนือระเบียบปฏิบัติราชการซึ่งข้าราชการในฐานะที่ต้องทำหน้าที่ในการบังคับใช้กฎหมายที่จะต้องรักษาระเบียบเอาไว้ก่อนแม้ระเบียบดังกล่าวจะขัดต่อรัฐธรรมนูญก็ตาม ทั้งนี้เพราะการทำตามระเบียบปฏิบัติราชการเท่านั้นที่จะรักษาสถานะภาพในทางสังคมเอาไว้ได้ภายใต้ระบบบริหารราชการบนอุดมการณ์อุปถัมภ์ (มิใช่บนอุดมการณ์ประชาธิปไตยตามรูปแบบการปกครองประเทศ)

ปัญหาในการต่อมาสำหรับสาเหตุที่ทำให้บทบาทของกฎหมายที่บัญญัติหลักการเรื่องสิทธิต่าง ๆ เอาไว้แล้วสามารถที่จะทำให้เป็นจริงได้นอกจากปัญหาในเชิงอุดมการณ์แล้ว ยังมีปัญหาในแง่ของกลไกในทางกฎหมายที่ถูกผูกขาดการใช้อำนาจไว้ทั้งหมด กล่าวคือ ระบบกฎหมายที่ดีและมีประสิทธิภาพนอกจากจะต้องตั้งอยู่บนอุดมการณ์ร่วมกันดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว จำเป็นที่จะต้องมีกลไกในทางการเมืองการปกครองรองรับ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือว่า จะต้องมีการจัดองค์กรของรัฐที่จะใช้อำนาจของประชาชน (อำนาจอธิปไตย) ที่มีประสิทธิภาพด้วย กลไกที่จะรองรับเพื่อทำให้สิทธิต่างๆเป็นจริงขึ้นมาจะต้องประกอบด้วย กลไกอันเป็นที่มาของกฎหมาย กลไกในการบังคับใช้กฎหมาย และกลไกที่จะทำหน้าที่ในการศึกษาติดตามประเมินผลเพื่อทำให้เกิดการปรับปรุงกฎหมายต่าง ๆ ให้สอดคล้องและสามารถที่จะคาดการณ์เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงได้ กลไกทั้งสามส่วนนี้จะต้องสัมพันธ์กันอย่างพอดีที่จะผลักดันให้ระบบกฎหมายขยับไปข้างหน้าให้สอดคล้องกับสังคมและเป็นแรงผลักดันสังคมด้วยในเวลาเดียวกัน (ทั้งนี้เพื่อให้หลุดพ้นจากระบบความสัมพันธ์เดิม (ซึ่งในที่นี้ก็คือด้านลบของระบบอุปถัมภ์) ที่ทำให้สิทธิต่าง ๆ ไม่สามารถทำให้เป็นจริงได้) ในปัจจุบันแม้ในรัฐธรรมนูญฉบับที่เรียกกันว่าเป็นฉบับประชาชนจะเปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถที่จะเสนอกฎหมายได้ก็ตาม¹¹ แต่ในความเป็นจริงแล้วยังมีความยุ่งยากและพร้อมที่จะถูกขัดขวางโดยกลไกของอำนาจรัฐอยู่ตลอดเวลา¹²

แม้จากประสบการณ์และบทเรียนที่ได้จากการเดินทางระบบการเมืองและระบบกฎหมายแบบตะวันตกจะเป็นประสบการณ์ที่ไม่สามารถที่จะเลียนแบบได้สำเร็จทั้งหมดหรืออาจจะกล่าวได้ว่าลอก

เลียนมาได้แต่โครงสร้างก็ตาม ประสบการณ์ดังกล่าวนี้เป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้ไม่ไปทำผิดซ้ำสอง และท่ามกลางวิกฤติทั้งหลายในปัจจุบันทางเลือกเดียวที่จะต้องจะเดินก็คือ การพัฒนาระบบความสัมพันธ์ในสังคมบนพื้นฐานความเป็นจริงและบนประสบการณ์จริงที่ผ่านการทดลองใช้ในสังคมไทยขึ้นมาเองอย่างอดทนและสันติวิธี กรณีสิทธิชุมชนอาจจะเป็นกรณีตัวอย่างของการจัดความสัมพันธ์ที่เกิดการสังเคราะห์สั่งสมกันมาจนกลายเป็นรากฐาน กฎระเบียบของสังคมระดับล่างที่ถักทอขึ้นเป็นสายใยยึดโยงให้ชุมชนอยู่ด้วยกันได้ (บนเงื่อนไขระยะเวลาอย่างหนึ่ง) ซึ่งมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาและพัฒนาต่อ

แนวทางการศึกษาดังที่ใช้อยู่ในการวิเคราะห์อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นการแหกคอกในทางความคิดที่ติดอยู่บนข้อสมมุติในทางกฎหมายออกมาสู่ปรากฏการณ์จริง ซึ่งน่าจะเป็นทางเลือกที่จะช่วยในการต่อยอดในทางความคิดและพัฒนาโดยการเชื่อมโยงระหว่างสิทธิชุมชนสิ่งที่มีอยู่จริงและเป็นแหล่งองค์ความรู้ในทางกฎหมายที่สำคัญกับโครงของระบบกฎหมายที่ถูกนำเข้าแม้จะต้องมีการปรับโครงสร้างอีกมากเพื่อให้สอดคล้องกับความเป็นจริงก็ตาม และเพื่อเป็นบททดลองเสนอเพื่อให้เกิดการวิวาทะในทางความคิดโดยเฉพาะในทางนิติศาสตร์จึงใคร่ที่จะเสนอลักษณะของสิทธิชุมชน สิ่งที่ถูกตั้งคำถามอย่างมากมายจากวงการนิติศาสตร์กระแสหลัก ว่าธรรมชาติของสิทธิชุมชนที่ค้นพบมีลักษณะดังนี้

จากกรณีศึกษาความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทำให้สามารถที่จะประมวลความเป็นธรรมชาติของสิทธิชุมชนที่มีลักษณะเด่นๆได้ดังต่อไปนี้

1. อุดมการณ์ของสิทธิชุมชนเป็นอุดมการณ์เพื่อความอยู่รอดของชุมชน
2. กระบวนการในการเกิดขึ้นของสิทธิชุมชนในแต่ละประเภท (ตามที่เกิดความขัดแย้งขึ้น) ไม่ได้เกิดจากความสัมพันธ์ในเชิงพันธะสัญญา หากแต่เป็นผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการภายในของชุมชนในแต่ละพื้นที่ที่ทดลองเรียนรู้สั่งสมขึ้นมาเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างสังคมในระดับชุมชน และในหลายๆกรณีที่มีการเลียนประสบการณ์ และผลัดซ้ำในทางความคิด
3. ตั้งอยู่บนสำนึกและความรับรู้ร่วมกันของชุมชนเป็นหลัก ดังนั้นจึงมักจะไม่ทำให้ปรากฏในรูปแบบของบันทึกที่เป็นลายลักษณ์อักษร
4. กลไกในการบังคับเป็นไปโดยอาศัยวิธีการของแต่ละชุมชนผ่านทางระบบความสัมพันธ์ในด้านต่างๆที่มีอยู่ในชุมชน
5. สิทธิชุมชนเป็นความพยายามของชุมชนที่จะจัดความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของชุมชนให้สอดคล้องกับการผลิตที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้และมีทางเลือก
6. สิทธิชุมชนเป็นสิทธิที่มีเงื่อนไข ไม่ใช่สิทธิเด็ดขาดขึ้นอยู่กับปัจจัยทั้งหมดที่มีอยู่ในชุมชน
7. สิทธิชุมชนมักจะมีกลไกภายในชุมชนที่เกื้อหนุนทรัพยากรที่จำเป็นต่อการดำรงชีพและให้โอกาสกับสมาชิกของชุมชน

ก้าวต่อไปของพัฒนาการสิทธิชุมชนในสังคมไทย

แม้จะมีพัฒนาการในทางการเมืองและในทางนิติศาสตร์ที่มีลักษณะเป็นการก้าวกระโดด โดยมีบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญที่เอื้อต่อการทำให้แนวความคิดและปฏิบัติการจริงของสิทธิชุมชนให้สามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือและทางออกในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคม แต่ภายหลังจากการก้าวกระโดด

ดังกล่าวมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเตรียมการที่จะก้าวต่อไป แต่มีใช้เฉพาะนักนิติศาสตร์ มิใช่เฉพาะองค์กรพัฒนาเอกชน หากแต่ต้องเป็นเรื่องที่สังคมทั้งหมดต้องออกมาช่วยในการขับเคลื่อนให้ปมเงื่อนไขที่ผูกขึ้นโดยรัฐคลายตัวลง โดยมีประเด็นที่เป็นข้อเสนอเพื่อการก้าวต่อไปดังต่อไปนี้

1. ในส่วนที่เกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรม จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการปฏิรูประบบกระบวนการยุติธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่จะต้องเปิดโอกาสให้ชุมชนสามารถที่จะเข้าไปมีส่วนในการหาข้อยุติกับความขัดแย้งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

2. กลไกของภาครัฐโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลไกที่เกี่ยวข้องกับการปกครองที่ใช้มาตรการลงโทษทางอาญาจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องจัดเรียงลำดับความสำคัญของความผิดเสียใหม่ กล่าวคือ มีการจัดกลุ่มความผิดทางอาญาเสียใหม่เพื่อป้องกันมิให้รัฐใช้อำนาจในการนำเอาความผิดเล็กน้อยมาทำให้ชุมชนที่บังคับการให้เป็นไปตามสภาพแห่งสิทธิถูกดำเนินคดีในลักษณะที่เป็นการขัดขวางการทำให้สิทธิชุมชนไม่ได้รับการพัฒนา

3. กลไกทางกฎหมายทั้งระบบจะต้องมีการเปลี่ยนลักษณะ วิธีการ ในการใช้อำนาจเสียใหม่ที่จะต้องไม่เริ่มต้นที่กระบวนการในการบัญญัติให้เป็นลายลักษณ์อักษร หากต้องเริ่มต้นที่การสร้างบรรยายการในทางสังคมที่จะต้องเอื้อต่อการหาข้อยุติเป็นรายกรณีปัญหาและใช้ข้อยุติดังกล่าวเป็นแนวทางในการสร้างบรรทัดฐานในการแก้ปัญหาอื่น ๆ ต่อไป¹³

²สำหรับท่านที่สนใจในรายละเอียดเกี่ยวกับงานที่จะช่วยสะท้อนให้เห็นภาพรวมของความคิดในการมอง พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย โปรดดู อานันท์ กาญจนพันธุ์ “ความคิดทางประวัติศาสตร์ และศาสตร์ของวิถีคิด: รวมบทความทางประวัติศาสตร์” (2543) บทที่ 5 และบทที่ 6 หน้า 106 - 167

³ สำหรับรายละเอียดในส่วนที่ว่าด้วย ชุมชนในสังคมไทยสมัยโบราณ โปรดดูรายละเอียดจากเอกสารดังต่อไปนี้

1. ภัคพัฒน์ ทิพย์ประไพ “แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียกับการอธิบายหมู่บ้านไทย” (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2540)
2. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา “เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต” (กรุงเทพฯ ฯ บริษัทสำนักพิมพ์สร้างสรรค์จำกัด , พิมพ์ครั้งที่ 4 , 2540)
3. ศรีศักร วัลลิโภดม “ ทศวรรษกรรติ ภูมิศาสตร์ - ภูมิลักษณะ ตั้งบ้านแปงเมือง (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ , 2543)
4. ศรีศักร วัลลิโภดม “ สยามประเทศ : ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาอาณาจักรสยาม ” (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์มติชน , 2534)
5. ศรีศักร วัลลิโภดม “ แอ่งอารยธรรมอีสาน ” (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์มติชน , 2533)

⁴ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข “ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม: แนวทางการศึกษา วิเคราะห์ และวางแผน ” (ขอนแก่น : โรงพิมพ์ คลังน่านวิทยา , 2536) หน้า 118-125

⁵อ้างแล้ว หน้า 128-131 และโปรดดูรายละเอียดต่างๆเกี่ยวกับการเปลี่ยนไปสู่ระบบบริหารแบบราชการ ใน เดช บุญนาค ผู้แต่ง ภรณ์ กาญจนันฐิติ ผู้แปล “ การปกครองระบบเทศบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435 - 2458 กระทรวงมหาดไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ” (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ , 2532)

⁶ อ้างแล้ว หน้า 125 -128

⁷ สำหรับรายละเอียดในส่วนที่เกี่ยวกับเรื่องความสัมพันธ์ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ที่สนใจศึกษาเพิ่มเติมได้จาก อมรา พงศาพิชญ์ ปรีชา คุวินทรพันธุ์ “ ระบบอุปถัมภ์ ” (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย,2539) และโปรดดู อานันท์ กาญจนพันธุ์ “ ความคิดทางประวัติศาสตร์และศาสตร์ของวิถีคิด: รวมบทความทางประวัติศาสตร์ ” (2543) บทที่ 5 ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในมิติทางวัฒนธรรม หน้า 113 - 118

⁸ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ “ การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475 ” (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ , 2535) หน้า 13 -18

⁹ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 มาตรา 46 “บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ หรือฟื้นฟูจารีต ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะ หรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ ”

¹⁰ เช่นตำรากฎหมายของ ดร.หยุด แสงอุทัย ซึ่งให้ความหมายว่า “ สิทธิ คือ ประโยชน์ที่กฎหมายรับรองและคุ้มครองให้ ” และเมื่อประกอบกับความคิดในทางกฎหมายที่ว่าด้วยกฎหมายคืออะไร ซึ่งบรรดานักกฎหมายมักจะได้รับการปลูกฝังสั่งสอนทั้งทางตรงและทางอ้อมว่ากฎหมายคือคำสั่งของรัฐที่จะเห็นได้จากตำรากฎหมายของกรมหลวงราชบุรีซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากต่อวงการนักกฎหมายไทย ซึ่งได้ให้ความหมายของคำว่า “ กฎหมาย ” ไว้ว่า “ กฎหมายคือคำสั่งทั้งหลายของผู้ปกครองว่าการแผ่นดินต่อราษฎรทั้งหลาย เมื่อไม่ทำตามแล้ว ตามธรรมดาต้องรับโทษ ” เมื่อเป็นดังนี้ อะไรจะเป็น “ สิทธิ ” ได้นั้นก็ต้องมีกฎหมายของรัฐเท่านั้นบัญญัติรับรอง

¹¹ มาตรา 170 “ผู้มีสิทธิเลือกตั้งไม่น้อยกว่าห้าหมื่นคนมีสิทธิเข้าชื่อร้องขอต่อประธานรัฐสภาเพื่อให้รัฐสภาพิจารณากฎหมายตามที่กำหนดในหมวด 3 และหมวด 5 แห่งรัฐธรรมนูญนี้ คำร้องขอตามวรรคหนึ่งจะต้องจัดทำร่างพระราชบัญญัติเสนอมาด้วย หลักเกณฑ์และวิธีการเสนอชื่อรวมทั้งการตรวจสอบ ให้เป็นไปตามที่กฎหมายบัญญัติ ”

¹² ดังกรณีการเสนอร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน เป็นต้น

¹³ แนวทางในการเปิดโอกาสให้องค์กรอื่นที่มีใช้องค์กรนิติบัญญัติซึ่งมีข้อจำกัดในการบัญญัติกฎหมายเข้ามามีส่วนในการทำให้ประสบการณ์ในการใช้กฎเกณฑ์ต่างๆในการจัดความสัมพันธ์(ที่ตั้งอยู่บนความเป็นจริง และทำให้ทุกคนอยู่รอดในสังคมได้)มีตัวอย่างในทางนิติบัญญัติที่ดีตัวอย่างหนึ่งซึ่งน่าจะเป็นทางออกและสามารถใช้เพื่อเป็นการเปิดโอกาสให้เกิดระบบกฎหมายที่สอดคล้องกับจารีตประเพณีได้คือกรณีของพระราชบัญญัติการบัญชี พ.ศ.2543 มาตรา 43 ซึ่งบัญญัติว่า “ระหว่างที่ยังไม่มีมาตรฐานการบัญชีที่กฎหมายกำหนด ให้ถือว่ามาตรฐานการบัญชีที่กำหนดโดยสมาคมนักบัญชีและผู้สอบบัญชีรับอนุญาตแห่งประเทศไทยซึ่งคณะกรรมการควบคุมการประกอบวิชาชีพสอบบัญชีได้มีมติให้ประกาศใช้แล้วเป็นมาตรฐานการบัญชีตามพระราชบัญญัตินี้ ” และบทวิธิตีเดียวก็นักก็สามารถที่จะเปิดโอกาสให้ชุมชนสามารถที่จะเข้ามามีส่วนในกระบวนการและกลไกของระบบกฎหมายได้

บทที่ 3

กระบวนการตัดสินใจสิทธิชุมชน กับกระบวนการเคลื่อนไหวสิทธิชุมชน

มนุษย์ต่างสังคม มักจะมี "ระบบความคิด" ที่ต่างชุดกัน ความคิดที่เป็นระบบ เชื่อมโยงสัมพันธ์กันเป็นชุดนี้ ในวงวิชาการปัจจุบัน บางสำนักวิชาการเรียกกันว่า "ชุดความคิด" และบ้างก็เรียกว่า "กระบวนการทัศน์"

"กระบวนการทัศน์" หนึ่งในที่มีขึ้นนับแต่มนุษย์เริ่มรู้จักรวมกลุ่มอาศัยอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน ก็คือ ความคิดที่จะต้องมีการจัดการชุมชนด้วยกัน เพื่อที่จะอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข โดยมีวินัยในการใช้ฐานทรัพยากรที่มีอยู่ตามธรรมชาติร่วมกัน มีระเบียบสังคมที่จะแบ่งปันโภคทรัพย์ที่ชุมชนหามาได้อย่างเป็นธรรม ซึ่งก็คือ การกินด้วยกัน อิ่มด้วยกัน อดด้วยกัน และได้ด้วยกัน

พฤติกรรมทางสังคม และ วิถีชีวิต ที่ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันนี้ ค่อย ๆ ก่อให้เกิด "จิตสำนึกรวมหมู่" (*Communal spirit*) ที่เข้มข้นขึ้นเป็นลำดับ ทำให้มนุษย์ ทั้งในฐานะปัจเจกบุคคล และในฐานะสมาชิกของชุมชน รู้จัก เข้าใจในคุณค่าของการรวมหมู่ นำมาซึ่งความตระหนักในคุณค่าของการดำรงอยู่ของชุมชน และสถานภาพบทบาทของตนเองในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน

"จิตสำนึกรวมหมู่" ได้หลอมรวมเอาพลังกายพลังใจของผู้คนและชุมชนเข้าด้วยกัน โดยมีทั้งกิจกรรมทางสังคม (*social activities*) และ พิธีกรรม (*rituals*) รองรับ ทำให้แต่ละชุมชนเข้มแข็งขึ้นเป็นลำดับขั้น จนกระทั่งมี ศักดิ์ศรี คือ มีอำนาจที่ดั่งาม ไปสัมพันธ์กับชุมชนอื่นได้อย่างมีเกียรติและเป็นที่ยอมรับ ในสถานการณ์หนึ่ง ๆ และในเงื่อนไขประวัติศาสตร์หนึ่ง ๆ ได้

กล่าวโดยนัยยะนี้ และกระบวนการทางสังคมดังกล่าว มนุษย์ทุกผู้ทุกนาม ไม่เพียงแต่มี "ศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์" เท่านั้น หากยังมี "ศักดิ์ศรี" แห่งความเป็นพวกพ้อง หมู่เหล่า และ "ศักดิ์ศรีแห่งชุมชน" ด้วย

ในกระบวนการพัฒนาทางประวัติศาสตร์อันยาวนานไม่ว่าในสังคมหรือกลุ่มวัฒนธรรมใด ทุกชุมชนมีความเคลื่อนไหวอย่างเป็นพลวัตในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ผ่านร้อน ผ่านหนาว ผ่านฝนแล้ง น้ำท่วม แผ่นดินไหว ภัยธรรมชาตินับครั้งไม่ถ้วน ฯลฯ จนกระทั่งมาถึงปัจจุบัน ที่สภาวะสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศแปรปรวนอย่างทั่วด้าน การครอบงำของรัฐที่มีอำนาจเหนือชุมชน กับอิทธิพลครอบงำทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ที่มากับกระแสโลกาภิวัตน์ ทำให้ชุมชนที่เป็นรากหญ้า เป็นเนื้อนาดินของสังคม มี ศักดิ์ (อำนาจ) มี ศรี (ความดั่งาม) และมี รากทางวัฒนธรรม ที่เป็นของตนเอง กับที่มี รากร่วมทางวัฒนธรรม กับกลุ่มวัฒนธรรม และสายวัฒนธรรมอื่น ๆ ได้รับความกระทบกระเทือนอย่างหนัก

ความขาดแคลนทรัพยากรในระดับโลก บวกกับความอยากได้อะไรมีไม่สิ้นสุดของมนุษย์ และกลุ่มชนที่กระสันอำนาจทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ทำให้ชุมชนท้องถิ่นทั่วไปไม่ว่าจะเป็น ณ ส่วนใดของโลก ต้องรวมหมู่กันให้เข้มแข็งกว่าเดิม เพื่อพิทักษ์ปกป้องชุมชน พื้นที่ดินทำกิน ที่อยู่อาศัย รวมทั้งฐานทรัพยากรธรรมชาติในอาณาบริเวณและปริมาตร ที่บรรพชนได้กันสร้างหักร้างถางพงไว้เนิ่นนาน เพื่อ

ข้าราชการไว้ซึ่ง "สิทธิชุมชน" มิให้บุคคลภายนอก และอำนาจที่เหนือกว่าทางการเมือง เศรษฐกิจ และ วัฒนธรรม มาล่วงละเมิดปล้นชิงไปโดยมิชอบ

กระบวนการทัศน์ "สิทธิชุมชน" จึงเกิดมีขึ้นทั่วทุกหัวระแหง มิใช่โดยสร้างขึ้นใหม่จากความว่างเปล่า หรือจินตนาการ ทว่าจาก ฐานทรัพยากร อันเป็นพื้นภูมิที่มาของ "ฐานราก" ทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่มีอยู่ดั้งเดิม โดยบรรพชนแต่ละชั่วรุ่นของชุมชนหลากหลายชาติพันธุ์ได้สั่งสมสืบทอดต่อเนื่องกันมาอย่างเป็นพลวัต จนกระทั่งถึง ณ วันนี้...

บทบัญญัติกระบวนการทัศน์ "สิทธิชุมชนท้องถิ่น" 10 ประการ

กระบวนการทัศน์ คือ ระบบความคิดทั้งชุด ที่สัมพันธ์กับ วิธีคิด วิสัยทัศน์ ความเข้าใจ มุมมอง หรือ การเข้าถึงเนื้อหาเรื่องราวปัญหาต่าง ๆ ซึ่งในที่สุดจะเชื่อมโยงไปถึง ความสามารถ อุดมการณ์ ศีลธรรม และ อำนาจ ในการตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ชีวิต ประสบการณ์ศึกษา การทำงาน ฐานข้อมูลที่เลือกสรร โดยไม่อาจแยกออกจาก จุดยืนทางชนชั้น ของบุคคล และกลุ่มพวกร่วมชนชั้นและชนชั้นเดียวกันได้

คนหลากหลาย ต่างวัย ต่างมีแนวคิด วิธีคิด ประสบการณ์ชีวิต และประสบการณ์การต่อสู้ ต่าง ๆ กัน ไป เป็นผลให้มี กระบวนการทัศน์ ที่แตกต่างกันไปด้วย

การปรับกระบวนการทัศน์ ในบรรดาคนหลากหลาย ต่างวัย ต่างประสบการณ์ให้มีระบบความคิด ความเข้าใจ และวิธีคิดพื้นฐานที่ตรงกัน จึงเป็นสิ่งจำเป็น ผู้มีการศึกษาต่างระดับ ต่างสำนัก ต่างสาขา มักจะมี กระบวนการทัศน์ต่างชุดกัน ทั้งโดยรู้ตัวและไม่รู้ตัว ยิ่งไปกว่านั้น ในบริบทสังคมที่มีระบบการศึกษาดำเนินไปอย่างเข้มข้น แม้ในหมู่ผู้มีการศึกษาที่อยู่ในรุ่นในวัยเดียวกัน ก็ยังอาจมีกระบวนการทัศน์ต่างชุดกันได้ เพราะ ได้รับการฝึกฝนอบรมด้านวิธีคิด วิธีการศึกษา จากสำนักศึกษา สำนักคิด ที่มีฐานความคิด และใช้ทฤษฎีแตกต่างกัน

ดังนั้น แม้ผู้ที่ศึกษามาในทางมนุษยวิทยาในฐานศาสตร์แขนงเดียวกัน ก็อาจจะมีกระบวนการทัศน์ต่างชุดกันได้ อย่างไรก็ตาม ในการศึกษาเรื่องชุมชน และสิทธิชุมชน โครงการวิจัย "สิทธิชุมชนท้องถิ่น จากจารีตประเพณีสู่สถานการณ์ปัจจุบัน : การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย" ได้เสนอกระบวนการทัศน์ใหม่ขึ้นชุดหนึ่งเพื่อประโยชน์ในการศึกษาทำความเข้าใจ ชุมชน ปัญหาของชุมชน และสิทธิชุมชน ในประเทศไทย และเอื้อเขียนออกเสียงได้

สรุปประเด็นสำคัญขึ้นเป็น "บทบัญญัติกระบวนการทัศน์สิทธิชุมชน 10 ประการ" ได้ดังนี้

ประการที่ 1. ยึดถือ "คน" และ "ชุมชน" เป็นใจกลางของการศึกษาเรื่อง "สิทธิชุมชน"

มนุษยวิทยาไม่ว่าสำนักใด เชื่อในศักดิ์ศรีของมนุษย์และศักยภาพของชุมชน ในการเสนอกระบวนการทัศน์ "สิทธิชุมชน" จึงใช้ "คน" และ "ชุมชน" เป็นตัวตั้งและเป็นใจกลางของการศึกษา

เป็นที่น่าสังเกตว่า สังคมวิทยา รัฐศาสตร์ และนิติศาสตร์ กระแสหลัก มักจะใช้รัฐ สถาบันทางสังคม และ กฎหมาย เป็นตัวตั้งและเป็นศูนย์กลางของการศึกษา เป็นผลให้ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ความสำคัญของ "คน" และ "ชุมชน" ถูกมองข้าม ละเลย และกระทั่ง บิดเบือน

โครงการวิจัยนี้ เสนอแนวคิดที่ว่า แม้ว่าจะมีสำนักคิดปรัชญาบางสำนัก ซึ่งเป็นกระแสหลัก จะเชื่อว่า "สิทธิ" มีมาแต่กำเนิด มีตามธรรมชาติ โครงการวิจัยนี้ทั้งเชื่อและพบว่า "สิทธิ" เป็นสิ่งที่มนุษย์ได้มาด้วยการต่อสู้กับ ธรรมชาติ และเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน "สิทธิ" จึงเกิดขึ้นได้ด้วยการเคลื่อนไหวทางสังคม ด้วยการต่อสู้กับสถาบัน และ ด้วยการเรียกร้องต่อสู้กับอำนาจรัฐ "สิทธิชุมชน" ไม่อาจมีขึ้นได้ถ้าไม่มีผู้คนและชุมชนที่ตระหนักถึงคุณค่าและศักดิ์ศรีของชุมชน

นอกจากนี้ ความลึกซึ้งแน่นหนาในอุดมการณ์สิทธิชุมชน เกิดขึ้นได้จากการที่ชุมชนมีความเข้าใจ และหวงแหนฐานทรัพยากร อันเป็นต้นทุนทางเศรษฐกิจของชุมชน ที่สอดคล้องกับวิถีคัลลงชีวิตของชุมชน โดยนัยยะดังกล่าว รัฐ และกลไกรัฐ จะไม่สามารถค้นพบประเด็น "สิทธิชุมชน" และไม่อาจเข้าใจซาบซึ้งในความละเอียดอ่อนของ "อุดมการณ์สิทธิชุมชน" ในชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ได้เลย ถ้ารัฐไม่เข้าใจและตระหนักถึงคุณค่า ของชุมชน และ ศักยภาพ ของชุมชนที่ตนเกี่ยวข้องหรือรับผิดชอบ

ประการที่ 2. ประวัติศาสตร์ชุมชน เป็นสิ่งที่สืบสานขึ้นทั้งจากความทรงจำและความจงใจสร้าง

กระบวนการของโครงการวิจัยนี้ถือว่า "ความรู้" และ "ฐานคิด (เชิงทฤษฎี)" แม้กระทั่ง "ประวัติศาสตร์" รวมไปถึง "ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์" เป็นสิ่งที่ ผู้คน และ ชุมชน สืบสาน ขึ้นทั้งจากความทรงจำในอดีต และความจงใจสร้างตามความเชื่อ ความมุ่งมาดปรารถนา ความใฝ่ฝันของผู้คนและชุมชน รวมไปถึงความตั้งใจที่จะสร้างขึ้นเพื่อถักทอ "อัตลักษณ์" ของชุมชน กลุ่มชาติพันธุ์ หรือกระทั่ง รัฐหนึ่ง ๆ เพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะ โดยมีเป้าหมายทางการเมืองขึ้นนำ

ดังนั้น โดยนัยยะเดียวกัน ความคิดเรื่อง "สิทธิ" "สิทธิมนุษยชน" และ "สิทธิชุมชน" ของแต่ละชุมชน กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ จึงเป็นสิ่งที่สามารถ สืบสาน (Reconstruct) จากชุมชนนั่นเอง โดยอาจวิเคราะห์จากระบบความเชื่อ ศาสนา จารีตประเพณี พิธีกรรม ภาษา วรรณกรรมลายลักษณ์ วรรณกรรมมุขปาฐะ เพลงพื้นบ้าน เพลงกล่อมเด็ก ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ลายผ้า ฯลฯ รวมไปถึงวิถีชีวิตประจำวัน และวงจรชีวิตนับแต่แรกปฏิสนธิจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต

คำตอบหนึ่ง ๆ ที่ได้จากชาวบ้าน หรือ ชุมชน จึงมิใช่คำตอบเบ็ดเสร็จโดยตัวเอง หากเป็น "ฐานคิด" และ "การหมายกำหนด" ของชุมชน ที่นักวิจัยสามารถพัฒนาต่อยอดทั้งในเชิงองค์ความรู้และในเชิงทฤษฎี ตามรูปธรรมที่เป็นจริงของชุมชน แล้วสอบเทียบ กับ จารีตประเพณี เอกสารโบราณ วรรณกรรมมุขปาฐะ วรรณกรรมลายลักษณ์ หรือแม้กระทั่ง วรรณกรรมลายทอ ลายจักสาน ที่จะเอื้ออำนวยให้การวิจัยสามารถหยั่ง "ราก" ลงลึกได้ตามความเป็นจริงของชุมชน คำตอบจากสนาม จากเอกสาร และจากความเป็นจริง ที่นักวิจัยได้รับ จะเป็นเครื่องตรวจสอบ "ฐานคิด" ที่ได้พัฒนาขึ้น ว่าใช้ได้ ถูกต้องหรือไม่ และจะพัฒนาต่อไปอย่างไรด้วย

ประการที่ 3. ให้ความสำคัญกับมิติของกาลเวลา โดยเฉพาะ "ประวัติศาสตร์ช่วงยาว"

แม้ มานุษยวิทยา จะมีชื่อ ประวัติศาสตร์ แต่ในการเขียนบทชาติพันธุ์วรรณนา

(Ethnography) นั้น นักมานุษยวิทยาทั่วโลก ที่ลงวิจัยสนามเพื่อเจาะข้อมูลเบื้องต้นเล็ก เพื่อทำความเข้าใจ ชุมชนที่ตนศึกษา จะไม่ละเลย มิติของกาลเวลา เพราะนักมานุษยวิทยาศึกษาผู้คนและสังคม ในท่ามกลาง การเปลี่ยนแปลงของสังคม และมีความเข้าใจเป็นอย่างดีว่า สังคมมนุษย์และชุมชนต่าง ๆ ทั่วโลก มีพลั งเคลื่อนตัวเองอย่างเป็นพลวัต ทั้งในแง่ของพื้นที่ ในกรณีของการโยกย้ายถิ่นฐาน และในแง่ของวิวัฒนาการ สังคม ไม่ว่าจะอยู่กับที่หรือเคลื่อนย้ายก็ตาม

ที่แล้วมานักมานุษยวิทยาบางสำนัก ติดกับดักของ "ความเป็นอารยะ" ของตนเอง ก็เลยเข้าใจ สังคมและชุมชนพื้นเมืองที่ตนศึกษา ว่าเป็นเสมือนสังคมที่ "หยุดนิ่ง" "ปิดตัวเอง" จึงไม่มีขั้นตอนของการ พัฒนาไปสู่ความเป็น "อารยะ" เช่น สังคมนานา "อารยประเทศ" ในปัจจุบัน และนี่เป็นสาเหตุประการสำคัญ ที่ชุมชนพื้นเมือง ที่ปราศจาก "อำนาจรัฐ" ที่เป็นของตนเองทั่วโลก มักถูกนักมานุษยวิทยาเหล่านี้ขนานนาม ว่าเป็น "สังคมชนเผ่า" ตามมาด้วยวิธีคิดที่มองชุมชนอย่างหยุดนิ่ง แข็งแข็ง โครงการวิจัยนี้ให้ความสำคัญกับ มิติของกาลเวลา และประวัติศาสตร์ช่วงยาวของทุกชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา โดยตรวจสอบทั้งจากการวิจัย สนาม และเอกสารประวัติศาสตร์เท่าที่สามารถสืบค้นได้ นำมาซึ่งความเข้าใจอันตกผลึกถึงลักษณะพิเศษ ของ "ชุมชนท้องถิ่น" ต่าง ๆ และ "ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมทั่วประเทศ"

ประการที่ 4. ทุกชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทยและเอเชีย มีจักรวาลทัศน์ที่นอบน้อมต่อธรรมชาติ จึง ใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรอย่างเคารพ และรักษาไว้ให้ยั่งยืนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น

ทุกชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทยและเอเชีย มี "จักรวาลทัศน์" และ "ภูมิปัญญาท้องถิ่น" ที่สั่งสม สืบทอดกันมายาวนาน ระบบความเชื่อและภูมิปัญญาดั้งเดิมเหล่านี้ล้วนกันเป็นเกลียวเชือก ทั้งให้และรับ ปะทะสังสรรค์ และพัฒนาร่วมกันมาช้านาน จนอาจกล่าวได้ว่า เป็นรากร่วมวัฒนธรรมเดียวกัน ทุกชุมชนมี ความนอบน้อมต่อธรรมชาติ เคารพผีฟ้า ผีน้ำ ผีเหมือง ผีผาย นบไหวเจ้าป่า เจ้าเขา ผีสาวเทวดา นางไม้ ทุก ชุมชนท้องถิ่นมีจิตสำนึกร่วมที่รักธรรมชาติ เพราะถือว่า ธรรมชาติคือผู้ให้ที่ยิ่งใหญ่ที่สุด และที่สำคัญก็คือ ธรรมชาติมีชีวิต มีจิตใจ มีวิญญาณ ที่มนุษย์ทุกผู้ทุกนาม ทุกชุมชน ต่างมีกติกาสัญญาประชาคม ที่จะล่ง ละเอียดต่อธรรมชาติมิได้

ทุกชุมชนท้องถิ่นจึงใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรธรรมชาติด้วยท่าทีเคารพ และได้พยายาม รักษาไว้ให้ยั่งยืนด้วยระบบภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สั่งสมสืบทอดกันมายาวนาน

กระบวนทัศน์ต่างชุดที่แปลกแยกอย่างสิ้นเชิง จากกระบวนทัศน์ที่เป็นทั้งจักรวาลทัศน์และระบบ ภูมิปัญญาของชุมชนพหุชาติพันธุ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ ระบบความคิดที่เข้าใจว่า ชุมชนท้องถิ่นที่ เป็นรากหญ้า เป็นผู้รักษาทรัพยากรธรรมชาติมาจนกระทั่งถึงทุกวันนี้ เป็น ผู้ทำลายธรรมชาติ เป็นผู้ทำลาย ป่า เป็นผู้ยังความหายนะมาสู่สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศน์

ความแตกต่างนี้มีที่มาจาก "ความรู้" ที่ต่างชุด และ "การเมือง" ที่ต่างผลประโยชน์ ความ ขัดแย้งเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นทั่วประเทศในปัจจุบัน จึงเป็นปัญหาของทั้ง "ความรู้" และ "การเมืองของความรู้" ตลอดจน "การเมืองของผลประโยชน์" ซึ่งยากที่ จะสมานรอมชอมกันได้ เว้นไว้แต่ว่า รัฐ และกลไกรัฐ ซึ่งเป็นผู้ผูกขาดผลประโยชน์อยู่ในปัจจุบัน จะยอม เสียสละ ลดทอนอำนาจรัฐ กระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่น ขยายการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อให้ชุมชนได้ เป็นเจ้าของชุมชน และเป็นผู้จัดการผลประโยชน์ของชุมชนอย่างแท้จริง

ประการที่ 5. สังคมไทยเป็นสังคมพหุลักษณะ ประกอบด้วยชุมชนพหุชาติพันธุ์ และความหลากหลายทางวัฒนธรรม ชุมชนพหุชาติพันธุ์พึงได้รับการขยายโอกาสทางการเมือง เพื่อมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างมั่นคงและยั่งยืน

สำหรับนักวิจัยในโครงการ "สิทธิชุมชนท้องถิ่น ฯ" นี้ความเข้าใจในข้อที่ว่า สังคมไทยเป็น สังคมพหุลักษณะ (Plural society) ประกอบด้วยชุมชนพหุชาติพันธุ์ และความหลากหลายทางวัฒนธรรม อาจไม่ใช่เรื่องใหม่ แต่ยังมีผู้คนอีกจำนวนไม่น้อย เช่น นักวิชาการบางสำนักคิด ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกระแสหลัก ผู้บริหารงานด้านวัฒนธรรม เจ้าหน้าที่กระทรวงมหาดไทย กระทรวงเกษตรฯ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร กระทั่งรัฐมนตรีบางกระทรวง และผู้นำระดับสูงของประเทศ ฯลฯ ที่ยังมีกระบวนทัศน์ต่างชุดกัน ส่วนใหญ่ยังเชื่อมั่นอย่างสนิทแนแนแน่นว่า สังคมไทยเป็นสังคมที่มี "เอกลักษณ์" หนึ่งเดียว (Mono-culture) "เอกลักษณ์ของชาติ" จึงถูกตีความให้เป็นแบบแผนชุดเดียว และถูกเชิดชูโดยนโยบายรัฐ กลไกรัฐใช้อำนาจรัฐส่วนต่าง ๆ กำกับ ตอกย้ำ ผลิตซ้ำ ให้ "เอกลักษณ์ไทย" ยิ่งใหญ่เหนือวัฒนธรรมอื่น ๆ

สิ่งที่ตามมาเป็นระบบความคิดทั้งชุด จะโดยรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม คือ กระบวนทัศน์ อันเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับความเชื่อโดยสนิทใจ ให้เชิดชู "เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทย" ในฐานะเป็น วัฒนธรรมเดียว ของชาติเท่านั้น มีประจักษ์พยานและหลักฐานทางประวัติศาสตร์จำนวนมาก รวมทั้งในระบบการศึกษาที่บริหารโดยโครงสร้างการศึกษาส่วนกลาง ที่บ่งชี้ว่า ได้มีความพยายามจากฝ่ายรัฐชาติที่จะทำให้ วัฒนธรรมสายอื่น อันมีอยู่หลากหลายในสังคมไทย ไม่ได้รับการยอมรับ หรือถูกกีดกันให้เลเหลก จดเว้น เพิกถอน เช่น มีการออกระเบียบ ออกกฎเกณฑ์ หรือบีบบังคับให้มีความยุ่งยากในการเผยแพร่และปฏิบัติวัฒนธรรมอื่น ๆ การตอกย้ำผ่านสื่อ ด้วยการยกย่องศาสนาประจำชาติว่าเป็นสิ่งสูงสุด เน้นความเชื่อว่าศาสนาพุทธเท่านั้นที่เป็นเอก ศาสนาอื่นเป็นรอง ความเชื่ออื่นเป็นความเชื่อที่มลายไร้สาระ การดูถูกดูหมิ่นเหยียดหยามทางชนชาติที่ปรากฏออกมาอย่างเปิดเผย ทั้งทางความคิด การพูด การกระทำ ของผู้รับผิดชอบกลไกรัฐส่วนต่าง ๆ ทั้งระดับล่าง ระดับบน และระดับสูง ฯลฯ

จะเห็นได้ว่า ระบบการศึกษาและสื่อมวลชนรูปแบบต่าง ๆ มีส่วนกำหนดความคิดชุด "วัฒนธรรมเดียว" นี้ให้กับสังคมไทยอันเป็นสังคมพหุลักษณะทั้งสังคมโดยถือเป็นแนวนโยบายแห่งรัฐ ที่ข้าราชการจะพึงยึดถือและปฏิบัติ ใครคิดหรือทำแตกต่างไปจากนี้ กลายเป็นสิ่งที่แปลกแยกกับสังคมไทยโดยส่วนรวม

การปรับกระบวนทัศน์ชุดนี้จึงไม่เพียงแต่ต้องต่อสู้ทางความคิดกับคนรอบข้าง-สังคมรอบตัว หากยังอาจต้องต่อสู้กับกระบวนทัศน์ของเราเองอย่างหนักหน่วงด้วย เพราะกระบวนทัศน์ชุดเก่า อันมีที่มาจากระบบการศึกษาและกระบวนกำม่อมเพาะขัดเกลากายทางสังคม ยังคงมีอิทธิพลต่อวิถีคิดของแต่ละผู้คนในสังคมไทย มากบ้าง น้อยบ้าง ต่าง ๆ กัน

ต่อเมื่อได้มีการปรับกระบวนทัศน์ทั้งชุด ยอมรับความเป็นจริงของ "พหุลักษณะ" ที่มีอยู่ในสังคมไทยแล้ว กระบวนทัศน์ชุดนี้ จึงเปิดพื้นที่ให้กับความยอมรับการดำรงอยู่อย่างมีเกียรติมีศักดิ์ศรีของชุมชนพหุชาติพันธุ์ และความหลากหลายทางวัฒนธรรม นำมาซึ่งความเข้าใจในคุณค่าและความเคารพต่อวัฒนธรรม พิธีกรรม ความเชื่อ ศาสนา ที่แตกต่างจากเรา เมื่อเข้าใจรากฐานทางวัฒนธรรมดังกล่าวแล้ว ก็ย่อมนำไปสู่ความเข้าใจใน "อุดมการณ์สิทธิชุมชน" ได้ในที่สุด

แต่กว่าสังคมไทยจะดำเนินไปถึงจุดนั้นได้ ก็ต้องผ่านกระบวนการที่เข้มข้นและยาวนาน เพราะกล่าวให้ถึงที่สุด ขบวนการเคลื่อนไหว "สิทธิชุมชน" ในฐานะกระบวนการทัศน์ใหม่ เป็นการปรับเปลี่ยนในลักษณะที่ต้องถอนรากถอนโคนความคิดเก่า สร้างความยอมรับความคิดใหม่ และระบบวิธีคิดใหม่ทั้งหมด เพื่อเปิดพื้นที่ทางวัฒนธรรมให้แก่ชุมชนพหุชาติพันธุ์อย่างหลากหลายทั่วประเทศ นั่นก็คือการให้โอกาสที่จะมี "สิทธิทางวัฒนธรรม" ในลักษณะใหม่ด้วย

ประการที่ 6. การปรับกระบวนการทัศน์ เป็นกระบวนการที่เจ็บปวดทั้งต่อปัจเจกบุคคลและสังคม สังคมไทยกำลังก้าวเข้าสู่ระยะเปลี่ยนผ่านไปสู่กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน อันเป็นกระบวนการทัศน์ใหม่ รัฐและชุมชนจะต้องร่วมกันประคับประคองให้เกิดความเจ็บปวดน้อยที่สุด

เป็นที่เข้าใจได้ว่า กระบวนทัศน์ชุดหนึ่งๆ ไม่อาจปรับเปลี่ยนไปได้ในทันทีทันควัน ฐาน คติทางทฤษฎีหนึ่ง ๆ มีอิทธิพลเป็นอย่างสูงที่จะล้อมกรอบความคิดของผู้คน สังคม นักวิชาการ ทั้งโดยรู้ตัวและไม่รู้ตัว จนดั้นไม่หลุดจากกรอบนั้นเป็นระยะเวลายาวนาน จะต้องเกิดการผันผวนในสังคม ในวงการวิชาการ ขบวนการใหญ่ บางกระบวนการทัศน์ที่สำคัญอาจต้องถึงขั้นเป็นกระแสโลก โดยมีกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมและการเมืองในระดับโลก เป็นปัจจัยสำคัญที่ชี้นำ กระบวนทัศน์อันมีที่มาจากกรอบทางทฤษฎีหนึ่ง ๆ จึงจะสามารถปรับเปลี่ยนความเชื่อที่สำนักคิดหนึ่ง ๆ ยึดถืออย่างมั่นคง และครอบงำทั้งสังคม เป็นกรอบตายตัวได้ อาทิ จากที่เคยเชื่อว่าโลกแบนมาเป็นโลกกลม จากยุคสมัยหนึ่งที่โลกตะวันตกเคยเชื่อถือ "พระเจ้า" เป็นทั้งผู้สร้าง และ สิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงสุด มาถึงยุคที่นักปรัชญาอย่างนิทเช่ประกาศว่า "God is dead" สังคมต้องก้าวสู่กระบวนการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ที่เจ็บปวด ชีวิตของนักคิด นักปรัชญา นักเคลื่อนไหวทางสังคมบางคน ที่นำเสนอกระบวนการทัศน์ใหม่ ทั้งในฐานะปัจเจกบุคคล หรือองค์กร สถาบัน ได้เคยถูกนำขึ้นสู่ตะแลงแกง ถูกบังคับให้ดื่มยาพิษ ถูกรุมประชาทัณฑ์ ถูกตรึงไม้กางเขน มาแล้ว

ในทำนองเดียวกัน บางผู้คน บางสังคม บางชุมชน ที่พิทักษ์หวงแหนกระบวนการทัศน์เก่า ก็อาจต้องเช่นสังเวทกระบวนการทัศน์ใหม่ ด้วยชีวิตทั้งของปัจเจกและชุมชนเช่นกัน ตัวอย่างรูปธรรมที่เห็นได้ชัดที่สุด คือ สงครามต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ ที่เกิดขึ้นทั้งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และอเมริกาใต้ เป็นสงครามที่อำนาจรัฐฝ่ายที่เชื่อมั่นในระบอบเศรษฐกิจทุนนิยมเสรี นำพาผู้คนไปตาย บาดเจ็บ พิการทั้งร่างกายและจิตใจ นับไม่ถ้วน สงครามฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ที่เกิดขึ้นในหลายมุมโลก รวมทั้งกรณีล่าสุด ที่เกาะติมอร์ตะวันออก ก็นับเป็นตัวอย่างล่าสุดในทางสากล ที่มีการต่อสู้ปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ให้ตกลงยอมรับให้ประชาชนชาวติมอร์ตะวันออก มี "สิทธิอัตตวินิจัย" (Self-determination) แต่กว่าจะได้มา ผู้นำชุมชน หัวหน้าที่ของขบวนการเคลื่อนไหว ก็ต้องสังเวยด้วยชีวิตนับไม่ถ้วนเช่นกัน

สังคมไทยอันเป็นสังคมพหุลักษณะ ได้ก้าวมาถึงระยะเปลี่ยนผ่านที่สำคัญอีกช่วงหนึ่งของระยะประวัติศาสตร์การเมือง ที่เป็นการต่อสู้อย่างเข้มข้น ระหว่าง "การผูกขาดโดยอำนาจรัฐแบบเดิม" กับ "กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน" ทั้งในทาง เศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม จัดเป็น "สงครามการเมือง" อันมีต้นตอจากการผูกขาดอำนาจทางเศรษฐกิจและอุดมการณ์ทางการเมืองที่เข้มข้นดุเดือด แลหลมคม

"สงครามการเมือง" นี้ มีวิกฤตเศรษฐกิจโลกอย่างทั่วด้านเป็นอิทธิพลภายนอกที่สำคัญ ที่ทำให้รัฐต้องมีการปรับตัว ปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ในการบริหารจัดการรัฐและชุมชน เพื่อความอยู่รอดของสังคม

และความอยู่รอดของอำนาจรัฐเองด้วย ขณะเดียวกัน ระบบโลกาภิวัตน์ก็เกื้อหนุนให้ระบบทุนนิยมเสรี ผูกขาด ข้ามชาติ ได้ใช้บทเรียนความชัดเจนของตนในการคลี่คลายปัญหาวิกฤตทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ของโลกตะวันตก ให้สามารถคืบคลานเข้ามามีส่วนร่วมในการ "แก้ปัญหา" ที่อาจเป็นการ "เพิ่ม ปัญหา" หรือกระทั่ง "ซ้ำเติมปัญหา" ให้หนักหน่วงยิ่งขึ้น ให้กับโลกตะวันออก รวมทั้งสังคมไทย

ปัจจุบัน การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในสังคมไทยระยะเปลี่ยนผ่าน ไปสู่กระบวนการมีส่วนร่วมของ ประชาชน กำลังดำเนินและขยายตัวไปอย่างขนานใหญ่ทั่วทั้งสังคมไทย ความขัดแย้งทางความคิดและ วิธีการจัดการปัญหา โดยเฉพาะการจัดการทรัพยากรธรรมชาติทั่วทุกภาค กำลังปะทุตัว ระอุเดือด โดยที่ยัง ไม่มีหลักประกันที่มั่นคงว่า รัฐจะประกันให้การเปลี่ยนผ่านนี้ดำเนินไปอย่างสันติได้หรือไม่ มากน้อยเพียงใด ทำอย่างไรสังคมไทยระยะเปลี่ยนผ่านจึงจะสูญเสียน้อยที่สุด

ประการที่ 7. การจัดการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมไทยระยะเปลี่ยนผ่าน โดยชี้ปัญหาที่ เกิดจากอำนาจรัฐ และลดทอนอำนาจรัฐ

"สิทธิ" เป็นสองด้านของเหรียญที่อยู่ตรงข้ามกัน ด้านหนึ่งของเหรียญ คือ อำนาจ อีกด้านหนึ่งคือ หน้าที่ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (Power relations) มีทั้ง อำนาจ-หน้าที่ ภายในชุมชน และอำนาจ-หน้าที่ ระหว่างชุมชนกับภายนอก ตลอดเวลาที่ผ่านมา มักเป็นความสัมพันธ์ที่ อำนาจ มาจากภายนอก ส่วนใหญ่คือ อำนาจรัฐ และ อิทธิพลที่แฝงมากับกลไกรัฐ มักจะเรียกร่อง "หน้าที่" จากชุมชน จนเกินเลยความพอดี จนกระทั่งกลายเป็นความสัมพันธ์เชิงกดขี่และขูดรีด โดย รัฐ กระทำการต่อ ชุมชน แต่มักจะอ้าง "ผลประโยชน์ส่วนรวม" และ "สิทธิมหาชน" อย่างเลื่อนลอย

การชี้ปัญหาของ "อำนาจ" ที่ไม่เป็นธรรมจากภายนอก โดยเฉพาะ "อำนาจรัฐ" จึงเป็นสิ่งที่ไม่ อาจหลีกเลี่ยงได้ เพราะความสัมพันธ์เชิงอำนาจในลักษณะดังกล่าว เป็นความเป็นจริงที่ดำรงอยู่โดยทั่วไป ตราบเท่าที่อำนาจรัฐมิได้เป็นของประชาชน

การวิเคราะห์ปัญหาที่รัฐละเมิดสิทธิชุมชนในโครงการวิจัยนี้ จากกรณีศึกษาต่าง ๆ ทั่วประเทศ นักวิจัยในโครงการได้พยายามวิเคราะห์อย่างมีน้ำหนัก มีเหตุผล มีหลักฐานระบุได้แน่ชัด และตรวจสอบได้ จึงเป็นที่ยืนยันได้ว่ารายงานการวิจัย ปัญหา และข้อเสนอเชิงนโยบายของนักวิจัย ที่ได้กลั่นกรองอย่าง รอบคอบด้วยกระบวนทัศน์ชุดใหม่นี้ ไม่อาจถือเป็น "ข้อกล่าวหา" ที่ฝ่าย อำนาจรัฐ อาจอ้างว่าเลื่อนลอยหรือ ไร้เหตุผล ไร้หลักฐาน นักวิจัยในโครงการวิจัย "สิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ" นี้ได้ใช้ความพยายามนำเสนอข้อมูล ความเป็นจริง จากการวิจัยสนาม ด้วยตนเอง โดยเชื่อมโยงถึงฐานรากทางวัฒนธรรมของชุมชน จารีต ประเพณีดั้งเดิมของชุมชน ทั้งในส่วนที่เป็นลายลักษณ์อักษรและมุขปาฐะ และดำเนินการวิเคราะห์ที่หนักแน่น พร้อมหลักฐานอ้างอิง เพื่อให้เป็นเรื่องที่ แม้รัฐไม่อาจยอมรับข้อกล่าวหาได้ แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้

ประการที่ 8. ภาษาสื่อความคิด เครื่องคิดต่อการใช้คำ เพื่อขจัดซากเดนความคิดเก่า

กระบวนทัศน์ชุดใหม่ ไม่อาจก่อรูปได้อย่างหมดจดในทางความคิด ถ้านักวิจัย และนักวิชาการ ตลอด จนถึงผู้คนในสังคมและรัฐ ไม่หมั่นตรวจสอบภาษาที่ใช้ในชีวิตประจำวัน และขจัดถ้อยคำภาษาที่เป็นซากเดน ของกระบวนทัศน์ชุดเก่าให้ค่อย ๆ หมดไป หากเราประสงค์ที่จะหลีกเลี่ยงการถูกเหยียดหยามทางชนชาติ (Ethnic Discrimination) และการแบ่งแยกกลุ่มพวก เชื้อชาติ ผิวพันธุ์ (Apartheid) ในสภาพที่เรากำลังปฏิรูป

การเมืองชนานใหญ่ ในสังคมพหุลักษณะ อันประกอบด้วยชุมชนพหุชาติพันธุ์และวัฒนธรรมอันหลากหลาย นักวิจัยในโครงการฯ ได้พยายามเป็นแบบอย่างนำพาสังคมวิชาการในการใช้ภาษาอย่างเคร่งครัด อาทิ

การพยายามหลีกเลี่ยงการใช้ "คำ" ที่มีนัยดูหมิ่นเหยียดหยามผู้อื่นว่าต่ำต้อยกว่า

เช่น คำว่า "ชนเผ่า"

เนื่องจากคำว่า "ชนเผ่า" นี้แปลมาจากศัพท์ภาษาอังกฤษว่า tribe และ สังคมชนเผ่า มีที่มาจากคำ tribal society แม้ว่าอาจมีวาทกรรมเกี่ยวกับคำนี้อยู่บ้างในเชิงทฤษฎีของลักษณะสังคมชนเผ่าจริงๆ ที่มีมาแต่โบราณ แต่ในบริบทสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ส่วนใหญ่ในสังคมไทย ได้ก้าวพ้นขั้นวิวัฒนาการของ สังคมชนเผ่า มานานเกินกว่าร้อยปีแล้ว นอกจากนี้ โครงการวิจัยนี้ได้ใช้ชื่อกลุ่มชาติพันธุ์ตามความประสงค์ของเจ้าของกลุ่ม โดยถือความตกลงเห็นชอบร่วมกันของชุมชนชาติพันธุ์นั้น ๆ เป็นเกณฑ์ เช่น ชุมชนชาวลัวะ ชุมชนปกากะญอ ชุมชนปะหล่อง ชุมชนม้ง ชุมชนเมี่ยน ชุมชนล้าหู่ ฯลฯ

การให้ความสนใจและใส่ใจกับความคิดและคำศัพท์เกี่ยวกับผู้หญิงและเพศสภาพ

สังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งสังคมไทย เป็นสังคมที่ให้ความสำคัญกับบทบาท สถานภาพของผู้หญิง แม้หลายสังคมในปัจจุบัน โดยเฉพาะสังคมเมือง ได้รับอิทธิพลจากภายนอกและผลกระทบทางเศรษฐกิจ ทำให้โครงสร้างสังคมแบบดั้งเดิม ที่สืบสกุลสายแม่ (Matrilineal Society) หรือที่ให้ความสำคัญกับทั้งสองสายใกล้เคียงกัน (Bilateral) ต้องเปลี่ยนแปลงไป แต่ร่องรอยเดิมของสถานภาพสตรียังคงมีอยู่อย่างถนัดชัดเจนในหลายชุมชนทั่วทุกภาคของประเทศไทย ตัวอย่างเช่น การถือผีบรรพชนสายแม่ การแต่งเขยเข้าบ้าน การสืบทอดมรดกโดยเฉพาะที่ดินให้ลูกสาว เพื่อความเคารพต่อระบบความเชื่อดั้งเดิมและความเข้าใจต่อการคลี่คลายเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างสังคมไทย และสังคมชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม โครงการวิจัยนี้ใช้คำว่า บรรพชน แทนคำว่า บรรพบุรุษ ยกเว้นในกรณีที่ดินสืบทอดได้ชัดเจนแล้ว จึงจะระบุเพศ เช่น บรรพบุรุษ หรือ บรรพสตรี

ประการที่ 9. "ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม" พึงได้รับความเคารพในสิทธิของผู้มาก่อน จากผู้มาทีหลัง

การศึกษา ชุมชนพื้นเมือง ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็น ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ในบริบท "ประวัติศาสตร์ช่วงยาว" (La Longue Duree) ทำให้พบว่า แท้ที่จริง ชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิม (Aboriginal community) และโดยเฉพาะ ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม (Local traditional community) ในสังคมไทยมีประวัติศาสตร์ที่ยาวนานยาวนานคู่เคียงมากับประวัติศาสตร์ของสยามและรัฐประชาชาติไทยที่มีอำนาจเหนือกว่า และครอบงำชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมเหล่านั้น

ประวัติศาสตร์ที่เขียนขึ้นส่วนใหญ่ในโลก มักเขียนโดยฝ่ายที่สามารถยึดกุมอำนาจรัฐ ชุมชนท้องถิ่นรากหญ้า เป็นเพียง "ข้าน้อยผู้ต่ำต้อย" แต่มิได้หมายความว่า ไม่มีตัวตนในช่วงประวัติศาสตร์อันยาวนานบ่อยครั้งที่พบว่า ชุมชนพื้นเมืองส่วนใหญ่ของโลก เคยมี อาณาจักร ใหญ่น้อยของตนเองมาก่อน ทว่าถูกอำนาจทางการเมือง เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ที่เหนือกว่า ครอบงำ เบียดขับ และแย่งยึดสงครามการต่อสู้ของทาสกิติ การลุกขึ้นสู้ของชุมชนรากหญ้าที่มักถูกเรียกว่า "ขบถ" เช่น ขบถผีบุญของอีสาน ขบถเงี้ยวเมืองแพร่ ขบถข่าจะ ขบถฮ่อ ก่อนหน้าที่จะมีรัฐประชาชาติสถาปนาอย่างมั่นคงในราชอาณาจักรสยาม และต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นประเทศไทยนั้น ล้วนแล้วแต่สะท้อนให้เห็น "จิตสำนึกชุมชน"

ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ใน ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ที่บางครั้งก็สืบทอดต่อยาว บางครั้งผนึกกำลังกันเป็นแนวร่วมชุมชนหลากหลายชาติพันธุ์ เพื่อร่วมกันต่อสู้ หรือต่อต้านการแย่งยึดพื้นที่และแรงงานตลอดจนทรัพยากร ของอำนาจรัฐสยาม

กล่าวให้ถึงที่สุด จิตสำนึกขบถ ที่ไม่ยอมสยบให้กับอำนาจรัฐธรรมที่มากอบงำ
ก็คือ การเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน และอุดมการณ์สิทธิชุมชน นั้นเอง

ประการที่ 10. สิทธิการกำหนดเจตจำนงตนเอง ทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม เป็น
ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ที่มีมายาวนานในประวัติศาสตร์ และจำเป็นต้องดำเนินสืบไปเพื่อความ
เป็นธรรมและการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคมชุมชนพหุชาติพันธุ์เช่นสังคมไทย

การเสนอแนวคิดอุดมการณ์เรื่อง "สิทธิชุมชน ในฐานะกระบวนการทัศน์ใหม่" และ เสนอแนวทางการ
เคลื่อนไหวทางสังคม ให้ชุมชนท้องถิ่นพหุชาติพันธุ์ในสังคมไทยสามารถใช้ "สิทธิการกำหนดเจตจำนง
ตนเอง" (Self Determination) เพื่อปกป้องพิทักษ์ฐานทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และ
ศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของตน และสิทธิชุมชนของตน ในฐานะเป็นพลเมืองของรัฐประชาธิปไตย ที่พึงได้รับ
สิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม อย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน โดยคณะนักวิจัยโครงการสิทธิชุมชน
ท้องถิ่นฯ เป็นการตีโต้กลับกระแสโลกาภิวัตน์ที่กำลังท่วมท้นอย่างไม่จำกัดขอบเขต มาสู่ความคิดที่เกื้อหนุน
ให้ประชาชน ชาวบ้าน ชุมชน สามารถใช้จารีตประเพณีดั้งเดิมของตน ธรรมเนียมชุมชนของตน และอุดมการณ์
สิทธิชุมชนของตน มาใช้ในการต่อสู้ปกป้องตนเองและชุมชน เพื่อให้มีสิทธิ มีเสียง มีส่วนร่วม ในการกำหนด
เจตจำนงของตนเอง ชี้อะนาคนาคต ทั้งของตน ลูกหลาน และของชุมชนด้วยตนเอง

กระบวนการทัศน์ชุดนี้ เสนอขึ้นด้วยความเข้าใจในรากฐานทางวัฒนธรรมที่แนบแน่นกับฐานคิดสิทธิ
ชุมชนวิถีเอเชียในอดีต โดยมีได้หมายความว่าให้มุงย้อนอดีต หรือโหยหาอดีต หากมุ่งหมายที่จะพัฒนาไปสู่วิถี
แห่งอนาคต เป็นการมองไปข้างหน้าอย่างคาดการณ์ เข้าใจปัญหา รู้เท่าทัน และมีสติในการแก้ปัญหา
ของชาติ เป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน โดยชุมชนเอง มิใช่เป็นการใช้อำนาจจากเบื้องบนสู่
เบื้องล่างเท่านั้นเช่นที่ผ่านมา ขณะเดียวกันก็เพื่อเป็นการเตือนภัยให้รัฐได้เข้าใจในสถานการณ์ปัจจุบันอย่าง
เข้าใจรากฐานความคิดในอดีต อุดมการณ์สิทธิชุมชนที่ชุมชนท้องถิ่นปัจจุบันปรับใช้อย่างเลือกสรร และรับรู้
ถึงขบวนการเคลื่อนไหวสิทธิชุมชน โดยชุมชน เช่นในทุกวันนี้

ทั้งนี้ ก็เพื่อให้รัฐตระหนักรู้ และปรับเปลี่ยนแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นทั่วประเทศ อย่างเป็น
ฝ่ายกระทำ อย่างสอดคล้องกับความเป็นจริงที่วิกฤต และทันกับสถานการณ์ที่ระอุเดือดในปัจจุบันนั่นเอง

แต่การเปลี่ยนผ่านจากกระบวนการทัศน์ ที่รัฐเคยจัดการและครอบงำทุกสิ่งทุกอย่าง ทุกขั้นตอน ทุก
กระบวนการ ไปเป็นกระบวนการทัศน์ที่ให้ชาวบ้านจัดการกับตนเอง ชุมชน ฐานทรัพยากร ธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อม โดยยินยอมอนุญาตให้ชุมชนได้ใช้ "สิทธิกำหนดเจตจำนงตนเอง" (ที่ต่างเคยมีมาในอดีต) ทั้ง
ในทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ย่อมกระทบกับผลประโยชน์ของกลุ่มอำนาจและอิทธิพลที่มีอยู่ใน
ปัจจุบัน

ทำอย่างไรจึงจะสามารถทำให้สังคมไทยสามารถเปลี่ยนผ่านไปสู่กระบวนการทัศน์ใหม่ได้อย่างสันติ หรือ
เจ็บปวดน้อยที่สุด ?

การร่วมกันสร้าง “วัฒนธรรมสิทธิมนุษยชน” บนฐานคิด “สิทธิชุมชนวิถีเอเชีย” น่าจะเป็นทางออกที่สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน และกระแสนการเคลื่อนไหวสังคมในทางสากล ในยุคสิทธิมนุษยชนไร้พรมแดนเช่นในปัจจุบัน

การเคารพศักดิ์ศรีมนุษย์ เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ

ศักดิ์ศรีของมนุษย์ เป็นคุณค่าเลิศล้ำเหนือธรรมชาติ

ประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติโดยรวม คือ ประวัติศาสตร์ของการเคลื่อนไหวปลดปล่อยมนุษยชาติให้ได้รับเสรีภาพ ความเสมอภาค และดำรงชีวิตได้อย่างสงบสุข สันติ

แต่ประวัติศาสตร์ของยุคสมัยปัจจุบัน ได้แสดงออกให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า มนุษยชาติกำลังเผชิญกับอันตราย ซึ่งเป็นผลมาจากการหลงลืมสัจธรรมเกี่ยวกับตัวมนุษย์และธรรมชาติ

การเคารพสิทธิมนุษยชน เป็นเคล็ดลับแห่งสันติภาพถาวรในหมู่มวลมนุษยชาติ

บทที่ 4

สิทธิกำหนดเจตจำนงตนเอง : ทางออกของปัญหาสิทธิชุมชนท้องถิ่นในสังคมไทย

ผลการวิจัยของโครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ ปรากฏตัวต่อผู้อ่านและสาธารณชน ในเงื่อนไขเวลาที่เหมาะสม...ในช่วงระยะประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองที่สำคัญยิ่งของสังคมไทย

บริบทของสังคมไทย ทั้งในเชิงโครงสร้างทางสังคม (Social Structure) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (Power Relations) และกระบวนการทางเศรษฐกิจการเมือง กำลังอยู่ในระยะเปลี่ยนผ่าน (Transitional period) อย่างมีนัยยะสำคัญ อันเนื่องมาจากระบบโลกาภิวัตน์ ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอก และการปฏิรูปสังคมตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ ซึ่งเป็นเงื่อนไขภายใน

การเปลี่ยนแปลงอันเป็นผลมาจากระบบโลกาภิวัตน์ มีทั้ง ระดับโลก ระดับรัฐ และ ระดับท้องถิ่น คือ ในระดับโลก เป็นการเปลี่ยนแปลงของระบบโลก เข้าสู่ระบบรวมศูนย์อำนาจภายใต้กระแสวัฒนธรรมทุนนิยมผูกขาด อุตสาหกรรมและการค้าข้ามชาติ มีแรงกระตุ้นการขยายตัวเติบโตของบรรดาบริษัทข้ามชาติ ซึ่งส่งอิทธิพลอย่างสูงต่อการกำหนดแนวนโยบายเศรษฐกิจการเมืองของรัฐประชาชาติทั่วโลก สถาบันเศรษฐกิจการเงินระหว่างประเทศอย่างเช่น ไอเอ็มเอฟ ธนาคารโลก และองค์การการค้าโลก ได้มีบทบาทอย่างสำคัญในการกำหนดระเบียบโลกขึ้นใหม่ และนำไปบังคับใช้กับประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายทั่วโลก รวมทั้งประเทศไทย ที่สำคัญคือการเปิดเสรีทางการค้า การยกเลิกระเบียบการควบคุมของรัฐ การแปรรูปรัฐวิสาหกิจให้เป็นของเอกชน และแม้กระทั่ง การเปิดเสรีทางการศึกษาในลักษณะต่าง ๆ

ในระดับรัฐประชาชาติ แนวนโยบายข้ามชาติอันเกิดจากการจัดระเบียบโลกใหม่ดังกล่าว ทำให้เกิดการแผ่ขยายพลังอำนาจทุนข้ามชาติ ระบบการศึกษาและเทคโนโลยีข้ามชาติ ตลอดจนรวมถึงการค้าเสรีและการตลาดเสรี ที่ขยายตัวออกไปทั่วโลก ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อระบบเศรษฐกิจการเมืองและวัฒนธรรมของทั้งประเทศที่พัฒนาแล้วและกำลังพัฒนา ทำให้เกิดภาวะปั่นป่วนทางเศรษฐกิจและสังคมในประเทศต่าง ๆ บางประเทศถึงขั้นประสบภาวะวิกฤตเศรษฐกิจอย่างร้ายแรง ตกอยู่ในสภาวะบอบช้ำรอการฟื้นตัวบ้าง อยู่ในสภาพสิ้นหวังไร้ทางออกบ้าง หรือไม่ก็ประคองตัวไปวันต่อวันโดยรัฐบาลให้ความหวังลม ๆ แล้ง ๆ กับประชาชน

ประเทศไทยยังไม่อาจหนีพ้นจากวังวนวิกฤตินี้

แม้ว่าปัจจุบันจะมีความพยายามที่จะปรับแก้และสร้างภาพให้รู้สึกว่าการต้องขึ้นบ้าง แต่ก็เป็นที่รับรู้จากความเป็นจริงทางสังคมว่า ประเทศไทยยังไม่ปลดปล่อยพ้นจากผลสะท้อนของภาวะวิกฤตเศรษฐกิจโลก พิษภัยจากระบบโลกาภิวัตน์ได้ส่งผลกระทบต่อสังคมไทยอย่างรุนแรงยากที่จะเยียวยา สังคมไทยปัจจุบัน กำลังเผชิญหน้ากับปัญหาหลายด้านที่ร้ายแรง ไม่ว่าจะเป็นวิกฤตทางด้านเศรษฐกิจ วิกฤตทางด้านการเมือง และวิกฤตทางด้านสังคมและวัฒนธรรม จนเป็นผลให้หน่วยงานระดับชาติหลายหน่วย ถึงขั้นต้องกำหนด “วาระแห่งชาติ” หลากหลายหัวข้อ ขึ้นมาแก้ปัญหาทั้งในเชิงยุทธศาสตร์ระดับชาติและในเชิงแนวทางนโยบายการบริหารจัดการของกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ

กล่าวเฉพาะปัญหาทางด้านสังคมวัฒนธรรม ดูเหมือนว่าจะไม่มีช่วงใดในประวัติศาสตร์ชาติไทย ที่สังคมต้องเผชิญหน้ากับปัญหาวิกฤตในเชิงศีลธรรม จริยธรรม มากเท่าที่เป็นอยู่ขณะนี้ เยาวชน ผู้หญิง ผู้ชาย ข้าราชการ นักการเมือง ไม่เว้นแม้แต่ผู้เป็นครูบาอาจารย์ กระทั่งพระภิกษุสงฆ์ ฯลฯ ตกเป็นข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์และสื่อมวลชนประเภทต่าง ๆ ด้วยปัญหาร้ายแรงไม่เว้นแต่ละวัน วัฒนธรรมอันดีงามไร้ความหมาย จารีตประเพณีดั้งเดิมไร้ความศักดิ์สิทธิ์ และแม้แต่กฎหมายบ้านเมืองก็ดูเหมือนว่าจะไร้พลังอำนาจเชิงนิติปรัชญา ด้วยไม่อาจควบคุมปัญหาการละเมิดศีลธรรม จริยธรรม จรรยาบรรณวิชาชีพ ของผู้คนต่างอาชีพต่างสถานภาพทางสังคมได้ แม้ว่า “ผู้ละเมิด” จะเป็นคนส่วนน้อยเมื่อเทียบกับจำนวนประชากรทั้งประเทศ แต่ผลกระทบที่สร้างความเสียหายให้กับประชาชนทุกชั้นชนและวงการ ผลสะท้อนทางความคิด ความรู้สึก และผลเสียหายร้ายแรงต่อสังคมในภาพรวมที่เกิดขึ้นในหลายกรณี โดยเฉพาะการแพร่ระบาดของยาเสพติด ยาบ้า ไปเกือบทั่วทุกสถาบันการศึกษา เป็นสัญญาณภัยที่บ่งชี้ว่า ถึงเวลาที่สังคมไทยและประชาชนทุกหมู่เหล่า จะต้องหันกลับมาทบทวนมาตรฐานทางศีลธรรมและจริยธรรมกันใหม่ เพื่อการจัดระเบียบทางสังคมขึ้นใหม่ โดยไม่ควรเหินห่างจากรากฐานวัฒนธรรมดั้งเดิมของไทยเรา ซึ่งได้สั่งสมสืบทอดมาอย่างดียิ่งแต่กาลก่อน

แม้แต่ในภาคส่วนของระบบและโครงสร้างทางการศึกษา ความพยายามของการปฏิรูปการศึกษาก็ดูเหมือนว่าจะสวนทางกับความเป็นจริงทางสังคมและในวงการวิชาการ อาการของโรคที่เห็นได้ชัดคือข้อโต้แย้งที่มีอาจตกลงกันได้ในสังคมวิชาการ เรื่องมหาวิทยาลัยของรัฐต้องออกนอกระบบ ธุรกิจเอกชนด้านการศึกษาก็ได้รับความกระทบกระเทือนอย่างหนักหน่วง บางแห่งถึงขั้นต้องปิดกิจการ หรือไม่ก็ต้องลดจำนวนครูอาจารย์ ลอยแพพนักงานเจ้าหน้าที่ ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาทุกระดับ ระบบการประกันคุณภาพและมาตรฐานการศึกษากลายเป็นเพียงการวัดผลเชิงปริมาณ และกลับกลายเป็น “ยาเบื่อ” ในวงการการศึกษา “คุณภาพ” เป็นเพียงแผ่นกระดาษที่ขาดสาระในเชิงคุณค่าและปรัชญาการศึกษาที่แท้จริง

ในระดับท้องถิ่น การจัดระเบียบโลกใหม่ได้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนท้องถิ่นชนบท ด้วยเหตุที่แนวนโยบายทุนเสรีข้ามชาติลักษณะต่าง ๆ เป็นนโยบายที่มุ่งตรงต่อการจัดการฐานทรัพยากรท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่ดิน น้ำ หรือ ป่า เขา อันประกอบเป็นฐานต้นทุนชีวิตของชุมชนท้องถิ่น ดังเป็นที่รับรู้กันอย่างกว้างขวางแล้วว่า ฐานทรัพยากรธรรมชาติของประเทศไทย นับเป็นส่วนหนึ่งของฐานทรัพยากรเขตร้อนอันทรงคุณค่ายิ่งของโลก ความขัดแย้งเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติระหว่างชุมชนท้องถิ่น กับโครงการใหญ่ ๆ ของรัฐที่ร่วมมือกับทุนต่างชาติ ทุนอภิมหาอำนาจ ทุนเสรีข้ามชาติ จึงเป็นพื้นฐานสำคัญที่ก่อให้เกิดวัฒนธรรมการเรียนรู้เรื่อง “สิทธิ” การพัฒนาจิตสำนึกแห่ง “สิทธิ” ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน โดยสร้างชุมชนท้องถิ่นให้เข้มแข็งขึ้น เมื่อมีการรุกรานเข้ามาของทุนนิยมเสรีข้ามชาติรูปแบบต่าง ๆ เข้าสู่ชุมชนท้องถิ่นในชนบทอย่างไม่ขาดสาย ก็ยิ่งก่อให้เกิดมีปฏิกริยาต่อต้านกระแสอำนาจครอบงำข้ามชาติ ซึ่งมีได้ทำไปเพียงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนเท่านั้น หากโดยจิตวิญญาณโดยส่วนลึก เป็นการตอบโต้ด้วยสำนึกแห่ง “สิทธิมนุษยชน” “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” และความตระหนักใน “สิทธิชุมชน” อันแนบเนื่องอยู่ในวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชุมชนซึ่งเป็นเจ้าของท้องถิ่นดั้งเดิมนั่นเอง

จึงเป็นที่ประจักษ์ชัดแจ้งว่า ในท่ามกลางวิกฤติ เรายังคงมี จุดแข็งของภาคประชาสังคมจากรากฐานพหุสังคมและความหลากหลายทางวัฒนธรรมของประเทศไทย

ในช่วงยี่สิบปีเศษที่ผ่านมา สังคมประเทศไทยได้มีการขยายตัวเติบโตใหญ่ของทั้งภาคประชาสังคมในส่วนของมวลชนพื้นฐาน และภาควิชาการในส่วนของปัญญาชนที่มีสำนักแห่ง “สิทธิ” และรักความเป็นธรรม กล่าวให้ถึงที่สุดแล้ว สำหรับสังคมไทย ขบวนการทางสังคมที่ประท้วงต่อต้านโลกาภิวัตน์ หรือ ขบวนการปฏิรูปสังคมทั้งหลาย โดยส่วนใหญ่เป็นปรากฏการณ์ที่แสดงออกถึงความพยายามที่จะต่อสู้ของพลังกระแสรากฐานรากของสังคมวัฒนธรรมไทย ที่มีจุดแข็งเป็นของตนเอง เนื่องจากการสั่งสมทางวัฒนธรรมแห่ง “สิทธิ” มายาวนาน รูปการแสดงออกสูงสุดคือ การต้านกระแสวัฒนธรรมอำนาจข้ามชาติ ที่มุ่งหมายเข้ามาครอบครองและครอบงำสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมไทย ตลอดจนถึงความหลากหลายทางชีวภาพ และฐานทรัพยากรของชาติ ด้วยรูปแบบวิธีการต่าง ๆ ทั้งที่เป็นไปเองโดยจิตสำนึก โดยกระแสสังคม โดย “สื่อ” ช่วยโหมกระพือ และโดยรูปการสูงสุด คือ การปรับเปลี่ยนในเชิงโครงสร้าง ด้วยมาตรการทางกฎหมาย จึงปรากฏออกมาเป็นบทบัญญัติในมาตราสำคัญ ๆ หลายมาตรา ของกฎหมายรัฐธรรมนูญฉบับล่าสุดที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน นั่นก็คือ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับพุทธศักราช ๒๕๕๐

กล่าวให้ถึงที่สุด พลังกระแสประชาสังคมดังกล่าว มีส่วนสะท้อนอย่างสำคัญ ยังผลให้เกิดสิ่งที่อาจเรียกได้ว่า “กระแสวัฒนธรรมสิทธิมนุษยชน” ในจินตนาการ วิธีคิด ของชุมชนท้องถิ่นทั่วทุกภูมิภาค และในกระแสสำนักความรับผิดชอบต่อสังคม ระบบคิด หรือกระบวนทัศน์ ของขบวนการนักวิชาการปัญญาชนปรัชญาและความคิดรวบยอดทั้งระบบของ “กระแสวัฒนธรรมสิทธิมนุษยชน” อันมีนัยยะสำคัญนี้ ได้เข้ามาหลอมรวมอยู่ในปริณิณทลทางจิตสำนึก เรื่อง “หลักการสิทธิเสรีภาพ” ภายใต้รัฐธรรมนูญ “ฉบับปฏิรูปการเมือง” พุทธศักราช ๒๕๕๐ ที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน หมวด ๓ ว่าด้วย สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย ตามความใน มาตรา ๒๖, ๒๗, ๒๘, ๒๙ ซึ่งเน้นย้ำถึง “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิ และเสรีภาพ” มาตรา ๓๐ ที่ตอกย้ำถึง “สิทธิที่เท่าเทียมกันระหว่างชายหญิง” โดยไม่เลือกปฏิบัติกับบุคคลที่แตกต่างกันไม่ว่าจะเป็นด้าน ถิ่นกำเนิด เชื้อชาติ ภาษา เพศ อายุ สภาพทางกายหรือสุขภาพ สถานะ ฐานะความเชื่อทางศาสนา การศึกษาอบรม หรือความคิดเห็นทางการเมือง รวมไปถึง “สิทธิและเสรีภาพในชีวิตและร่างกาย” ในมาตรา ๓๑

กระบวนทัศน์ทางนิติปรัชญา ที่สะท้อนออกถึงวิธีคิดที่คำนึงการระและบนอบ “สิทธิชุมชน” อันมีที่มาจากฐานรากจารีตประเพณีท้องถิ่นดั้งเดิมแต่โบราณกาล ได้แสดงออกอย่างชัดเจนเพื่อให้มีผลทางปฏิบัติในกฎหมายสูงสุดของชาติก็มีปรากฏใน มาตรา ๔๖, ๕๖, ๕๙ และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

โดยเฉพาะ มาตรา ๔๖ นั้น ได้ให้การยืนยันรับรองถึง “สิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม” ในการ “อนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ” รวมทั้งรับรองให้สิทธิแก่ “ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม” ในเรื่องของบูรณภาพเหนือฐานทรัพยากรธรรมชาติ โดยให้อำนาจชุมชนท้องถิ่นในการ “มีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน” การอนุรักษ์ “สิ่งที่เป็นรากฐานเดิมทางด้านวัฒนธรรม” (ที่มักนิยมใช้คำว่า “ต้นทุนทางวัฒนธรรม” ในปัจจุบัน) และการจัดการ “ฐานทรัพยากรธรรมชาติ” ต่างเกี่ยวข้องเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน เพื่อที่จะต้านยันการรุกล้ำของกระแสโลกาภิวัตน์และการ

เปิดเสรีด้านต่าง ๆ ตามระเบียบโลกใหม่ที่ครอบงำและจัดการโดยอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองของทุนนิยมเสรีข้ามชาติ

ด้วยความเป็นมาดังกล่าว จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่หน่วยราชการทุกกระทรวงทบวงกรม รวมตลอดไปถึง “องค์กรอิสระของรัฐ” จะต้องดำเนินการ ไม่เพียงแต่ขยายวิสัยทัศน์ หากจะต้องปรับ “กระบวนทัศน์” หรือกระทั่ง บางคน บางหน่วยราชการ และบางองค์กรอิสระของรัฐ อาจจะต้องปรับถึงขั้นที่จะต้อง “ปรับรื้อถอน” (Deconstruction) โครงสร้างความคิดแบบเก่าบางส่วนที่ล้าหลัง เพื่อโน้มนำไปสู่การปรับเปลี่ยนเชิงโครงสร้าง เพื่อให้เกิดปฏิบัติการที่เป็นจริงเพื่อร่วมผลักดันการปฏิรูปการเมืองและการปฏิรูปสังคมให้บรรลุผลตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับปัจจุบันโดยเร็วที่สุด ทั้งนี้เพื่อแก้ปัญหาวิกฤตของชาติอันเนื่องมาจากกระแสโลกาภิวัตน์ในท่ามกลางการจัดระเบียบโลกใหม่ โดยรู้จักใช้ “จุดแข็ง” ทางด้านรากฐานของพหุประชาสังคมและวัฒนธรรมประชาชาติไทย ด้านยันกระแสโลกาภิวัตน์ ประคองรักษาสังคมไทยในระยะเปลี่ยนผ่านนี้ ให้สามารถพัฒนาตนเองได้อย่างยั่งยืน ในระเบียบโลกใหม่ ที่ต้องทั้งร่วมกันและแข่งขันกันก้าวสู่นาคคแห่งอารยะ

เพื่อการดังกล่าว การสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นปมเงื่อนไขสำคัญยิ่งของการปฏิบัติ ตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ

แนวทางหลักประการหนึ่งของการปฏิรูปทางสังคมตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ คือการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นและศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่นและของชาติ จึงน่าจะถือได้ว่าเป็นความพยายามของนักวิชาการ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง นักวัฒนธรรม ที่ได้ร่วมกันทำความเข้าใจกับปัญหาเชิงโครงสร้างของระบบสังคมที่มีอยู่เดิม แล้วทั้งปรับปรุง ปรับเปลี่ยน และปรับรื้อตนเอง ร่างบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญมาตราสำคัญ ๆ เหล่านี้ขึ้นมา จากนั้นก็บริหารจัดการตนเองและเครือข่ายสายงานที่เกี่ยวข้องให้กระทำการใด ๆ ในหน้าที่รับผิดชอบ ให้สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ ขณะเดียวกันก็ให้สอดคล้องกับระบบโลกที่กำลังจัดระเบียบโลกใหม่ ในกระบวนการสัมพันธ์เชื่อมโยงข้ามชาติที่ได้กล่าวมาทั้งสิ้นข้างต้น ทำให้เราสามารถร่วมกันประเมินและใช้ศักยภาพของฐานรากทางวัฒนธรรมไทยและวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนไทย และชุมชนท้องถิ่นพหุชาติพันธุ์ในดินแดนอันเป็นที่ตั้งของประเทศไทยปัจจุบันอย่างเต็มความสามารถ เพื่อแสวงหาสู่ทางในการคุ้มครองพิทักษ์ “สิทธิชุมชนท้องถิ่น” และส่งเสริมพัฒนา “วัฒนธรรมสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชน” อันเป็นพัฒนาการที่เกิดขึ้นใหม่โดยมีฐานรากที่มั่นคง ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ ในท่ามกลางกระบวนการของการจัดระเบียบโลกใหม่ ที่ได้เข้ามารุกราน “อธิปไตย” และ “บูรณภาพทางวัฒนธรรม” ของ “โลกเก่า” แต่ทั้งนี้ “โลกเก่า” ที่ว่า ก็เป็นทั้ง “โลกปัจจุบัน” และ “โลกอนาคต” ของเราทุกคน เป็นโลกที่ประชาชาติในนานาอารยประเทศพึงอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ ในท่ามกลาง “ความหลากหลายทางชีวภาพ” และ “พหุลักษณะ” ของ “พหุชาติพันธุ์” อันเป็นที่มาของความหลากหลายทางวัฒนธรรม

การนำเสนอปัญหาและทางออกสำหรับกรณีความขัดแย้งและความรุนแรงเชิงโครงสร้างรัฐ ทุน และท้องถิ่นในที่นี้ กล่าวให้ถึงที่สุด ก็คือ การเสนอแนวทางประชาสังคม ที่เน้นการมีส่วนร่วมของ “พหุภาคี” ทุกภาคส่วน ทั้งฝ่ายกลไกรัฐ ฝ่ายทุน และฝ่ายชุมชนท้องถิ่น ให้ร่วมกัน “นวัตกรรมสังคมไทย” ด้วยการหันหน้าเข้าหากัน หาทางออกร่วมกันอย่างสันติวิธี ด้วยการการปรับกระบวนทัศน์ร่วมกัน เพื่อร่วมกันแสวงหาแนวทางปฏิรูปสังคมในเชิงนโยบายสาธารณะ เพื่อเสนอเป็นทางเลือกใหม่ให้กับยุทธศาสตร์ของการพัฒนา

ชาติยามวิกฤต ในแบบฉบับที่ยึดถือเอาเป้าหมายของ “รากร่วมทางวัฒนธรรม” ของชุมชนท้องถิ่นพหุชาติพันธุ์ แห่งประเทศไทย (และเอเชีย) เป็นตัวตั้ง แล้วโน้มนำเข้าสู่แนวนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ที่มีพื้นฐานหลักการแห่ง “วัฒนธรรมสิทธิ” (Right-based Development) ซึ่งองค์การสหประชาชาติกำลังเผยแพร่และผลักดันอยู่ในปัจจุบัน

สำหรับหน่วยราชการและกลไกรัฐทุกภาคส่วนทุกระดับนั้น การสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการปฏิรูปสังคม ตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ จึงมิใช่เป็นเพียง “ภาระหน้าที่ทางราชการ” อันพึงปฏิบัติตามที่ได้รับมอบหมายสำหรับข้าราชการ หากเป็น “ภาระหน้าที่ทางการเมือง” โดยแท้จริง ของพลเมืองไทยทุกคนที่รักชาติ และเป็น “ภารกิจทางประวัติศาสตร์” อันมีความหมายมีนัยยะสำคัญยิ่ง เพื่อแก้วิกฤตของชาติ และเพื่อพัฒนาสังคมประเทศไทย ให้ดำรงอยู่ได้อย่างมีเกียรติ มีศักดิ์ศรี อย่างยั่งยืนในเวทีโลก ในระเบียบโลกใหม่

บนพื้นฐานของบริบทเศรษฐกิจการเมืองโลกที่เปลี่ยนแปลง อันนำมาซึ่งภาระหน้าที่ราชการ ภาระหน้าที่ทางการเมือง และภารกิจทางประวัติศาสตร์ดังกล่าว จุดมุ่งหมายของการพัฒนารากฐานแห่งวัฒนธรรมสิทธิมนุษยชน โดยการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นและพิทักษ์สิทธิชุมชนท้องถิ่น จึงมี ๔ คำถามหลัก ๆ ประกอบกันเป็นโจทย์ร่วมทางสังคมของนักวิชาการ นักวัฒนธรรม นักบริหารการศึกษา ครูบาอาจารย์ และพหุประชาสังคมโดยรวมดังนี้ :

(๑) อุปสรรคและปัญหาของการพัฒนา “วัฒนธรรมสิทธิมนุษยชน” มีสมมูลฐานที่มาจากอะไร สถานศึกษา กับส่วนราชการ ภาครัฐ และเอกชน (ทุน) ที่เกี่ยวข้อง มี “จุดอ่อน” อย่างไร หรือไม่ ในการปฏิบัติภาระหน้าที่ตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญและพระราชบัญญัติการศึกษามาตราต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เป็นปัญหาของการยังไม่รู้และยังไม่เข้าใจเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ จึงยังมิได้ปฏิบัติ หรือว่า เป็นปัญหาของการรู้แล้ว แต่ไม่ปฏิบัติ เพราะมีความคิดความเชื่อความเข้าใจต่อประเด็นปัญหาต่างกัน หรือเพราะมีผลประโยชน์ต่างกัน กระทั่งขัดผลประโยชน์กัน

(๒) สถานะความเป็นจริงของศักยภาพของพหุประชาสังคมและวัฒนธรรมประเทศไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่น มีที่ไปที่ไปเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอย่างไร รากฐานวัฒนธรรมไทยและรากร่วมวัฒนธรรมของชุมชนพหุชาติพันธุ์ในสังคมประเทศไทยมี “จุดแข็ง” อย่างไร และจะมีแนวทางส่งเสริมพัฒนาและบูรณาการอย่างไรให้เป็นที่ยอมรับรับรองของสังคมในวงกว้าง

(๓) ชุมชนท้องถิ่นไทย ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม และชุมชนพหุชาติพันธุ์ในประเทศไทย กำลังเผชิญปัญหาอะไรตกอยู่ใน “ภาวะคุกคาม” อย่างไรบ้าง การบริหารจัดการ “การศึกษาขั้นพื้นฐาน” จะใช้ “โอกาส” ของการปฏิรูปการศึกษาอย่างไร ในการปรับนโยบายทางการศึกษา สร้างสรรค์และพัฒนากระบวนการเรียนรู้ และนวัตกรรมกิจกรรมการศึกษาและการแนะแนว เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนท้องถิ่นทั่วทั้งประเทศ ตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับพ.ศ.2540

(๔) สถานศึกษาทุกระดับจะส่งเสริมพัฒนาการเรียนรู้ของสังคม (Social learning) อย่างไร จึงจะสามารถส่งเสริมและพัฒนา “วัฒนธรรมสิทธิมนุษยชน” และกระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะที่มีส่วนร่วมมาจากประชาสังคม และชุมชนพหุชาติพันธุ์ระดับรากหญ้า ต่อโครงการขนาดใหญ่ของรัฐที่ล่อลวงละเมิดสิทธิชุมชนอยู่ในปัจจุบัน เพื่อขยายบทบาทอำนาจของประชาสังคมในการ “กำหนดเจตจำนงตนเอง” ไม่ใช่จำกัดเฉพาะแต่ในแวดวงของผู้ทรงอำนาจ ผู้เชี่ยวชาญจากเมืองบน ผู้บริหารราชการแผ่นดิน รัฐมนตรี กระทั่งนายกรัฐมนตรี อย่างเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ทั้งนี้ก็เพื่อให้ระบบและกระบวนการกำหนดนโยบายการพัฒนาประเทศ การปฏิรูปการศึกษา และการปฏิรูปสังคม สามารถตั้งอยู่บนหลักการแห่ง “วัฒนธรรมสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชน” ยิ่ง ๆ ขึ้นตามลำดับ

ข้อเสนอทางออกให้ชุมชนประชาสังคม สามารถใช้ “สิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเอง” หรือที่บางสำนักคิด (Marxist Socialism) เรียกกันว่า “สิทธิอัตตาวินิจฉัย” (Self-determination) มีใช้สิ่งที่ “ล้ำเส้น” หรือ “เกินเลย” แต่อย่างไร เพราะแท้ที่จริงแล้ว ก็คือการปฏิบัติตามพันธสัญญาของภาคีสมาชิกองค์การสหประชาชาติ ในอันที่จะให้ประชาชาติทั่วโลกอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข รักษาสิทธิของตนและไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น เพื่อให้ประชาคมทั่วโลกมีสิทธิที่จะพัฒนาตนเองไปได้อย่างถาวรและยั่งยืน บนพื้นฐานของความรับผิดชอบร่วมกัน

รวมความแล้ว ข้อเสนอเกี่ยวกับทางออกจากความขัดแย้งและความรุนแรงในเชิงโครงสร้าง ระหว่างรัฐ ทูต และท้องถิ่น คือความเข้าใจร่วมกันระหว่างประชาสังคม และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ระหว่างนักวิชาการ นักบริหารการศึกษา นักวัฒนธรรม นักสังคมวิทยา นักมานุษยวิทยา และ “นักสิทธิมนุษยชน” ในอันที่จะดำเนินการเคลื่อนไหวให้เอา “ชุมชนท้องถิ่น” และ “สิทธิชุมชน” เป็นแกนกลางของการปฏิรูปสังคมและการปฏิรูปการศึกษา ด้วยเหตุผลที่ว่า ปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชนท้องถิ่น เป็นผลสืบเนื่องมาจากนโยบาย มาตรการ และโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของรัฐ ที่มักจะมีแนวโน้มนำไปสู่ปัญหาการละเมิดสิทธิส่วนบุคคลและการเมือง รวมทั้งสิทธิเศรษฐกิจสังคมวัฒนธรรมในมิติต่าง ๆ ที่ตามมา ดังปรากฏเป็นข่าวอย่างกว้างขวางอยู่ในปัจจุบัน

ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ประธานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ นักเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อสิทธิ เสรีภาพ และศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ได้กล่าวไว้ว่า

“ถ้าจะเปรียบเทียบกับในบริบทเศรษฐกิจการเมืองช่วงก่อนหน้านี้อีกแล้ว ปัญหาสิทธิมนุษยชนจะดูเป็นประเด็นปัญหาระหว่างรัฐกับราษฎรเป็นหลักใหญ่ แต่มาในบริบทกระแสข้ามชาติ ภาพของบรรษัทธุรกิจเอกชนข้ามชาติและสถาบันเศรษฐกิจการเงินระหว่างประเทศที่เอ่ยถึงข้างต้น ได้ปรากฏให้เห็นเด่นชัด หลักการแนวทางและมาตรการแก้ไขเยียวยาและคลี่คลายปัญหาจึงย่อมมีเนื้อหาสาระและขอบข่ายที่กว้างขวางและซับซ้อนขึ้น รวมทั้งความหมายและกระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะดังกล่าว ในแง่หนึ่งที่สำคัญ ประเด็นปัญหาสิทธิชุมชนมีนัยความหมายในเชิงพัฒนาการสิทธิมนุษยชนของโลก ซึ่งประชาคมวิชาการและปัญญาชนจำเป็นต้องติดตามและประเมินสภาวะวิชาการและวัฒนธรรมการเรียนรู้ โดยเฉพาะในแวดวงสังคมศาสตร์ ดังที่โครงการองค์กรยูเนสโกแห่งสหประชาชาติมีส่วนร่วมในการปรับเปลี่ยนหลักคิด และวิธีคิดการศึกษาวิจัยจากที่เคยยึดถือเอาแบบแผนทุนอุตสาหกรรมนิยม และอัตราการขยายตัวเติบโตทางเศรษฐกิจ (ในความหมายแคบๆ) เป็นสรวง มาสู่หลักคิดและวิธีคิดที่ยึดถือคุณค่ามนุษย์เป็นแก่นสาร เพื่อเสริมสร้างนโยบายการพัฒนาที่มนุษย์และประชาชนเป็นศูนย์กลาง (Human/People-centred development)”

(เสน่ห์ จามริก, บทสังเคราะห์ชุดโครงการสิทธิมนุษยชนไทย
ในสถานการณ์สากล, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ๒๕๔๕)

โดยนัยนี้ โจทย์ร่วมของพหุประชาสังคมแห่งประเทศไทย ในตัวเองจึงเท่ากับเป็นงานสำรวจโครงสร้างทางความคิด ระบบบริหารการศึกษา ระเบียบการบริหารราชการแผ่นดิน ที่เคยทำกันมาแต่เดิม แล้วศึกษาวิจัยเพื่อทบทวนองค์ความรู้ และวัฒนธรรมการเรียนรู้ใหม่ แสวงหาแนวทางนโยบายบริหารจัดการการศึกษาของชาติแบบใหม่ กำหนดยุทธศาสตร์การบริหารราชการแผ่นดินขึ้นใหม่ โดยเน้น “คน” และ

“ชุมชนท้องถิ่น” เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาและการเรียนรู้ ปรับกระบวนการทัศน์ร่วมกันอย่างทั่วด้านทั้งสังคม เพื่อให้สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย และเพื่อร่วมเป็นส่วนหนึ่งในกระแสวิชาการระดับสากล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของ “วัฒนธรรม” จากเดิมที่เคยจำกัดอยู่ภายใต้โครงสร้างความคิดแบบ “วัฒนธรรมเดี่ยว” “วัฒนธรรมของส่วนกลาง” และ “วัฒนธรรมเชิงอำนาจ” ของสังคมไทย ไปสู่เวทีปฏิสัมพันธ์ทางความคิดในท่ามกลางความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น ของพหุชาติพันธุ์ ในสังคมประชาธิปไตยไทย รวมไปถึงของภาคพื้นอนุภาคเนย์ และของโลก เพื่อการพัฒนาระบบโลกและจัดระเบียบโลกใหม่อย่างยั่งยืน บนพื้นฐานของความเคารพใน “ศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์” และความมอบหมายใน “สิทธิชุมชนท้องถิ่น”

ทางออกจากปัญหาวิกฤติสังคมไทยและของโลก ด้วยยุทธศาสตร์และยุทธวิธีดังกล่าว เป็นกระบวนการที่ต้องใช้เวลา ยาวนาน และเจ็บปวด ในระยะเปลี่ยนผ่านของสังคม และจะเป็นไปทั่วทั้งสังคม เนื่องจากการปรับเปลี่ยนเชิงกระบวนการทัศน์ ที่มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมทั้งระบบ ในเชิงโครงสร้าง ทุกภาคส่วน

แต่จะมีผลประกันความสำเร็จที่เป็นไปได้ เป็นจริง

บทที่ 5

มาตรการและกลไกที่จะนำไปสู่การจัดการเรื่อง “สิทธิการกำหนดเจตจำนงตนเอง” *

ขบวนการเคลื่อนไหว "สิทธิชุมชน" ในฐานะเป็นกระบวนการทัศน์ใหม่ ไม่ได้เริ่มจากชุดความคิดที่แปลกแยกกับชุมชนท้องถิ่น หากเริ่มจากรากฐานเดิม คือ จักรวาลทัศน์และระบบภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่น จากฐานคิดที่มั่นคงนี้ นำไปสู่ความเข้าใจและความเคารพในสิทธิชุมชนอันมีจารีตประเพณีรองรับของชุมชนท้องถิ่นทั่วประเทศ ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคม ชุมชนท้องถิ่นทั้งหลายได้พัฒนา "อุดมการณ์สิทธิชุมชน" ให้สอดคล้องกับสภาพสังคมยุคใหม่ ที่เปลี่ยนแปลงไปด้วยอิทธิพลจากภายนอกและระบบโลกาภิวัตน์ เพื่อนำพาขบวนการเคลื่อนไหวสิทธิชุมชนด้วยรูปแบบที่หลากหลาย พลิกแพลง และปรับเปลี่ยนอย่างเป็นพลวัต นำความเข้มแข็งมาสู่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม นับเป็นการเปิดศักราชการต่อสู้เพื่อ "สิทธิชุมชน" ในสังคมไทย เพื่อร่วมส่วนในการปฏิรูปการเมือง โดยใช้ “สิทธิการกำหนดเจตจำนงตนเอง” เป็นธงชัยของการเคลื่อนไหวที่ชอบธรรม สมัยครุสมานสามัคคี และสอดคล้องกับแนวทางการเคลื่อนไหวในทางสากล

โครงการวิจัยสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ ประสงค์ที่จะนำเสนอมาตรการและกลไก ที่จะนำไปสู่ความตระหนักและการจัดการให้เกิดกระบวนการ “สิทธิการกำหนดเจตจำนงตนเอง” (*Right to self-determination*) ของชุมชนท้องถิ่นที่สร้างสรรค์ ซึ่งมีใช้ภาพและกระบวนการ “แบ่งแยกดินแดน” ที่มักจะถูกทำให้เข้าใจผิด โดยมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายว่า :

ข้อที่หนึ่ง ให้องค์กรกลางที่เป็นอิสระของรัฐ ซึ่งรับผิดชอบด้านสิทธิมนุษยชน กล่าวสำหรับกรณีของประเทศไทย คือ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ซึ่งจัดตั้งขึ้นตามกฎหมาย คือ **รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับพุทธศักราช 2540** เสนอต่อรัฐบาลให้จัดตั้ง “คณะกรรมการสิทธิการกำหนดเจตจำนงชุมชน” ระดับชาติ ประกอบด้วยผู้แทนจากชุมชนท้องถิ่นทั่วประเทศที่กำลังมีกรณีพิพาทหรือขัดแย้งเรื่องสิทธิชุมชนท้องถิ่น ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญา และศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่น โดยให้มีผู้แทนจากนานาประเทศซึ่งเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ เข้าร่วมเป็นที่ปรึกษาและเป็นสักขีพยานในการดำเนินการไต่สวนสาธารณะเพื่อหาข้อยุติร่วมกันอย่างสร้างสรรค์;

ข้อที่สอง ให้มีการจัดตั้ง “สำนักงานคณะกรรมการสิทธิการกำหนดเจตจำนงชุมชน” ระดับชาติ ที่มีอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยบัญญัติ โดยมีการรับรองสถานภาพและอำนาจหน้าที่ โดยรัฐบาลไทย ร่วมกับองค์การสหประชาชาติ;

* Andre Frankovits, “Towards a Mechanism for the Realization of the Right to Self-Determination”, paper prepared for Senator Vicki Bourne, Australian Democrats Senator for New South Wales.

ข้อที่สาม ให้คณะกรรมการระดับชาติ แต่งตั้ง “คณะกรรมการสิทธิการกำหนดเจตจำนงชุมชน” ระดับท้องถิ่น อันประกอบด้วย คณะผู้เชี่ยวชาญด้านสิทธิชุมชนและการใช้ “สิทธิการกำหนดเจตจำนงชุมชน” ของชุมชนท้องถิ่นเป็นการเฉพาะ เพื่อทำหน้าที่เป็นคณะกรรมการกลางที่เป็นอิสระของท้องถิ่น เพื่อแก้ไขปัญหาของชาติในส่วนที่เป็นความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น ให้ “คณะกรรมการฯ” ระดับท้องถิ่น มีหน้าที่ศึกษาวิเคราะห์ ให้ข่าวสารและทิศทางที่ถูกต้อง ทั้งต่อรัฐและต่อชุมชนท้องถิ่น เพื่อผ่อนคลายความรุนแรง ลดความตึงเครียดทางสังคม และยุติความขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์ระหว่างผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียที่เกี่ยวข้องกับการพิพาท โดยเฉพาะต่อโครงการระดับใหญ่ของรัฐที่ละเมิดสิทธิชุมชนโดยมิได้ผ่านกลไกและกระบวนการประชาธิปไตยที่ถูกต้องชอบธรรม ในเงื่อนไขเวลาและสถานการณ์ที่เหมาะสม

ปีคริสต์ศักราช 1999 เป็นปีครบรอบห้าสิบปีของการรับรอง **ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน** ปฏิญญาดังกล่าวมีเจตนาที่จะเชื่อมโยงกับกฎบัตรของสหประชาชาติ ด้วยจุดมุ่งหมายและความใฝ่ฝันเดียวกัน คือ การยอมรับศักดิ์ศรีโดยกำเนิดของสมาชิกทั้งมวลในครอบครัวใหญ่แห่งมนุษยชาติ รวมทั้งความเสมอภาค เสรีภาพ ความเป็นธรรม และสันติภาพในโลก

ปฏิญญาสากลประกาศอย่างชัดเจนว่า สิทธิมนุษยชนมีอยู่ในตัวมนุษย์และในศักดิ์ศรีมนุษย์แต่โดยกำเนิด ผู้ใดก็ตามจะทำการละเมิดสิทธิมนุษยชนไม่ได้ เพราะการกระทำดังกล่าวจะก่อความรุนแรงต่อธรรมชาติของบุคคลผู้นั้น มนุษย์ทุกคนนาม โดยไม่ยกเว้นใคร ฐานันดรใด มีศักดิ์ศรีที่เสมอภาคเท่าเทียมกัน

ด้วยเหตุผลเดียวกันนี้ สิทธิมนุษยชน จึงมีอยู่ในทุกจังหวะของชีวิต ทุกท่วงท่าของวิถีดำเนินแห่งชีวิต และในทุกสถานการณ์ทางการเมือง สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม สิทธิมนุษยชนประสานรวมเป็นหนึ่งเดียว ที่มุ่งส่งเสริมความดีงามทุกมิติของมนุษย์ แต่ละบุคคล และในแต่ละสังคม โดยไม่มีข้อยกเว้น

การส่งเสริมความดีงามของมนุษย์แต่ละคน จึงเท่ากับเป็นการส่งเสริมความดีงามของส่วนรวม ของสังคม ของรัฐ ของประเทศชาติ ซึ่งเป็นจุดที่ “สิทธิ” และ “หน้าที่” ประสานกลมกลืนกันและเสริมสร้างซึ่งกันและกัน

การส่งเสริมความเป็นเลิศของเผ่าพันธุ์ ลัทธิชาตินิยมที่คับแคบ และการกีดกันทางเชื้อชาติ และที่ร้ายกาจไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากันแม้ว่าจะไม่ชัดแจ้งเสมอไป คือ ผลกระทบของลัทธิบริโภคนิยมทางวัตถุ การยกย่องตัวบุคคล และการทำตามความปรารถนาของมนุษย์อย่างเห็นแก่ตัว ให้กลายเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต โดยไม่คำนึงถึงผลด้านลบต่อผู้อื่น เหล่านี้ล้วนเป็นการละเมิดศักดิ์ศรีของมนุษย์ ซึ่งไม่อาจถูกมองข้ามได้ ไม่ว่าจะมาจากแหล่งใด รูปแบบใด และเกิดขึ้น ณ ที่ใด

สิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานที่สุด คือ สิทธิที่จะมีชีวิต

ชีวิตมนุษย์เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่ไม่อาจล่วงละเมิดได้ นับแต่ปฏิสนธิ จนถึงวาระสุดท้ายตามธรรมชาติ

การตัดสินใจโดยเจตนาที่จะลิดรอนชีวิตของมนุษย์ผู้บริสุทธิ์ ถือเป็นความผิดทางศีลธรรม

วัฒนธรรมแห่งชีวิตที่แท้จริง คือการพัฒนาสิทธิในการมีชีวิตในทุกสถานการณ์ คือการให้หลักประกันสำหรับการส่งเสริมศักดิ์ศรีมนุษย์ในทุกสถานการณ์

วัฒนธรรมสิทธิมนุษยชนที่แท้จริง หมายถึงการปฏิเสธความรุนแรงในทุกรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นความรุนแรงที่สืบเนื่องมาจากความยากจนหิวโหย ซึ่งสร้างความทุกข์ทรมานให้แก่มนุษย์จำนวนมาก ความรุนแรงของการต่อสู้ด้วยอาวุธ ความรุนแรงจากสงคราม ความรุนแรงจากการทำลายสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติอย่างไม่ยั้งคิด

ในทุกสถานการณ์ สิทธิในการมีชีวิต จะต้องได้รับการส่งเสริมและคุ้มครองด้วยหลักประกันทางกฎหมายและทางการเมืองที่เหมาะสม

บทที่ 6

เพื่อศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์

มนุษย์ทุกผู้ทุกนาม มีความต้องการที่จะเห็นความยุติธรรม

มนุษย์ทุกผู้ทุกนาม มีความต้องการที่จะแน่ใจว่าตัวเองและผู้อื่นไม่ได้เป็นเหยื่อของการกดขี่

มนุษย์ทุกผู้ทุกนาม มีความต้องการที่จะแน่ใจว่า ตัวเองมีสิทธิที่จะใช้ทรัพย์สินของตน เพื่อที่จะหาทางออกให้กับตนเองเมื่อเป็นทุกข์

มนุษย์ทุกผู้ทุกนาม มีความต้องการที่จะสามารถควบคุมผลของหยาดเหงื่อแรงงานของตนเอง เพื่อที่จะสร้างความมั่นคงให้กับตนเองและครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นจากการสะสมที่ดินเพื่อการเพาะปลูกอาหาร หรือเพื่อการยังชีพของครอบครัว

ในสังคมที่ถือว่า “ก้าวหน้า” และ “พัฒนา” นั้น การพูดถึงความมั่นคงของชีวิตผ่านตัวแบบของการใช้ “ที่ดินทำกิน” และ “อาหาร” นั้น อาจจะเข้าใจยากสำหรับคนที่ไม่เคยอด

แต่ในสังคมพื้นบ้านของ ชุมชนท้องถิ่น ชุมชนพหุชาติพันธุ์ คนชายขอบ

ไม่มีอะไรสำคัญไปกว่า ความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นระหว่างผู้คน กับผืนดิน อันเป็นฐานทรัพยากรชีวิตที่เขาอาศัยอยู่

ผู้คนทั่วไปมักจะเสาะแสวงหาความยุติธรรมโดยใช้ “ระบบคิด” ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของกลุ่มตน

เมื่อคนกลุ่มหนึ่งพยายามที่จะแก้ไขปัญหาของคนอีกกลุ่มหนึ่ง โดยใช้ระบบความคิด โครงสร้างทางสังคม การเมืองและองค์กรต่าง ๆ ที่เป็นแบบแผนของตนเอง

ถึงแม้ว่าคนกลุ่มนั้นจะเชื่อมั่นว่า ข้อตัดสินของตนเองจะถูกต้องและชอบธรรม

ความเป็นธรรมที่แท้จริง ก็ยังอาจเป็นเพียง “ภาพลวงตา” เท่านั้น

เมื่อมนุษย์คิดค้น “สิ่งประดิษฐ์” ต่าง ๆ ขึ้นมาใหม่

ผู้คนมักจะเชื่อว่า “สิ่งประดิษฐ์” ที่คิดค้นขึ้นได้นั้น จะทำให้ความยุติธรรมกระจ่างชัดขึ้น

และกับความยุติธรรมนั้น พวกเขา ก็เชื่อว่า “ความก้าวหน้าและการพัฒนา” รวมทั้ง “ความเสมอภาค” ก็จะมาด้วยกัน

แต่ก็นั่นแหละ “ความยุติธรรม” ที่ได้มาจากการประดิษฐ์คิดค้น ก็ยังคงเป็นเพียง “ภาพลวงตา” อยู่นั่นเอง

“ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี” ที่ทำให้มนุษย์สามารถติดต่อถึงกันในพริบตานี้ สร้างภาพลวงว่า ปัญหาต่าง ๆ และความไม่เข้าใจกันจะสามารถได้รับการแก้ไขได้ในพริบตาเช่นกัน

ทว่า ปัญหาต่าง ๆ มิได้เกิดขึ้นจากเทคโนโลยีการสื่อสาร แต่เกิดจาก “ธาตุแท้ของมนุษย์” นั่นเอง

ความเข้าใจต่อประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับเรื่อง “สิทธิในที่ทำกิน” “สิทธิชุมชน” “ระบอบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน” และ “วัฒนธรรมชุมชน” ที่เกี่ยวข้องกับการจัดสรรฐานทรัพยากรชุมชนต่างหาก ที่จะเป็นกุญแจนำไปสู่การยุติข้อขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนที่มีความขัดแย้งในด้านผลประโยชน์กับคนชายขอบ ผู้เป็น “เจ้าของผู้ทรงสิทธิ์” แห่งฐานทรัพยากร “ตัวจริง”

หากปราศจากความเข้าใจดังกล่าวนี้ เส้นแบ่งทางการเมืองระหว่างกลุ่มวัฒนธรรม กลุ่มชาติพันธุ์ เส้นแบ่งระหว่างชนชั้น และการกดขี่ขูดรีดทางชนชั้น ก็คงยังดำรงอยู่ต่อไป

เรายังคงตกย้ำได้ไม่เพียงพอ ว่าการให้ความยุติธรรมในประเด็นปัญหาเกี่ยวข้องกับการจัดสรรที่ดินทำกินนั้น เป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญที่สุดจุดหนึ่งของสังคม และอารยธรรมของมนุษยชาติ

และหากปราศจากความยุติธรรมในประเด็นเหล่านี้ สังคมนั้นก็จะกลายเป็นสังคมที่ไม่ให้แม้แต่ “สิทธิขั้นพื้นฐานต่อผู้คน” ในอันที่จะมีชีวิต

หากปราศจากหลักการพื้นฐานแห่งความยุติธรรมนี้ สังคมนั้นย่อมไม่สามารถให้ “สิทธิทางเศรษฐกิจ” “สิทธิทางสังคม” และ “สิทธิทางวัฒนธรรม” แก่ผู้คนในสังคมนั้นได้

สังคมนั้นก็จะกลายเป็น “สังคมอนารยะ”

เป็นจุดบอดของประวัติศาสตร์สังคม

เป็น “กล่องดำ” ของประวัติศาสตร์มนุษยชาติ

การให้ความยุติธรรมนั้น มักจะถูกมองข้ามในสังคมและกลุ่มคนต่าง ๆ ที่พยายามจะยุติข้อขัดแย้งในสังคม

ถ้าหากความยุติธรรมนี้ ไม่สามารถหาได้ภายในชุมชน ภายในท้องถิ่นของตน

ก็คงจำเป็นที่จะต้องจัดสรรให้โดยองค์กรผู้มีอำนาจเชิงนโยบายด้านสิทธิมนุษยชน ทั้งในระดับระดับชาติ ระดับภูมิภาค และระดับโลก

ในหลาย ๆ กรณี การสร้างเขตแดนกันระหว่างประเทศ เป็นต้นเหตุแห่งข้อขัดแย้งด้านสิทธิมนุษยชนจำนวนมาก

แต่ความขัดแย้งเรื่องที่ทำกินที่รุนแรง ณ ชายขอบประเทศมักจะถูกกลืนเลว เนื่องจากประเทศต่าง ๆ ถือว่าเป็นปัญหาภายใน ซึ่งไม่ต้องการให้ถูกนำไปใช้เป็นข้ออ้างที่จะทำให้ลุกลามกลายเป็นปัญหาระหว่างประเทศ

ในกรณีดังกล่าว การละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และสิทธิมนุษยชน สิทธิชุมชน ก็จะไม่ได้รับการแก้ไขโดยองค์กรระหว่างประเทศ ผู้มีหน้าที่ดูแลกิจการระหว่างประเทศในทางสากล

ตลอดเวลาที่ผ่านมา กลุ่มชนพื้นเมือง ชุมชนพหุชาติพันธุ์ คนชายขอบ ผู้ถูกกดขี่ขูดรีด และถูกละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างร้ายแรง จึงไม่เคยได้รับความยุติธรรมใด ๆ

สังคมโลกได้ให้ความสำคัญกับการเผยแพร่แนวคิดเรื่อง “สิทธิมนุษยชน” มายาวนานถึงกว่าห้าสิบปี

สังคมโลกได้ตระหนักและยอมรับรับรู้ใน “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” ที่ผู้ใดจะล่วงละเมิดมิได้ แต่ก็ยังไม่มียุติธรรมใดที่สามารถเผยแพร่วิธีการที่จะให้ได้มาซึ่งความยุติธรรม เมื่อ “สิทธิ” และ “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” ของคนชายขอบเหล่านั้นถูกละเมิด

ดังนั้น “สิทธิมนุษยชน” ในความหมายที่แท้จริง ก็ยังคงถูกเพิกเฉยอยู่นั่นเอง และซ้ำร้าย “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” ก็ยิ่งถูกเหยียบย่ำทำลาย ด้วยเหตุนี้ ผู้มีอำนาจก็ยังคงกอบโกยและแสวงหาผลประโยชน์จากผู้ไร้อำนาจต่อไป ช่องว่างระหว่างชนชั้น ชนชั้น คนรวยและคนจน สถานภาพบุคคลที่แตกต่าง ก็ขยายใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ โดยนัยนี้ “สิทธิในที่ทำกิน” เพื่อการยังชีพ ก็ถูกลิดรอนแย่งยึดไป โดยเจ้าที่ดิน อิทธิพลท้องถิ่น และ นักการเมือง กระทั่งพรรคการเมือง อย่างหนักหน่วง จ้วงจาบ หยาบซ้ำยิ่งขึ้น

ผู้คนและกลุ่มคนเหล่านี้แสวงหาผลประโยชน์จากที่ดินทำกินอันเป็นฐานทรัพยากรธรรมชาติของคนชายขอบในปริมาณที่มากไปกว่าความจำเป็นอย่างพอเพียงของปัจเจกบุคคลอย่างเฝ้ามั่น

ในขณะเดียวกัน เจ้าของที่ทำกินเดิม ซึ่งเป็นคนพื้นถิ่น คนชายขอบ ชาวเขา ชาวไร่ ชาวนา ผู้ที่มีความจำเป็นอย่างแท้จริงที่จะใช้ที่ดินนั้นเพื่อการยังชีพและความอยู่รอดของครอบครัว กลับไม่มีแม้แต่ที่อยู่อาศัยเพื่อประทังชีวิต

“สิทธิเพื่อจะมีชีวิต” อันเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่สุดของมนุษย์จึงถูกละเมิดไปโดยปริยาย อย่างชินตา และ ชินชา

เป็นการยากที่จะให้ความยุติธรรมต่อผู้ที่ถูกละเมิด “สิทธิชุมชน” และ “ระบอบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน” เพราะว่าแนวทางของสังคมในการจัดการปัญหาเกี่ยวกับสิทธิในที่ทำกินนั้น วางอยู่บนพื้นฐานของอำนาจการจัดการทรัพยากรจากภายนอก ซึ่งมีกฎหมายของรัฐรับรอง อย่างเลือกปฏิบัติ ให้กับผู้มีอำนาจเหนือกว่าคนชายขอบ

ในสถานการณ์ที่ “สิทธิชุมชน” และ “ศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์” ถูกละเมิดอย่างร้ายแรงเช่นนี้ คนรวยก็จะยังสามารถซื้อที่ดินเก็บไว้โดยไม่ได้ใช้ประโยชน์ ในขณะที่คนจนก็จะไม่มีแม้แต่แปลงเล็ก ๆ ที่จะเพาะปลูกอาหารเพื่อที่จะ “อยู่รอด” ในวิถีชีวิตประจำวัน

การจัดสรรที่ดินทำกินจึงควรที่จะให้ความสำคัญกับ “ผู้ที่อาศัยอยู่เดิม” หรือ “ผู้ที่อยู่มาก่อน” ซึ่งก็คือ “ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม” ก่อนหน้าที่กลุ่มทุนและกลุ่มผลประโยชน์จากภายนอกจะล่วงล้ำเข้าไป

และควรถือเป็น “นโยบายระดับชาติ” และถือเป็น “วาระแห่งชาติ” มากกว่าจะถือว่าเป็นเพียงการแก้ปัญหา “ข้อขัดแย้ง” ระหว่างเอกชน ปัจเจกชน กับโครงการของรัฐบาล

ปัจจัยที่สลับซับซ้อนยิ่งขึ้นไปกว่านี้ก็คือ ผลสืบเนื่องมาจากกระบวนเศรษฐกิจแบบรวมศูนย์ ที่มีการจัดการทรัพยากรผลผลิตทางการเกษตร ไปยังแหล่งแปรรูปผลิตผลเพื่อการบริโภคของผู้คนจำนวนมาก

ในระบบเศรษฐกิจเช่นนี้ “สิทธิชุมชน” ก็จะพังพินาศ ถึงแม้ว่าเจ้าของที่ทำกินจะเป็นชาวนาชาวไร่ผู้ทรงสิทธิ์ก็ตามที เพราะว่าเกษตรกรเจ้าของที่ดินก็ต้องพึ่งพาการผลิตเพื่อการขาย และผลผลิตทั้งหลายทั้งปวงของพวกเขานั้น ก็จะถูกนำไปยังแหล่งแปรรูปเพื่อการส่งออก หรือเพื่อการบริโภคในเมืองใหญ่

สำนักแห่ง “ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน” และแนวทางแห่ง “สิทธิชุมชน” อันได้สร้างสมมานานหลายชั่วอายุคน ก็จะถูกทำลายไปโดยปริยาย ในท่ามกลางกระบวนการจัดการของระบบเศรษฐกิจรวมศูนย์ทรัพยากร

เมื่อทรัพยากรธรรมชาติเริ่มร่อยหรอลง
คนชายขอบ ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ชุมชนพหุชาติพันธุ์ ก็จะต้องเริ่มเรียกร้องที่จะใช้ “สิทธิ” เพื่อจะได้มี “อำนาจ” การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ความหลากหลายทางชีวภาพ และภูมิปัญญาท้องถิ่น ในพื้นที่ของตน ด้วยตนเอง
ทั้งในส่วนที่เป็นที่ดินทำกินและองค์ประกอบอื่น ๆ เช่น แหล่งน้ำ แหล่งทรัพยากรในป่าเขา ในละแวกเดียวกัน

โดยมีการบริหารจัดการร่วมกันเป็นกลุ่ม เป็นชุมชน โดยชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมทั่วทั้งภูมิภาค และโดยยังต้องใช้ความพยายามหลีกเลี่ยงการถูกจกฉวยผลประโยชน์จากระบบเศรษฐกิจแบบรวมศูนย์ กลุ่มอำนาจและอิทธิพลจากภายนอกชุมชน ที่ยังคงเข้ามารีดนาทาเร้นคนชายขอบอย่างต่อเนื่อง

ความผิดพลาดในการจัดการ ทรัพยากรบุคคล ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ที่บริเวณชายขอบของประเทศ คือ

- ขาดความยุติธรรม ทั้งในระดับท้องถิ่น และภูมิภาคที่เกี่ยวข้อง
- ขาดการหนุนเสริมการเรียกร้องเพื่อความยุติธรรมจากทางสากล

การรวมกลุ่มกันแก้ปัญหาโดยการจัดการของชุมชนเอง มิได้หมายความว่า การละเมิดศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ และการกดขี่ขูดรีดนั้นจะหมดไป เพราะปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นกับคนชายขอบเล็ก ๆ นั้น เป็นปัญหาเชิงโครงสร้าง และยังเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับคนชายขอบทั่วทั้งโลก

นิยามความยุติธรรม ที่กำหนดขึ้นโดยผู้ได้เปรียบกว่า จึงยินยอมให้ ความยุติธรรม ยังคงดำเนินต่อไปในนามแห่ง ความยุติธรรม ที่เสกสรรค์ปั้นแต่งขึ้นให้ฟังดูดีและเป็นที่ยอมรับได้

การเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อ “สิทธิมนุษยชน” “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” และเพื่ออุดมการณ์ “สิทธิชุมชน” แห่งวิถีไทยและเอเชีย ได้เกิดขึ้นแล้วในทศวรรษนี้ อย่างเป็นจริงและทรงพลัง

นี่มิใช่ “ความเพ้อฝัน”

หากเป็นการแปร “จินตนาการจากอดีต” ที่ดื่มซับได้ ให้กลายเป็น “อุดมการณ์เพื่ออนาคต” ของมนุษยชาติ

เพื่อที่ “คนชายขอบ” อันเป็นมหาประชาชนของมนุษยชาติ จะได้มี “การกำหนดเจตจำนงตนเอง” อย่างเสรี

เพื่อสร้างนิยามความ “ดุลยภาพสิทธิชุมชน” กับ “สาธารณประโยชน์” โดยการตกลงรับรู้ร่วมกัน ทั้งใน
ระดับชุมชนท้องถิ่น ระดับชาติ ระดับภูมิภาค และระดับโลก

โดยมี รัฐธรรมนูญ อันเป็นกฎหมายสูงสุดของชาติ กติกาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนขององค์การ
สหประชาชาติ และ กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เป็นเดิมพัน !

ชลธิรา สัตยาวัฒนา

ณ ชายขอบประเทศ

1 มกราคม 2546